

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΟΠΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ:

ΠΟΛΥΜΕΡΗΣ ΒΟΓΛΗΣ
ANNA ΜΑΤΘΑΙΟΥ

ΤΙΤΛΟΣ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

« Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ, 1941-1944 »

ΕΚΠΟΝΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΦΟΙΤΗΤΗ:

ΙΩΑΝΝΗ Γ. ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΙΤΗ
A.M. 1101079

ΒΟΛΟΣ, ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2006

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 5832/1
Ημερ. Εισ.: 12-09-2007
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΙΑΚΑ
2006
ΑΣΠ

Στην Δήμητρα, στον Γιώργο, στην Εύη.

*“Την ιστορία τη γράφουν οι νικητές, και νικητές είναι οι επιζώντες.
Ποιος είχε περισσότερες πιθανότητες να επιζήσει:
οι ταλαιπωρημένοι ή οι ανέπαφοι;”*

Άγγελος Τερζάκης

<u>ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ</u>	<u>ΣΕΛ.</u>
Ευρετήριο	4
Πρόλογος	5
Εισαγωγή	7
1. <u>Τα γεγονότα πριν την μετακίνηση στην Μέση Ανατολή</u>	8
1.1 Η πολιτική και στρατιωτική κατάσταση στην Ευρώπη, στην Μέση Ανατολή, στην Βόρεια Αφρική και στην Ελλάδα	8
1.2 Η γερμανική επίθεση και η μάχη της Κρήτης	11
2. <u>Τα γεγονότα στην Μέση Ανατολή</u>	18
2.1 Η ελληνική κυβέρνηση από την Κρήτη στην Αίγυπτο και στο Λονδίνο	18
2.2 Ο ελληνικός στρατός (ΕΣ)	21
2.2.1 Ο ΕΣ πριν και κατά την γερμανική εισβολή	21
2.2.2 Η οργάνωση του ΕΣ και η συμμετοχή του στις συμμαχικές στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Μέση Ανατολή και στην Βόρεια Αφρική	26
2.3 Τα κινήματα στην Μέση Ανατολή	36
2.3.1 Οι συνθήκες εκδήλωσης των κινήματων στην Μέση Ανατολή	36
2.3.2 Οι πρώτες αντιδράσεις και η πρώτη μεγάλη στάση στον στρατό. Το κίνημα του Απριλίου 1944	48
2.3.3 Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τα στρατοδικεία	62
3. <u>Τα γεγονότα μετά την Μέση Ανατολή</u>	64
Επίλογος	67
Πίνακας Συντμήσεων Κειμένου	69
Βιβλιογραφία / Πηγές	70
Χάρτης τοπωνυμίων των κυριότερων τοποθεσιών της Μέσης Ανατολής	72

Πρόλογος

Η αρχική απόφαση συγγραφής της παρούσης πτυχιακής εργασίας, προήλθε από την επιθυμία μου να διερευνήσω τις ιστορικές πτυχές μιας περιόδου η οποία διαδέχθηκε εκείνη της μεγάλης στρατιωτικής επιτυχίας του ελληνικού στρατού¹ κατά του Άξονα στο αλβανικό μέτωπο, περίοδο κατά την οποία διαδραματίστηκαν μια σειρά από γεγονότα που σημάδεψαν με μελανά χρώματα την αρχική καλή εικόνα της μαχητικής αποτελεσματικότητας του ελληνικού στρατού, αποκαλύπτοντας το μεγάλο χάσμα νοοτροπίας και αντιλήψεων που ήταν βαθιά ριζωμένες μέσα στην ελληνική κοινωνία και οι οποίες ήταν φανερό ότι την οδηγούσαν σε μια απρόβλεπτη και βίαιη εμφύλια σύγκρουση.

Η συγγραφική σημασία της παρούσης εργασίας προκύπτει από γεγονός ότι πραγματεύεται μια περίοδο η οποία αποτελεί ένα κομβικό σημείο μιας μακράς περιόδου, η οποία ξεκινάει με το κίνημα στο Γουδί το 1909 και καταλήγει στο τέλος της επταετούς χούντας των συνταγματαρχών το 1974, η οποία χαρακτηρίζεται από τις συνεχείς επεμβάσεις του στρατού στις πολιτικές εξελίξεις της χώρας.

Στην διαδικασία επιλογής των πηγών μου, εκμεταλλεύτηκα την παρουσία μου ως σπουδαστή στη νεοσύστατη Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου (ΑΔΙΣΠΟ) στη Θεσσαλονίκη, όπου μου δόθηκε η δυνατότητα να έρθω σε επαφή με πρωτογενές ιστορικό υλικό, που εντόπισα στη βιβλιοθήκη της σχολής. Το υλικό αυτό περιλαμβάνει προσωπικά ημερολόγια, απομνημονεύματα και προσωπικές μαρτυρίες πολιτικών και στρατιωτικών προσωπικοτήτων που συμμετείχαν - με ποικίλες ιδιότητες - στα γεγονότα της περιόδου, τόσο στην κατεχόμενη Ελλάδα όσο και στον εξόριστο ελληνισμό της Μέσης Ανατολής, της Βόρειας Αφρικής και του Λονδίνου. Εξέτασα επίσης τις σχετικές εκδόσεις των ιστορικών αρχείων της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ)², της Υπηρεσίας Ιστορίας Ναυτικού (ΥΙΝ) και της Υπηρεσίας Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας (ΥΠ.ΙΣΤ.Π.Α.), η έκδοση των οποίων έχει βασιστεί σε επίσημα στρατιωτικά έγγραφα της εποχής.

Οι προσωπικές μου επιλογές κατά τη διάρκεια της μελέτης των πηγών, η ροή γραφής της εργασίας και οι κατευθύνσεις του Επόπτη καθηγητή, με επηρέασαν στον

¹ Με τον όρο «στρατός» στην εργασία μου θα αναφέρομαι και στους τρεις κλάδους [Στρατό Ξηράς (ΣΞ), Ναυτικό (ΠΝ), Αεροπορία (ΠΑ)].

² Η διαδικασία ψηφιοποίησης του πλούσιου πρωτογενούς αρχείου της ΔΙΣ βρίσκεται σε εξέλιξη και σύντομα θα είναι προσβάσιμο για κάθε μελετητή μέσω του διαδικτύου.

τρόπο ανάπτυξης και στη τελική δομή του κειμένου. Προσπάθησα να αποφύγω - όσο το δυνατόν - τη λεπτομερή γεγονοτολογική καταγραφή πολεμικών και άλλων συμβάντων που επηρέασαν το χώρο των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων (ΕΕΔ) κατά την περίοδο της Κατοχής, κάτι που άλλωστε έχει γίνει στο παρελθόν από πολλούς ιστορικούς και μελετητές. Η εργασία μου εστιάστηκε κυρίως στα γεγονότα των κινημάτων της Μέσης Ανατολής, που αναμφισβήτητα «σημάδεψαν» την παρουσία του ΕΣ σε αυτήν την ευαίσθητη εμπόλεμη περιοχή. Με σκοπό να αποδώσω ένα κείμενο που θα καλύψει επαρκώς το θέμα και θα ικανοποιήσει τον αναγνώστη ως προς την απόκτηση σφαιρικής γνώση πάνω σε αυτό, η παράθεση των γεγονότων και οι διαπιστώσεις στις οποίες αυτά με οδήγησαν, καταγράφονται με πνεύμα αμερόληπτο, αν και πολλές πηγές προέρχονται από πρόσωπα που εκ πεποιθήσεως υπηρέτησαν συγκεκριμένους ιδεολογικούς χώρους και οι αναφορές τους στο ίδιο γεγονός έχουν αποκλίσεις. Προσπάθησα να τηρήσω τον τρόπο εκείνο μελέτης και επεξεργασίας των πηγών μου, όπως αυτή εύστοχα περιγράφεται στο έργο του συγγραφέα Βασίλη Νεφελούδη, με την οποία επισημαίνει αυτήν ακριβώς τη δυσκολία, με την οποία έρχεται αντιμέτωπος ο αναγνώστης των πηγών που αναφέρονται στα γεγονότα της Μέσης Ανατολής: «Κατά τη γνώμη μου, δεν είναι πάντοτε απόλυτα ακριβή, όλα όσα αναφέρονται στα επίσημα έγγραφα και στις προσωπικές εντυπώσεις και εκτιμήσεις των διαφόρων παραγόντων που έπαιξαν ρόλο πρωταγωνιστών στην πολιτική και στρατιωτική κρίση του Απριλίου 1944. Θεωρώ πολύ χρήσιμη, για την πληρέστερη δυνατή πληροφόρηση του αναγνώστη, την παράθεση μαρτυριών από πολλές πλευρές, έτσι που να συντίθεται μια σφαιρική εικόνα για τα γεγονότα».

Εισαγωγή

Η κάθοδος των γερμανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα θα σημάνει την λήξη των επίσημων πολεμικών αμυντικών επιχειρήσεων προάσπισης της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας από τις ελληνικές και συμμαχικές στρατιωτικές δυνάμεις. Το γεγονός αυτό, σηματοδοτεί το τέλος μιας μεγάλης στρατιωτικής επιτυχίας του ελληνικού στρατού ενάντια στα ιταλικά στρατεύματα του Μουσολίνι - που εισέβαλαν στη χώρα μέσω της κατακτημένης αλβανικής μεθορίου - και τη σκληροτράχηλη μάχη των οχυρών στα βόρεια σύνορά της χώρας, αλλά και την έναρξη της τριπλής κατοχής της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα που ολοκληρώθηκε με τη λήξη της μάχης της Κρήτης. Η τελική αυτή δυσμενής κατάσταση, έφερε τη χώρα αντιμέτωπη με μια σειρά από πολιτικά και κοινωνικά αδιέξοδα, αναγκάζοντας την ελληνική κυβέρνηση και τον ελληνικό στρατό να αναζητήσει έναν ασφαλή γεωγραφικό χώρο εκτός ελληνικού εδάφους, εκείνου της Μέσης Ανατολής. Πίσω της ακολούθησαν τα συμμαχικά στρατεύματα, η παρουσία των οποίων αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα στην αποτελεσματική οργάνωση και ενίσχυση της άμυνας της χώρας. Οι λόγοι για τους οποίους επιλέχθηκε η περιοχή της Μέσης Ανατολής, ήταν ότι τελούσε υπό συμμαχικό έλεγχο και βρισκόταν σε μικρή απόσταση από την κατεχόμενη Ελλάδα. Από εκεί θα μπορούσε ο εξόριστος ελληνικός στρατός - στο πλευρό των συμμαχικών στρατευμάτων - να συνεχίσει τον αγώνα με σκοπό την τελική νίκη επί του Άξονα και την απελευθέρωση της Ελλάδας.

Με την άφιξη του ελληνικού στρατού (Ε.Σ.) στη Μέση Ανατολή, άρχισε - υπό τις κατευθύνσεις της κυβέρνησης του πρωθυπουργού Εμμανουήλ Τσουδερού - η οργάνωση και η συμμετοχή ελληνικών στρατιωτικών μονάδων στις επιχειρήσεις των συμμάχων σε στεριά, θάλασσα και αέρα. Η φήμη που είχε δημιουργήσει ο ΣΞ στο αλβανικό μέτωπο, τον καθιστούσε υπολογίσιμο στο πεδίο της μάχης. Και πράγματι, η αποτελεσματικότητά του επιβεβαιώθηκε για άλλη μια φορά. Όμως, οι πολιτικές αντιπαλότητες που είχαν αναπτυχθεί κατά το διάστημα του μεσοπολέμου ανάμεσα στους ίδιους τους αξιωματικούς του στρατεύματος - κυρίως μετά το αποτυχημένο κίνημα του 1935, που οδήγησε στην αποπομπή και απόταξη πολλούς βενιζελικούς αξιωματικούς - και οι πολιτικές εξελίξεις που οδήγησαν στο δικτατορικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου 1936, καθώς και η ανάπτυξη πολιτικών οργανώσεων στις ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις της Μέσης Ανατολής, θα διαμορφώσουν ένα πλαίσιο

μεγάλων αντιθέσεων και συγκρούσεων τόσο στον πολιτικό κόσμο, όσο και μέσα στο στρατεύμα. Σαν αφορμή για την κατάσταση που δημιουργήθηκε, οι κινηματίες στρατιωτικοί, επικαλέστηκαν τους ανεπιτυχείς πολιτικούς χειρισμούς της ελληνικής κυβέρνησης - που βρισκόταν στο Λονδίνο - στην επίλυση του λεγόμενου «πολιτειακού ζητήματος» και αναφερόταν στο πολίτευμα που θα εφαρμοζόταν στην Ελλάδα, μετά τη λήξη του πολέμου. Η ελληνική κυβέρνηση δεν κατάφερε παρ' όλες τις επεμβάσεις και μεταρρυθμίσεις να κρατήσει την κατάσταση υπό έλεγχο, γεγονός που έδωσε το δικαίωμα στις βρετανικές στρατιωτικές αρχές να εφαρμόσουν μια σειρά κατασταλτικών μέτρων κατά των Ελλήνων κινηματιών, οδηγώντας πολλούς από αυτούς σε αφρικανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Η περίοδος που εξετάζεται αρχίζει με την εισβολή των γερμανικών στρατευμάτων στα Βαλκάνια - καταγράφοντας τις συνθήκες που οδήγησαν το Χίτλερ στην επιλογή αυτή - και ολοκληρώνεται με τη Συμφωνία του Λιβάνου, λίγο πριν την επιστροφή της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης του Γεωργίου Παπανδρέου στην ελεύθερη Αθήνα στις 18 Οκτωβρίου 1944.

1. Τα γεγονότα πριν την μετακίνηση στην Μέση Ανατολή

1.1 Η πολιτική και στρατιωτική κατάσταση στην Ευρώπη, στην Μέση Ανατολή, στην Βόρεια Αφρική και στην Ελλάδα

Το καλοκαίρι του 1940 ο Χίτλερ αποφάσισε να επιτεθεί κατά της ΕΣΣΔ, με αποτέλεσμα ο χώρος της Βαλκανικής Χερσονήσου να προσλάβει ιδιαίτερη στρατηγική σημασία για τους Γερμανούς. Η κατάληψή της αποτελούσε πλέον μονόδρομο, προκειμένου να εξασφαλιστούν τα νότια των γερμανικών στρατιών, που θα διεξήγαγαν στρατιωτικές επιχειρήσεις προς τα ανατολικά (Επιχείρηση Barbarossa). Στην κατευθυντήρια οδηγία (ΚΟ)³ υπ' αριθμόν 20⁴, αναφέρεται ότι ο

³ Οι κατευθυντήριες οδηγίες (ΚΟ) του Χίτλερ εκδίδονταν από την νεοσυσταθείσα Ανώτατη Διοίκηση της Βέρμαχτ. Σύμφωνα με τον ορισμό των Γερμανών, μια ΚΟ (Weisung) διέφερε από μια διαταγή (Befehl), στο ότι - παρά το γεγονός ότι και οι δύο ήταν δεσμευτικές - άφηνε στους υφισταμένους να αποφασίσουν τη μέθοδο εκτέλεσης. Ενώ μια διαταγή ήταν σύντομη, επιτακτική και έπρεπε να εκτελεστεί άμεσα, μια ΚΟ είναι από μια άποψη επεξηγηματική και προφητική, γιατί βλέπει στο μέλλον και οι οδηγίες της παραμένουν σε ισχύ για σημαντική χρονική περίοδο. Ο ηγέτης της εθνικοσοσιαλιστικής Γερμανίας εξέδωσε προς τους στρατιωτικούς διοικητές του 74 ΚΟ, οι δέκα από τις οποίες (20, 22, 25-29, 31, 47-48) αφορούσαν την Ελλάδα. Υποστράτηγος ε.α. Δημήτρης Γεδεών, «Οι κατευθυντήριες οδηγίες του Χίτλερ σχετικά με την Ελλάδα», *Στρατιωτική Ιστορία*, 118, 2006, 34-43.

⁴ Στην ΚΟ υπ' αριθμό 20 αναφέρεται: «Η έκβαση των μαχών στην Αλβανία εξακολουθεί να είναι αβέβαιη...Ως συνέπεια, είναι δύο φορές πιο σημαντικό να ματαιωθούν οι προσπάθειες της Βρετανίας

βασικός στόχος του Χίτλερ ήταν να αποτρέψει την παρουσία των Βρετανών στην ηπειρωτική Ελλάδα. Παράλληλα, η παρουσία ισχυρών γερμανικών δυνάμεων θα εξανάγκαζε την Τουρκία να προσχωρήσει στον Άξονα ή τουλάχιστον να τηρήσει αυστηρή ουδετερότητα. Επιπλέον, θα εξασφαλιζόνταν οι πετρελαιοπηγές της Ρουμανίας που κινδύνευαν από αεροπορικές επιδρομές της βρετανικής αεροπορίας, η οποία χρησιμοποιούσε σαν βάσεις τα αεροδρόμια της Ελλάδας. Τέλος, θα επανόρθωναν τις δυσάρεστες συνέπειες μιας πιθανής αποτυχίας της ιταλικής επίθεσης, όπως και τελικά έγινε.

Ο ίδιος ο Μουσολίνι μετά την εαρινή ιταλική επίθεση του Μαρτίου 1941, βλέποντας ότι τα ιταλικά στρατεύματα δυσκολεύονταν να κάμψουν την αντίσταση του ελληνικού στρατού, ζήτησε τη μεσολάβηση του Χίτλερ για τη σύναψη ειρήνης με την Ελλάδα. Ο Φύρερ όμως - που ήδη είχε ετοιμάσει τα σχέδιά του για την επίθεση εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης - δεν μπορούσε να αφήσει ένα προγεφύρωμα των Βρετανών στην Βαλκανική, εφόσον η απεισκευσία του συνεταιίρου του τους είχε φέρει εκεί. Η Σοβιετική Ένωση από την πλευρά της, επεδίωκε να επεκτείνει την επιρροή της στα Βαλκάνια, διαπραγματευόμενη την σύναψη συμφώνων με την Γιουγκοσλαβία και την Βουλγαρία. Ο Χίτλερ αποφάσισε τότε, να καταλάβει τη Βαλκανική.⁵

Σε συνάντησή του Χίτλερ με τους Μουσολίνι, Ρίμπεντροπ και Τσιάνο στο Μπερχτεσγκάντεν (18-20 Ιανουαρίου 1941), αποφασίστηκε η εισβολή του γερμανικού στρατού στην Ελλάδα. Την εκπόνηση των σχεδίων επίθεσης η οποία θα εκτελείτο αποκλειστικά και μόνο από το γερμανικό στρατό, ο Χίτλερ την ανέθεσε στους πιο ικανούς στρατηγούς του. Τις χερσαίες μεραρχίες θα διοικούσαν οι στρατάρχες Λίστ και Κλάϊστ⁶. Από την στιγμή εκείνη τα γεγονότα εξελίχθηκαν ταχύτατα. Την 1^η Μαρτίου 1941, η Βουλγαρία εξαναγκάστηκε να προσχωρήσει στον Άξονα και την επόμενη τα γερμανικά στρατεύματα την κατέλαβαν. Στις 24 Μαρτίου 1941, ο αντιβασιλιάς της Γιουγκοσλαβίας Παύλος υπέκυψε στους Γερμανούς, αλλά στις 27 Μαρτίου μια λαϊκή εξέγερση ανέβασε στον θρόνο τον νεαρό βασιλιά Πέτρο, που ακύρωσε τις συμφωνίες με την Γερμανία και κήρυξε επιστράτευση. Στις 5

να δημιουργήσει, με πρόσχημα την προστασία του βαλκανικού μετώπου, μια αεροπορική βάση που θα απειλήσει αρχικά την Ιταλία και τελικά τα ρουμανικά πετρέλαια». ό.π., σ.36.

⁵ Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας / Υπηρεσία Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας, *Ιστορία της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας*, Δ', Αθήνα 1997, σ. 22-24.

⁶ Γιώργου Γούλη - Γιώργου Μαύλη, *Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος* (βασισμένο στα έργα και απομνημονεύματα των Ούιστον Τσώρτσιλ, Ραίημον Καρτιέ, στρατηγού Αϊζενχάουερ, Χ. Χένγκερ,στρατηγού Ντε Γκωλ), Θεσσαλονίκη, Φιλολογική Γεωργίου Μπίμπη, 1967, σ. 449.

Απριλίου, η Γιουγκοσλαβία υπέγραψε σύμφωνο φιλίας και μη επίθεσης με την Σοβιετική Ένωση. Οι Γερμανοί, βλέποντας τον κίνδυνο ανατροπής των στρατιωτικών τους σχεδίων από τη νέα τροπή των πραγμάτων στα Βαλκάνια, αποφάσισαν να επιτεθούν κατά της Γιουγκοσλαβίας, χωρίς προειδοποίησή⁷. Η επίθεση άρχισε με βομβαρδισμό του Βελιγραδίου, κατά τον οποίο σκοτώθηκαν περίπου 20.000 άμαχοι. Η αμυντική γραμμή των Γιουγκοσλάβων διασπάστηκε σε σύντομο χρόνο, με άμεσες αρνητικές συνέπειες και για την ελληνική αμυντική γραμμή.⁸

Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΓΕΣ) είχε οριστεί από το δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά, ο αντιστράτηγος Αλέξανδρος Παπάγος, που ήταν ο κύριος υπεύθυνος της αμυντικής προσπάθειας της Ελλάδας και της διεύθυνσης των επιχειρήσεων κατά τον πόλεμο 1940-41. Στις 29 Ιανουαρίου του 1941 απεβίωσε ο Ιωάννης Μεταξάς. Μετά από μια περιπετειώδη διαδικασία διαδοχής στην οποία προσπάθησαν να αναμειχθούν και οι Βρετανοί, ο βασιλιάς ανακοίνωσε το διορισμό στα πρωθυπουργικά καθήκοντα του Αλέξανδρου Κορυζή, διοικητή της Εθνικής Τράπεζας και πρώην υπουργού Κοινωνικής Πρόνοιας. Η βρετανική πλευρά στο πρόσωπο του πρεσβευτή Πάλαιρετ, δεν συμφώνησε με αυτή την επιλογή. Ο ανίσχυρος χαρακτήρας του Κορυζή, εξυπηρετούσε τα σχέδια του Γεωργίου Β' να ελέγχει τις πολιτικές εξελίξεις της χώρας. Οι τρεις αυτοί άνδρες⁹ διαχειρίστηκαν στην κρίσιμη αυτή ιστορική περίοδο τις τύχες της χώρας. Η θέση και των τριών τασσόταν στο πλευρό των Βρετανών. Ο νέος πρωθυπουργός ήταν αποφασισμένος να μην υποκύψει στις γερμανικές πιέσεις. Ωστόσο, η υποστήριξη αυτής της θέσης δεν μπόρεσε να αλλάξει το κύριο χαρακτηριστικό της περιόδου, το οποίο ήταν η απουσία μιας κυβέρνησης που να συσπειρώνει τις πολιτικές δυνάμεις και να εκφράζει την βούληση του ελληνικού λαού. Η εντιμότητα και ακεραιότητα του χαρακτήρα του Κορυζή, θα τον οδηγήσει στην αυτοκτονία αμέσως μετά τις διαβουλεύσεις για την αναχώρηση της ελληνικής κυβέρνησης από την Ελλάδα, δηλώνοντας στο βασιλιά ότι είχε αποτύχει στο έργο που του είχε αναθέσει.¹⁰

⁷ Στην ΚΟ υπ' αριθμό 25 αναφερόταν: «...Δεν θα γίνει διπλωματική διερεύνηση, ούτε θα δοθεί τελεσίγραφο. Η Γιουγκοσλαβία θα κονιορτοποιηθεί με ανελέητη σκληρότητα...με μια κεραυνοβόλα επιχείρηση». Υποστράτηγος ε.α. Δημήτρης Γεδεών, «Οι κατευθυντήριες οδηγίες του Χίτλερ σχετικά με την Ελλάδα», *Στρατιωτική Ιστορία*, 118 (2006) 38.

⁸ Γιώργου Γούλη - Γιώργου Μαύλη, *Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος* (βασισμένο στα έργα και απομνημονεύματα των Ουίστον Τσώρτσιλ, Ραίημον Καρτιέ, στρατηγού Αϊζενχάουερ, Χ. Χένγκερ, στρατηγού Ντε Γκωλ), Θεσσαλονίκη, Φιλολογική Γεωργίου Μπίμπη, 1967, σ. 449-458.

⁹ Γεώργιος Β', Α. Κορυζής και Α. Παπάγος.

¹⁰ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ΙΕ', σ. 434.

Μέσω της ανάμειξής του στην πολιτική ζωή της Ελλάδας, ο Γεώργιος Β' θα αποτελέσει κατ' ουσία τον συνεχιστή του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, που κράτησε άσβηστο το μίσος των αποταχθέντων βενιζελικών αξιωματικών, γενεσιουργό αιτία των κινημάτων της Μέσης Ανατολής που στέρησε επίσης τον ΕΣ - σε δύσκολες για τη χώρα στιγμές - από τις πολύτιμες υπηρεσίες έμπειρων στελεχών.

1.2 Η γερμανική επίθεση και η μάχη της Κρήτης

Στις 13 Δεκεμβρίου 1940 εκδίδεται η ΚΟ υπ' αριθμόν 20, που αναφερόταν στην στρατιωτική επιχείρηση επιθέσεως στην Ελλάδα, με το συνθηματικό όνομα «Μαρίτα»¹¹. Αντικειμενικός σκοπός της επιχείρησης ήταν η κατάληψη αρχικά των βορείων ακτών του Αιγαίου και στη συνέχεια η σταδιακή αλλά γρήγορη κατάληψη όλης της χώρας. Σαν μήνας έναρξης της επίθεσης αλλά και ολοκλήρωσης της κατάληψης της Ελλάδας καθορίστηκε ο Μάρτιος του 1941, προκειμένου στη συνέχεια οι μεραρχίες που είχαν διατεθεί για το σκοπό αυτό να αποδεσμευτούν για να χρησιμοποιηθούν στη σχεδιαζόμενη επίθεση κατά της Σοβιετικής Ένωσης. Η εν λόγω επιχείρηση «Μπαρμπαρόσσα» ήταν άμεσα εξαρτημένη από την λήξη της επιχείρησης κατάληψης της Ελλάδας.¹²

Η γερμανική επίθεση εναντίον της Ελλάδας, εκδηλώθηκε τελικά στις 6 Απριλίου 1941, με βομβαρδισμό του Πειραιά. Ο ελληνικός στρατός προσπάθησε να ανακόψει την γερμανική πολεμική μηχανή, εκμεταλλευόμενος το ορεινό έδαφος που χωρίζει την Βόρεια Ελλάδα από την υπόλοιπη Βαλκανική, έχοντας προετοιμαστεί όσο το δυνατόν καλύτερα στον χρόνο που του διατέθηκε. Την περίοδο αυτή, εκτελέστηκαν τα σπουδαιότερα οχυρωματικά έργα των βορείων ελληνικών συνόρων (Γραμμή Μεταξά). Τα έργα δεν είχαν ολοκληρωθεί αλλά τα ήδη κατασκευασμένα, αποτέλεσαν αποτελεσματικές αμυντικές ζώνες οι οποίες ανάγκασαν τους Γερμανούς να αλλάξουν τους άξονες επίθεσης και εισόδου στη χώρα, καθυστερώντας την σχεδιασθείσα κατάκτηση της ενδοχώρας. Οι Βρετανοί - μετά από πιέσεις - είχαν δεχθεί να στείλουν από τον Φεβρουάριο ένα εκστρατευτικό σώμα, ενόψει της επικείμενης γερμανικής επίθεσης. Το βρετανικό εκστρατευτικό σώμα, υπό τον στρατηγό Ουίλσον, είχε παραταχθεί στο όρος Βέρμιο της Δυτικής Μακεδονίας μέχρι

¹¹ Υποστράτηγος ε.α. Δημήτρης Γεδεών, «Οι κατευθυντήριες οδηγίες του Χίτλερ σχετικά με την Ελλάδα», *Στρατιωτική Ιστορία*, 118 (2006) 38.

¹² *Επίτομη Ιστορία του ελληνοϊταλικού και ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, Αθήνα, ΓΕΣ/ ΔΙΣ, 1985, σ. 149-150.

και τα παράλια της Κατερίνης. Η σύνθεσή του περιλάμβανε βρετανικές, αυστραλιανές και νεοζηλανδικές μεραρχίες στρατού. Η βρετανική αεροπορία διέθετε 80 αεροσκάφη διαφόρων τύπων, αριθμός ανεπαρκής για την κάλυψη όλων των αποστολών υποστήριξης, μια που ελληνική αεροπορία στην ουσία δεν υπήρχε. Παρά την σθεναρή και άκαμπτη αντίσταση των ελληνικών οχυρών, η γερμανική κυριαρχία στον αέρα και η έλλειψη κάθε προετοιμασίας από την πλευρά των Γιουγκοσλάβων, έδωσε την ευκαιρία στους Γερμανούς να κάμψουν εύκολα την αντίσταση του γιουγκοσλαβικού στρατού και να εισέλθουν μέσω της κοιλάδας του Αξιού στην περιοχή του Κιλκίς, εκτελώντας στη συνέχεια προέλαση προς τη Θεσσαλονίκη.¹³

Η γερμανική εκστρατεία κατά της Ελλάδας κρίθηκε ουσιαστικά τις πρώτες 72 ώρες. Ο ελληνικός στρατός πρόταξε ηρωική άμυνα, αλλά οι Γερμανοί προωθήθηκαν μαχόμενοι προς τον νότο και συμπλήρωσαν γρήγορα την κατάκτηση της ηπειρωτικής χώρας, παρά την σκληρή αντίσταση των ελληνικών και συμμαχικών δυνάμεων, κυρίως στην περιοχή του Ολύμπου. Οι μονάδες του στρατού που πολέμησαν στην περιοχή της Θράκης (ταξιαρχία Έβρου), για να μην παραδοθούν στους Γερμανούς, προβλεπόταν από τα πολεμικά σχέδια να εισέλθουν στην Ανατολική Θράκη, από όπου θα προσπαθούσαν να φτάσουν στην Μέση Ανατολή. Και πράγματι, αυτό έγινε στις 7 Απριλίου 1941. Τμήματα των μονάδων αυτών θα καταλήξουν στη Μέση Ανατολή και θα χρησιμοποιηθούν για την επάνδρωση των ταγμάτων της I ελληνικής ταξιαρχίας. Κατά την παραμονή τους στην Τουρκία θα εκφράσουν την άρνησή τους για να μεταφερθούν στην Αίγυπτο¹⁴. Τελικά, ένας μικρός αριθμός αξιωματικών και οπλιτών από αυτές τις μονάδες μεταφέρθηκαν στην Αίγυπτο, ενώ οι υπόλοιποι παρέμειναν στην Τουρκία.¹⁵

Από τη στιγμή που άρχισε η σύμπτυξη του ελληνικού ΣΞ από την Αλβανία - κάτω από την απειλή του διπλού κλοιού των Ιταλών και των Γερμανών - σε όλες σχεδόν τις μονάδες άρχισε να καλλιεργείται η ιδέα περί της μάταιης συνέχισης του αμυντικού αγώνα. Μια σειρά από σοβαρά κρούσματα ανυπακοής και διάλυσης ήρθαν να επιδεινώσουν την ψυχολογία των στρατιωτών. Άντρες

¹³ *Επίτομη Ιστορία του ελληνοϊταλικού και ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, Αθήνα, ΓΕΣ/ ΔΙΣ, 1985, σ. 151-154.

¹⁴ Σαν βασικοί λόγοι για την στάση τους αυτή αναφέρεται ο επηρεασμός τους από μικρή ομάδα αξιωματικών και οπλιτών, οι οποίοι καλλιεργούσαν την ιδέα επιστροφής στην κατεχόμενη Ελλάδα, η φιλοαξονική στάση των τουρκικών στρατιωτικών αρχών που προκαλούσαν προβλήματα στη μετακίνησή τους και η έλλειψη συντονισμού και ενημερότητας από τον Έλληνα στρατιωτικό ακόλουθο στην Άγκυρα και τις ελληνικές προξενικές αρχές στις τουρκικές πόλεις.

¹⁵ *Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή (1941 – 1945) (Ελ Αλαμείν – Ρίμινι – Αιγαίο)*, Αθήνα, ΓΕΣ/ ΔΙΣ, 1995, σ. 15-18.

μεμονωμένοι ή σε μικρές ομάδες, άλλοι άοπλοι και άλλοι ένοπλοι, εγκατέλειπαν τις μονάδες τους και έσπευδαν προς τις οικίες τους. Στη δημιουργία της κατάστασης αυτής επέδρασαν και οι γενικότερες ενέργειες του υπουργείου Στρατιωτικών και του γενικού στρατηγείου, το οποίο στις 15 Απριλίου είχε εκδώσει διαταγές για τη χορήγηση 15νθήμερων κανονικών αδειών σε όλους τους οπλίτες που κατάγονταν από τις κατεχόμενες περιοχές και σε όλους τους έφεδρους αξιωματικούς και οπλίτες που δεν ήταν απαραίτητοι. Την ίδια μέρα το Υπουργείο Στρατιωτικών διέταξε τη μεταφορά στην Κρήτη όλων των εκπαιδευμένων οπλιτών που βρίσκονταν στα κέντρα εκπαιδεύσεως της Πελοποννήσου και των μαθητών της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων (ΣΣΕ).¹⁶

Στις 20 Απριλίου 1941, ο αντιστράτηγος Τσολάκογλου - με δική του πρωτοβουλία - υπέγραψε με το Γερμανό υποστράτηγο Ντήτριχ (Διοικητή των SS) στο χωριό Βοτονόσι πρωτόκολλο ανακωχής, στο οποίο καθοριζόταν ότι από την ώρα αυτή έπαυαν οι εχθροπραξίες μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας. Ο βασικός λόγος τον οποίο επικαλέστηκε ο Τσολάκογλου, ήταν ότι «ήθελε να διασφαλίσει την κυβερνητική συνέχεια, να εξασφαλίσει την απελευθέρωση των αιχμαλώτων και να μην γινόταν η Ελλάδα ιταλικό προτεκτοράτο»¹⁷. Ένας Αμερικανός παρατηρητής επισημαίνει ότι «η κοινή γνώμη φαίνεται να δέχθηκε την αναγκαιότητα ύπαρξης κυβέρνησης, για να αποφευχθεί η αναρχία». Οι Ιταλοί δεν επιθυμούσαν το σχηματισμό σταθερής και έμπιστης στους Γερμανούς ελληνικής κυβέρνησης, η οποία θα απειλούσε τον διεκδικούμενο - εντός της ελληνικής επικράτειας - ιταλικό ζωτικό χώρο και γι' αυτό επεδίωκαν την υπονόμευση του Τσολάκογλου¹⁸. Οι ιταλικές προθέσεις καταγράφονται στο ημερολόγιο του Τσιάνο: «Η ιστορία αυτή με τον Τσολάκογλου μ' αρέσει όλο και λιγότερο....Ο στρατηγός το κάνει για να σώσει την εθνική ενότητα της Ελλάδας. Εξίσου φανερό είναι η γερμανική αποδοχή αυτών των σκοπών»¹⁹. Από το πρωί της 21 Απριλίου οι Γερμανοί θα παρεμβάλλονταν μεταξύ των ελληνικών και των ιταλικών στρατευμάτων για την τήρηση της κατάπαυσης του πυρός. Τα ελληνικά στρατεύματα υποχρεώνονταν να αποσυρθούν μέχρι τα παλιά ελληνοαλβανικά σύνορα μέσα σε δέκα ημέρες και να αποστρατευτούν - αφού

¹⁶ *Επίτομη Ιστορία του ελληνοϊταλικού και ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, Αθήνα, ΓΕΣ/ ΔΙΣ, 1985, σ. 203-204.

¹⁷ Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, Α', Αθήνα, Παπαζήσης, 1995, σ. 354.

¹⁸ *ό.π.*, σ. 355-357.

¹⁹ *ό.π.*, σ. 354.

παρέδιδαν τον οπλισμό τους - μεταβαίνοντας στη συνέχεια στα σπίτια τους²⁰. Οι αξιωματικοί - με εντολή του ίδιου του Χίτλερ - θα έφεραν την εξάρτηση και τον οπλισμό τους τιμητικά, και δεν θα θεωρούνταν αιχμάλωτοι πολέμου. Το τρίτο και οριστικό πρωτόκολλο συνθηκολόγησης που άλλαζε τελικά τους αρχικούς όρους του πρωτόκολλου ανακωχής, υπογράφηκε στις 23 Απριλίου μεταξύ του Τσολάκογλου, του Γερμανού στρατάρχη Γιόντλ (αρχηγού του επιτελείου της ανώτατης διοικήσεως των γερμανικών Ε.Δ.) και του Ιταλού στρατηγού Φερρέρο (ανώτατου διοικητή των ιταλικών δυνάμεων στην Αλβανία).²¹

Οι ελληνικές δυνάμεις βοηθήθηκαν από δυόμιση μεραρχίες και δύο τάγματα συμμαχικών στρατευμάτων που τα αποτελούσαν Βρετανοί, Αυστραλοί και Νεοζηλανδοί, γνωστοί ως «Βρετανικό Εκστρατευτικό Σώμα». Συνολικά ανέρχονταν σε πενήντα χιλιάδες (50.000) άνδρες. Οργανώθηκε ένα αμυντικό μέτωπο κατά μήκος του ποταμού Αλιάκμονα, αλλά σύντομα οι συμμαχικές δυνάμεις υποχώρησαν στις Θερμοπύλες²². Στις 18 Απριλίου μετά από σύσκεψη στα ανάκτορα υπό την προεδρία του βασιλιά στην οποία παρέστησαν ο πρωθυπουργός Κορυζής, ο πρεσβευτής της Μεγάλης Βρετανίας Πάλαιρετ, ο στρατηγός Ουίλσον, ο αρχιστράτηγος Παπάγος και άλλοι, εξετάστηκε η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί. Οι Βρετανοί είχαν προτείνει τη συνέχιση των αμυντικών επιχειρήσεων στις Θερμοπύλες, υπό την προϋπόθεση ότι θα συνεχιζόταν η ελληνική αντίσταση στην Ήπειρο. Η υλοποίηση της πρότασης αυτής αποδείχθηκε ανέφικτη λόγω της δύσκολης κατάστασης στο μέτωπο. Ο Τσώρτσιλ με τηλεγράφημά του, είχε καθορίσει την αποχώρηση του βρετανικού εκστρατευτικού σώματος μόνο μετά από την πλήρη συγκατάθεση του βασιλιά και της ελληνικής κυβέρνησης. Η πρόθεση του ελληνικού επιτελείου ήταν να κρατήσουν την άμυνα μέχρι τη σταδιακή αποχώρηση όλων των συμμαχικών στρατιωτικών μονάδων από το ελληνικό έδαφος με προορισμό την Κρήτη.²³

Στις 19 Απριλίου κατά τη διάρκεια σύσκεψης στο γενικό στρατηγείο παρουσία του Βρετανού στρατηγού Ουέιβελ - ο οποίος είχε φτάσει από τη Μέση Ανατολή - και του αντιστράτηγου Μαζαράκη - ο οποίος είχε λάβει από το Γεώργιο την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης μετά την αυτοκτονία του Κορυζή -

²⁰ *Επίτομη Ιστορία του ελληνοϊταλικού και ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, Αθήνα, ΓΕΣ/ ΔΙΣ, 1985, σ. 205.

²¹ *ό.π.*, σ. 208.

²² Κ.Ν.Χατζηπατέρα - Μ.Σ.Φαφαλιού, *Ημέρες Κρήτης 1941 «Επιχείρηση ΕΡΜΗΣ»*, Αθήνα, ΕΦΣΤΑΘΙΑΔΙΣ GROUP S.A., 1992, σ. 61.

²³ *Επίτομη Ιστορία του ελληνοϊταλικού και ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, Αθήνα, ΓΕΣ/ ΔΙΣ, 1985, σ. 201.

αποφασίστηκε ότι η καλύτερη λύση ήταν η αποχώρηση. Η απόφαση εγκρίθηκε από το βασιλιά και την ελληνική κυβέρνηση και άρχισε η σταδιακή εκκένωση της Ελλάδας από τις συμμαχικές στρατιωτικές δυνάμεις από παράκτια σημεία της Αττικής και της Πελοποννήσου, αφού πρώτα ανατίναξαν τη γέφυρα του Ισθμού της Κορίνθου. Την ίδια ημέρα ορκίστηκε νέα κυβέρνηση με αντιπρόεδρο τον αντιναύαρχο Σακελλαρίου, ενώ την πρωθυπουργία ανέλαβε προσωρινά αυτοπροσώπως ο βασιλιάς. Στις 21 Απριλίου, πρωθυπουργός ορκίστηκε ο Εμμανουήλ Τσουδερός.²⁴

Η άμυνα των Ελλήνων και των συμμάχων επέτρεψε στον Βρετανό ναύαρχο Άντριου Μπράουν Κάνιγκχαμ να μεταφέρει μέσω της θάλασσας από μικρά λιμάνια της Πελοποννήσου, το μεγαλύτερο μέρος των συμμαχικών δυνάμεων προς την Κρήτη, σε μια απεγνωσμένη προσπάθεια να κρατήσουν το νησί. Η αποχώρηση των συμμαχικών δυνάμεων ολοκληρώθηκε στις 30 Απριλίου. Συνολικά αποχώρησαν 43.000 περίπου Βρετανοί, δηλαδή το 80% των δυνάμεων που είχαν αποσταλεί στην Ελλάδα. Από αυτούς οι μισοί περίπου αποβιβάστηκαν στην Κρήτη και οι υπόλοιποι στην Αίγυπτο. Λόγω της έκτακτης αποχώρησης των πλοίων μεταφοράς, περίπου 10.000 παρέμειναν στην κατεχόμενη Ελλάδα, πολλοί από τους οποίους πιάστηκαν αιχμάλωτοι από το γερμανικό στρατό²⁵. Ο βασιλιάς Γεώργιος Β' και η κυβέρνηση του νέου πρωθυπουργού Εμμανουήλ Τσουδερού, αναχώρησαν στις 23 Απριλίου για την Κρήτη, αφού προηγουμένως ο πρώτος με διάγγελμά του είχε αποστασιοποιηθεί από την ανακωχή που υπέγραψε η στρατιά της Ηπείρου με τους Γερμανούς εισβολείς και καλούσε όλους τους Έλληνες να συνεχίσουν τον αγώνα μέχρι την τελική απελευθέρωση της χώρας. Την ίδια ημέρα ο αρχιστράτηγος Παπάγος υπέβαλε την παραίτησή του, η οποία έγινε αμέσως αποδεκτή από το βασιλιά που ήδη είχε φτάσει στην Κρήτη.²⁶ Στις 27 Απριλίου 1941, τα γερμανικά στρατεύματα εισήλθαν στην Αθήνα.

Ο Χίτλερ συνέλαβε το εγχείρημα για την κατάληψη της Κρήτης στις 21 Απριλίου του 1941, μέσα στο ιδιωτικό του τραίνο στο Σέμμερινγκ Πας της Αυστρίας. Ήταν αποφασισμένος να εισβάλει στη Ρωσία όσο ο δυνατόν ταχύτερα μέσα στο 1941 (πριν τον επερχόμενο χειμώνα 1941-42) και γνώριζε ότι η από αέρος εισβολή στην Κρήτη θα ήταν ένα δύσκολο και χρονοβόρο εγχείρημα. Ο υποκινητής

²⁴ ό.π., σ. 201-202.

²⁵ ό.π., σ. 212-213.

²⁶ ό.π., σ. 217.

της από αέρος κατάληψης του νησιού στο συμβούλιο του Σέμμερινγκ, ήταν ο φιλόδοξος στρατηγός Κουρτ Στουντέντ, δημιουργός των επίλεκτων δυνάμεων των αλεξιπτωτιστών, ο οποίος κατάφερε τελικά να τον πείσει. Στις 25 Απριλίου ο Χίτλερ εξέδωσε την κατευθυντήρια οδηγία Νο 28 με το κωδικό όνομα «Επιχείρηση Ερμής», η οποία διήρκεσε από τις 20 μέχρι τις 30 Μαΐου του 1941. Ο ιστορικός Λίντελ Χάρτ τη χαρακτήρισε σαν «την πιο εκπληκτική και την πιο τολμηρή επιχείρηση όλου του πολέμου»²⁷.

Η αρχική πρόταση των Γερμανών επιτελών προς τον Χίτλερ αφορούσε την κατάληψη της Μάλτας, που όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, αποτελούσε «ένα αγκάθι στην καρδιά των γερμανικών και ιταλικών ανεφοδιαστικών γραμμών, ζωτικής σημασίας για την παραπέρα στρατιωτική ανάπτυξη των επιχειρήσεων στη Βόρεια Αφρική»²⁸. Ωστόσο, τα επιχειρήματα που χρησιμοποίησε ο στρατηγός Κουρτ Στουντέντ έπεισαν τον Χίτλερ να επιλέξει σαν πρώτο στόχο την Κρήτη, που είχε ιδιαίτερη στρατηγική σημασία, τόσο για τους Βρετανούς όσο και για τους Γερμανούς. Αποτελούσε τμήμα της γραμμής Γιβραλτάρ-Μάλτα-Κρήτη-Κύπρος-Συρία, ο έλεγχος της οποίας καθόριζε και το βαθμό αξιοποίησης τόσο της Μεσογείου όσο και της Διώρυγας του Σουέζ²⁹. Όποιος είχε υπό τον έλεγχό του τη γραμμή αυτή, μπορούσε να αξιοποιεί στρατηγικά ολόκληρη τη λεκάνη της Μεσογείου διευκολύνοντας τον ανεφοδιασμό των δυνάμεών του με καύσιμα προερχόμενα από τη Μέση Ανατολή. Επίσης, παρεχόταν η δυνατότητα χρησιμοποίησης των αεροδρομίων της Κρήτης ως προκεχωρημένων αεροπορικών βάσεων για την προστασία των θαλάσσιων συγκοινωνιών αλλά και των χερσαίων δυνάμεων που συγκρούονταν στα μέτωπα της Βορείου Αφρικής, δεδομένου ότι η διατήρηση του ελέγχου του νησιού από τους συμμάχους υποχρέωνε τη Λουφτβάφε (Luftwaffe) να επιχειρεί από απομακρυσμένες βάσεις της ηπειρωτικής Ευρώπης, με περιορισμένα περιθώρια επιτυχίας.³⁰

Αντίθετα, αν οι Γερμανοί καταλάμβαναν το νησί - και λόγω της ουδετερότητας της Τουρκίας - το Αιγαίο θα περιερχόταν στην πράξη υπό τον πλήρη έλεγχό τους, επιτρέποντας την απρόσκοπτη αξιοποίηση των λιμανιών της περιοχής προς όφελος των επικοινωνιών και του ανεφοδιασμού των δυνάμεων του Άξονα και

²⁷ Κ.Ν.Χατζηπατέρα – Μ.Σ.Φαφαλιού, *Ημέρες Κρήτης 1941 «Επιχείρηση ΕΡΜΗΣ»*, Αθήνα, ΕΦΣΤΑΘΙΑΔΙΣ GROUP S.A., 1992, σ. 25.

²⁸ *ό.π.*, σ. 26.

²⁹ Στην έκτη παράγραφο της υπ' αριθμό 31 ΚΟ, αναφέρονταν οι λόγοι της σπουδαίας στρατηγικής σημασίας της Κρήτης. Υποστράτηγος ε.α. Δημήτρης Γεδεών, «Οι κατευθυντήριες οδηγίες του Χίτλερ σχετικά με την Ελλάδα», *Στρατιωτική Ιστορία*, 118 (2006) 41.

³⁰ *ό.π.*, σ. 26-27.

των πολεμικών επιχειρήσεων εναντίον του βρετανικού Ναυτικού. Επίσης, η Κρήτη αποτελούσε ορμητήριο με εξέχουσα στρατιωτική θέση για την ανάληψη αεροπορικών προσβολών στη νοτιοανατολική Μεσόγειο, κυρίως εναντίον της Αιγύπτου, όπου ήταν εγκατεστημένα τα συμμαχικά επιτελεία (ναυτική βάση Αλεξάνδρειας), της Κύπρου και της Παλαιστίνης, αλλά και για την προστασία των ρουμανικών πετρελαιοπηγών του Πλοέστι, τις οποίες οι Γερμανοί εκμεταλλεύονταν.³¹

Αρχιστράτηγος των συμμαχικών δυνάμεων στο νησί είχε αναλάβει από τις 29 Απριλίου ο Βρετανός στρατηγός Φράνκμπεργκ. Τις χερσαίες δυνάμεις άμυνας του νησιού αποτελούσαν οι περίπου 20-25.000 συμμαχικές δυνάμεις και περιορισμένος αριθμός ελληνικών στρατευμάτων, ενώ η 5^η μεραρχία των Κρητικών δεν βρισκόταν στο νησί, γιατί είχε παραμείνει εκτός του νησιού για να λάβει μέρος στις μάχες εναντίον των δυνάμεων του Άξονα που έλαβαν χώρα στην ηπειρωτική Ελλάδα. Σημαντική ήταν η προσφορά των απλών κατοίκων του νησιού, που δεν μπόρεσαν να συμβιβαστούν με την ιδέα της κατοχής του τόπου τους.

Στις 20 Μαΐου άρχισε η επίθεση Γερμανών αλεξιπτωτιστών του στρατηγού Στουντέντ στην Κρήτη, με την αποφασιστική συνεργασία της αεροπορικής στρατιάς του φον Ριχτχόφεν. Η προσπάθεια των Γερμανών να ενισχύσουν την επίθεση διαμέσου της θάλασσας προσέκρουσε στο ικανότατο βρετανικό ναυτικό το οποίο κατάστρεψε τη νηοπομπή των γερμανικών πλοίων. Η πορεία της μάχης ήταν ασυνήθιστη γιατί η γερμανική από αέρος επίθεση είχε συντριβεί σε όλα τα σημεία του νησιού, εκτός από ένα ιδιαίτερα κρίσιμο, το αεροδρόμιο του Μάλεμε δυτικά των Χανίων. Σημαντικό ρόλο στην αποτελεσματικότητα των βρετανικών δυνάμεων έπαιξαν οι βρετανικές μυστικές υπηρεσίες, οι οποίες έχοντας τη δυνατότητα να συλλέγουν και αποκωδικοποιούν - μέσω της πηγής πληροφοριών Ούλτρα (ultra) - τα γερμανικά σήματα επιχειρήσεων, γνώριζαν κάθε επόμενη κίνησή τους. Γνώριζαν λοιπόν ότι οι κύριοι στόχοι τους θα ήταν τα αεροδρόμια του Μάλεμε, του Ρεθύμνου και του Ηρακλείου. Συνολικά οι δυνάμεις που θα επιτίθεντο ήταν της τάξης των 30-35.000 ανδρών, συμπεριλαμβανομένων 12.000 αλεξιπτωτιστών. Η αεροπορική υποστήριξη αριθμούσε 150 βομβαρδιστικά και 100 μαχητικά αεροσκάφη άλλων τύπων.

Ήταν η μόνη μάχη κατά τη διάρκεια του Β' Π.Π. που κερδήθηκε αποκλειστικά από την αεροπορία και επιβεβαίωσε την μεγάλη επιχειρησιακή αξία της

³¹ *Ιστορία της ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας*, 4^{ος}, Αθήνα, ΓΕΑ/ ΥΠΠΑ, 1997, σ. 89.

αεροπορικής υπεροχής στο θέατρο των επιχειρήσεων, έναντι των άλλων μορφών πολέμου. Αυτό θα παραδεχθεί στις 23 Μαΐου με τηλεγράφημά του στο Ναυαρχείο, ο ναύαρχος Άντριου Κάνινγκχαμ, αρχιναύαρχος του Βρετανικού στόλου της Μεσογείου, για την τελική επικράτηση του αντιπάλου του πτέραρχου Βόλφραμ φον Ρίχτχοφεν, αρχηγού της Λουφτφλότε VIII.³² Παρά τις τρομερές απώλειές τους από την ηρωική άμυνα των εκεί ελληνικών και συμμαχικών στρατευμάτων και του πληθυσμού, οι Γερμανοί με συντριπτική υπεροχή στον αέρα, κατόρθωσαν να συμπληρώσουν την κατάληψη του νησιού στις 2 Ιουνίου 1941.

Για τον Χίτλερ η «Πύρρειος» νίκη της Κρήτης σήμανε το τέλος των ημερών των αλεξιπτωτιστών. Ο Ούνιςτον Τσώρτσιλ τη χαρακτήρισε σαν την «κατά μέτωπο σύγκρουση με την ίδια την αιχμή της ναζιστικής λόγχης» και ο γερμανικός στρατός την ακριβοπλήρωσε στο ανατολικό μέτωπο της Ρωσίας - όπως πολλοί υποστηρίζουν - λόγω της μοιραίας καθυστέρησης (κατά έξι εβδομάδες) της «Επιχείρησης Μπαρμπαρόσα», η οποία αρχικά είχε προγραμματιστεί για την άνοιξη του 1941.

2. Τα γεγονότα στην Μέση Ανατολή

2.1 Η ελληνική κυβέρνηση από την Κρήτη στην Αίγυπτο και στο Λονδίνο

Από τις πρώτες μέρες εγκατάστασης της ελληνικής κυβέρνησης στην Κρήτη αντιμετωπίστηκε το ενδεχόμενο κατάληψης του νησιού από τους Γερμανούς, γιατί δεν υπήρχαν υποτυπώδη οχυρωματικά έργα σ' αυτήν, ενώ οι μικρές και ανεπαρκώς εξοπλισμένες συμμαχικές και ελληνικές δυνάμεις ήταν αδύνατο να ενισχυθούν ή να υποστηριχθούν αποτελεσματικά. Γι' αυτό άρχισε να εξετάζεται η μετακίνησή της σε άλλο μέρος. Η τελική δυσμενής έκβαση των επιχειρήσεων κατά τη μάχη της Κρήτης, οδήγησε την ελληνική κυβέρνηση σε αναζήτηση νέου ασφαλούς προορισμού. Η αρχική πρόταση στις αρχές Μαΐου προς την βρετανική κυβέρνηση για μεταφορά της ελληνικής κυβερνήσεως στην Κύπρο η οποία τελούσε υπό βρετανική κατοχή, παρακάμφθηκε με το πρόσχημα ότι μια τέτοια επιλογή θα έβαζε το νησί στο στόχαστρο των Γερμανών, προκαλώντας πιθανώς στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον

³² Κ.Ν.Χατζηπατέρα – Μ.Σ.Φαφαλιού, *Ημέρες Κρήτης 1941 «Επιχείρηση ΕΡΜΗΣ»*, Αθήνα, ΕΦΣΤΑΘΙΑΔΙΣ GROUP S.A., 1992, σ. 145.

της, κάτι που δεν επιθυμούσαν οι Βρετανοί. Προφανώς το επιχείρημα αυτό κάλυπτε τους αληθινούς λόγους, με κυριότερο εκείνον του Εμμανουήλ Τσουδερού για τους Βρετανούς, ότι «δεν ήθελαν να ενθαρρύνουν με μια τέτοια ενέργεια τους πόθους του κυπριακού λαού για την ένωσή του με τη μητέρα Ελλάδα».³³ Τελικά αποφασίστηκε σαν τελικός προορισμός η Αίγυπτος.

Με υπόδειξη της βρετανικής στρατιωτικής ηγεσίας και με κίνδυνο την έσχατη στιγμή να συλληφθούν, ο βασιλιάς, ο πρίγκηπας Πέτρος, ο πρωθυπουργός Ε. Τσουδερός, ο Βρετανός πρέσβης Πάλαιρετ και διάφορα μέλη του περιβάλλοντος του πρώτου, ξεκίνησαν το τριήμερο ταξίδι τους πάνω στον τραχύ δρόμο που οδηγούσε στη νότια ακτή της Κρήτης, από όπου θα διέφευγαν με βρετανικό πολεμικό πλοίο. Τη νύχτα της 22/23 Μαΐου 1941 από τον ορμίσκο της Αγίας Ρουμέλης Σφακίων, επιβιβάσθηκαν στο βρετανικό αντιτορπιλικό Ντικόν (Decoy) και έπλευσαν για την Αλεξάνδρεια. Είχε προηγηθεί από τις 12 του μηνός, η κάθοδος στην Αλεξάνδρεια του υπουργού των Ναυτικών, υποναύαρχου Αλέξανδρου Σακελλαρίου, για να συναντήσει τον ελληνικό στόλο που ήδη βρισκόταν εκεί από τις 25 Απριλίου, υπό τις διαταγές του αρχηγού στόλου υποναύαρχου Επαμεινώνδα Καββαδία. Τα υπόλοιπα μέλη της ελληνικής κυβερνήσεως φυγαδεύτηκαν με τον ίδιο τρόπο μέχρι τις 27 Μαΐου.³⁴

Η ελληνική κυβέρνηση εγκαταστάθηκε στο Κάιρο σε μια περίοδο που η δυσάρεστη εξέλιξη της κατάρρευσης του δυτικού μετώπου, έφερε τους Γερμανούς να απειλούν ακόμα και την Αλεξάνδρεια. Πρώτο της μέλημα ήταν η ανασυγκρότηση του στόλου και η οργάνωση αξιόμαχου στρατού που θα εξασφάλιζε τη συνέχιση του αγώνα στο πλευρό των συμμάχων και θα έθετε τις βάσεις για τη μελλοντική απελευθέρωση της πατρίδας. Ωστόσο, οι συνθήκες δεν ήταν ευνοϊκές για να ολοκληρώσει τα σχέδιά της. Η εξόριστη κυβέρνηση ήρθε αντιμέτωπη με μια σειρά από καταστάσεις και προβλήματα, τις συνέπειες των οποίων δεν μπόρεσε να ανασχέσει, έχοντας σαν ελαφρυντικό την έλλειψη χρόνου, πείρας και τις συνεχείς πιέσεις των Βρετανών για γρήγορη συμμετοχή στις συμμαχικές επιχειρήσεις. Στο πλευρό της είχε την αιγυπτιακή ελληνική κοινότητα, έτοιμη να υποστηρίξει τους στόχους της εξόριστης κυβέρνησης, τόσο με οικονομικά μέσα όσο και με την ίδια την εθελοντική συμμετοχή των μελών της κοινότητας στις τάξεις του ελληνικού στρατού. Με το πέρασμα του χρόνου όμως, η απογοήτευση που θα

³³ Εμμανουήλ Τσουδερός, *Διπλωματικά Παρασκήνια 1941-1944*, Αθήνα 1949.

³⁴ Κ.Ν.Χατζηπατέρα – Μ.Σ.Φαφαλιού, *Ημέρες Κρήτης 1941 «Επιχείρηση ΕΡΜΗΣ»*, Αθήνα, ΕΦΣΤΑΘΙΑΔΙΣ GROUP S.A., 1992, σ. 224.

καταλάβει τους αιγυπτιώτες Έλληνες στρατιώτες από την κατάσταση στο εσωτερικό του ελληνικού στρατεύματος, τους οδήγησε στην επιλογή ενεργειών λιποταξίας, ενέργειες που αποτελούν μερικά από τα πιο σοβαρά στρατιωτικά παραπτώματα σε πολεμική περίοδο. Η προσπάθεια του βρετανικού στρατηγείου να προωθήσει τα δικά του συμφέροντα και να εδραιώσει την ηγεμονία του επί των συμμαχικών στρατιωτικών επιτελείων και δυνάμεων, εκφράστηκε μέσα από μια σειρά αποφάσεων που ορισμένες φορές παρακώλυαν τις προσπάθειες των ελληνικών πολιτικών και στρατιωτικών αρχών. Η έλλειψη προσωπικού για την επάνδρωση των νέων στρατιωτικών μονάδων αποτέλεσε ένα ακόμα πρόβλημα που με την πάροδο του χρόνου επιλύθηκε με την άφιξη στη Μέση Ανατολή εκείνων που διέφευγαν από την κατεχόμενη Ελλάδα. Για την κάλυψη της άμεσης ανάγκης επάνδρωσης των πλοίων του ελληνικού ναυτικού - που θα συνόδευαν τις συμμαχικές νηοπομπές μαζί με τα βρετανικά πλοία - χρησιμοποιήθηκαν πολλοί ναύτες από το εμπορικό ναυτικό. Οι νοοτροπίες που έφεραν μαζί τους οι ναυτικοί αυτοί, αποτέλεσαν ένα ακόμη πρόβλημα στην επικράτηση τάξης μέσα στο ναυτικό. Όμως, η πίεση του χρόνου δεν άφησε στην ελληνική ηγεσία τη δυνατότητα για ανεύρεση άλλης επιλογής. Σε αυτό, ήρθαν να προστεθούν οι μεγάλες ελλείψεις σε πολεμικά μέσα, σε στρατιωτικό υλικό καθώς και σε οικονομικούς πόρους. Αυτό ανάγκασε την ελληνική κυβέρνηση στη σύναψη δανείων από τη Μεγάλη Βρετανία. Στη Μέση Ανατολή, είχε φτάσει και ένας μεγάλος αριθμός προσφύγων, οι οποίοι εγκατέλειψαν την κατεχόμενη πατρίδα τους για να αποφύγουν τις δύσκολες και αβέβαιες συνθήκες της τριπλής κατοχής. Αυτοί βρισκόνταν συγκεντρωμένοι σε συγκεκριμένες περιοχές και είχαν μεγάλες και συνεχείς ανάγκες σίτισης. Η ελληνική κυβέρνηση διέθετε χρήματα - είτε από τα πενιχρά κρατικά έσοδα είτε κυρίως από δωρεές ιδιωτών - για την εξασφάλιση ειδών διατροφής. Το ίδιο πρόβλημα και ακόμα μεγαλύτερο, είχαν και όσοι είχαν μείνει πίσω στην κατεχόμενη Ελλάδα, όπου στα πρώτα χρόνια της κατοχής είχαν επικρατήσει συνθήκες λιμοκτονίας. Η ελληνική κυβέρνηση προσπαθούσε και πάλι να τους βοηθήσει με την αποστολή εφοδίων. Τέλος, μια μεγάλη πληγή για την ελληνική ηγεσία ήταν η κακή ψυχολογία και το χαμηλό ηθικό στο στράτευμα³⁵ που - σε συνδυασμό με τις εσωτερικές αντιπαλότητες μεταξύ των αξιωματικών - οδήγησε σε πολιτική και στρατιωτική κρίση και σηματοδότησε τις μεταπολεμικές εξελίξεις στην

³⁵ Υποναύαρχος Κ. Α. Αλεξανδρής (Αρχηγός Στόλου 1943-44), *Το Ναυτικόν μας κατά την πολεμικήν περίοδον 1941-45*, Αθήνα, Αετός, 1952, σ. 63.

Ελλάδα. Στα προβλήματα αυτά με τα οποία βρέθηκε αντιμέτωπη η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση, ήρθε να προστεθεί και η αρνητική στάση της αιγυπτιακής κυβέρνησης που δεν είδε με καλό μάτι την άφιξη και εγκατάσταση της αντίστοιχης ελληνικής. Ο Αιγύπτιος πρωθυπουργός Σίρρυ Πάσας δεν δίσταζε να επιδεικνύει τη δυσαρέσκειά του - ακολουθώντας πολιτική ουδετερότητας - ώστε να μην προκαλέσει τις κυβερνήσεις του Άξονα . Για τους λόγους αυτούς, ο βασιλιάς και η ελληνική κυβέρνηση στις 27 Ιουνίου - ένα περίπου μήνα μετά την εγκατάστασή τους - θα αναγκαστούν να εγκαταλείψουν το αιγυπτιακό έδαφος και μέσω της Διώρυγας του Σουέζ και του Ακρωτηρίου της Καλής Ελπίδας στη Νότια Αφρική, έφτασαν αεροπορικά στις 22 Σεπτεμβρίου στο λιμάνι του Λίβερπουλ, με τελικό προορισμό το Λονδίνο. Εκεί είχαν καταφύγει για προστασία πολλές κυβερνήσεις των υπό γερμανική κατοχή χωρών, όπως του Βελγίου, της Ολλανδίας, της Πολωνίας και των Ελεύθερων Γάλλων του στρατηγού Ντε Γκωλ. Στο Κάιρο παρέμειναν μόνο οι υπουργοί των τριών πολεμικών υπουργείων με τα επιτελεία τους.

2.2 Ο ελληνικός στρατός (ΕΣ)

2.2.1 Ο ελληνικός στρατός πριν και κατά την γερμανική εισβολή

Της γερμανικής εισβολής είχε προηγηθεί μια σημαντική στρατιωτική επιτυχία στην ιστορία του ελληνικού στρατού. Η αρνητική απάντηση της κυβέρνησης Μεταξά στον Ιταλό πρέσβη, όταν εκείνος του ζήτησε την υποταγή και παράδοση της Ελλάδας, ακολουθήθηκε από μια σειρά επιτυχημένων στρατιωτικών επιχειρήσεων, μέσα στην καρδιά του χιονισμένου ηπειρωτικού χειμώνα. Ο «απλός στρατιωτικός περίπατος» που φανταζόταν η ιταλική στρατιωτική ηγεσία μετατράπηκε σε πανωλεθρία του ιταλικού στρατού. Το ηθικό του ΕΣ ήταν το υψηλότερο δυνατό μετά από τις επιτυχίες του μετώπου. Η διεθνής αναγνώριση της προσφοράς της Ελλάδας δεν γέμισε με ψυχική ανάταση μόνο τον ελληνικό λαό, αλλά εμπύχωσε και παραδειγματίσε όλα τα συμμαχικά κράτη. Οι ελληνικές μεραρχίες που βρίσκονταν διασκορπισμένες στα βόρεια σύνορά μας, παρέμειναν στις θέσεις τους μέχρι την άνηση αναμέτρηση με τις γερμανικές δυνάμεις.

Το πρώτο ελληνικό στρατιωτικό σώμα που εγκαταστάθηκε στην Αίγυπτο, ήταν η «Φάλαγξ Ελλήνων Αιγύπτου» (Φ.Ε.Α.). Η συγκρότησή του αποφασίσθηκε από την κυβέρνηση του Ιωάννη Μεταξά λίγο μετά την κήρυξη του

ελληνοϊταλικού πολέμου με σκοπό την ενίσχυση του ελληνικού στρατού που πολεμούσε στο αλβανικό μέτωπο και επανδρώθηκε με την επιστράτευση Ελλήνων υπηκόων που ζούσαν μόνιμα στην Αίγυπτο³⁶. Για το σκοπό αυτό σχεδιάστηκε να κληθούν υπό τα όπλα οι αντίστοιχες κλάσεις με εκείνες που είχαν κληθεί και στην Ελλάδα, αλλά και εθελοντές που δεν περιλαμβάνονταν σε αυτές. Η συγκρότηση, οργάνωση και διοίκησή της ανατέθηκε στον συνταγματάρχη Οικονομόπουλο, παράλληλα με τα καθήκοντά του σαν συνδέσμου με την ελληνική πρεσβεία και με το βρετανικό στρατηγείο στην Αίγυπτο.

Η επιστράτευση έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τον απόδημο ελληνισμό. Η πρώτη κατάταξη στρατευσίμων και εθελοντών που κρίθηκαν ικανοί να υπηρετήσουν, πραγματοποιήθηκε στις 20 και 21 Φεβρουαρίου 1941. Με αυτούς συγκροτήθηκε το πρώτο τάγμα της Φ.Ε.Α. που ονομάστηκε «Δωδεκανησιακό Τάγμα» προκειμένου, αφενός να τονιστεί η θέληση της Ελλάδος για απελευθέρωση της Δωδεκανήσου από την ιταλική κατοχή, αφετέρου δε να προσελκύσει στις τάξεις της στρατεύσιμους απόδημους δωδεκανησιακής καταγωγής. Η οργάνωση του τάγματος βασίστηκε στα πρότυπα του βρετανικού στρατού. Η εκπαίδευση των πρώτων τμημάτων εκτελέστηκε στη βρετανική σχολή πεζικού της Τζενέιφα (νότια της Αλεξάνδρειας). Το τμήμα αυτό αποτέλεσε στη συνέχεια έναν από τους πυρήνες της δημιουργίας του ΕΣ της Μέσης Ανατολής. Τον έλεγχο των στρατιωτικών επιχειρήσεων στη Μέση Ανατολή είχε το βρετανικό Γενικό Στρατηγείο Δυνάμεων Μέσης Ανατολής (ΓΣΔΜΑ), στο οποίο υπάγονταν και οι ελληνικές στρατιωτικές μονάδες.

Η προσπάθεια αναδιοργάνωσης των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων στη Μέση Ανατολή κατά τη διάρκεια της Κατοχής και η συμμετοχή τους στις πολεμικές επιχειρήσεις στο πλευρό των συμμάχων, αποτέλεσε έναν από τους πρωταρχικούς στόχους της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης. Η προσπάθεια που καταβλήθηκε, στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό στην εμπειρία των Ελλήνων αλλά και των συμμάχων αξιωματικών.³⁷

³⁶ *Επίτομη Ιστορία του ελληνοϊταλικού και ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, Αθήνα, ΓΕΣ/ ΔΙΣ, 1995, σ. 7.

³⁷ Ο πρωθυπουργός Τσουδερός καταγράφει την εξέλιξη του ΕΣ κατά τη διάρκεια της Κατοχής στη Μέση Ανατολή, από όπου μπορούμε να διαπιστώσουμε τις μεγάλες οργανωτικές και άλλες αλλαγές οι οποίες συντελέστηκαν: «Ο στρατός που τον Ιούνιο 1941 δεν ήταν στην Αίγυπτο πάνω από ένα αγύμναστο τάγμα από είκοσι αξιωματικούς, αποτελείτο στις αρχές του 1944 από δύο ταξιαρχίες εξοπλισμένες με τον πιο νεότερο εξοπλισμό....Η συνολική δύναμη ήταν παραπάνω από τριάντα χιλιάδες άνδρες, από τους οποίους 2500 ήταν αξιωματικοί, οι οποίοι σε διάφορες πολεμικές σχολές

Η ανάγκη ύπαρξης ενός κατευθυντήριου οργάνου με αποφασιστικές αρμοδιότητες για τη διοίκηση, τον έλεγχο και την ανάπτυξη των συγκροτούμενων στη Μέση Ανατολή ελληνικών μονάδων, προέκυψε εξαιτίας της επικείμενης αναχώρησης της ελληνικής κυβερνήσεως από την Αίγυπτο για το Λονδίνο. Από τον πρόεδρο της κυβερνήσεως Εμμανουήλ Τσουδερό προτάθηκε στον αντιστράτηγο Εμμανουήλ Τζανακάκη, που ασκούσε τότε τα καθήκοντα του υπουργού Στρατιωτικών, να παραιτηθεί από το υπουργικό αξίωμα και να αναλάβει την αρχηγία του νεοσυγκροτούμενου ΕΣ. Το υπουργείο Στρατιωτικών ανέλαβε προσωρινά, ο τότε υπουργός Δικαιοσύνης Στυλιανός Δημητρακάκης.

Η συγκρότηση και οι αρμοδιότητες του νέου κατευθυντήριου οργάνου με την επωνυμία «Αρχηγείο Βασιλικού Ελληνικού Στρατού Μέσης Ανατολής» (ΑΒΕΣΜΑ), καθορίστηκαν με βασιλικό διάταγμα που εκδόθηκε στις 15 Ιουλίου 1941. Σαν έδρα του αρχηγείου καθορίστηκε το Κάιρο - έδρα επίσης του ΓΣΔΜΑ - ώστε μεταξύ τους να υπάρχει η δυνατότητα συνεχούς επαφής και επικοινωνίας για καλύτερο συντονισμό των ενεργειών τους. Για τους ίδιους λόγους εγκαταστάθηκαν στο Κάιρο τα υπουργεία Στρατιωτικών και Αεροπορίας, ενώ το υπουργείο Ναυτικών εγκαταστάθηκε στην Αλεξάνδρεια, όπου είχε την έδρα του το Βρετανικό Ναυαρχείο. Αποφασίστηκε επίσης, η διάλυση από τις 22 Ιουνίου 1942 της ΦΕΑ και η μετονομασία του Δωδεκανησιακού τάγματος σε 1^ο τάγμα Ελλήνων Αιγύπτου.

Η προσπάθεια συγκρότησης του ΕΣ της Μέσης Ανατολής, στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό στα άτομα που κατέφθαναν από την κατεχόμενη Ελλάδα. Για το λόγο αυτό αποφασίστηκε να οργανωθεί σύστημα διαφυγής στρατευσίμων από την Ελλάδα, δια μέσου κατάλληλων κέντρων που δημιουργήθηκαν στην Τουρκία και στην Ελλάδα. Το έργο αυτό ανατέθηκε στην Υπηρεσία Πληροφοριών Ελληνικής Προπαγάνδας (ΥΠΕΠ) που συστάθηκε τον Αύγουστο του 1941 με κοινή απόφαση και των υπουργών των τριών πολεμικών υπουργείων.³⁸ Η ΥΠΕΠ ασχολήθηκε με την οργάνωση και διατήρηση επαφής με την κατεχόμενη Ελλάδα - για συλλογή πληροφοριών - με την οργάνωση μυστικών

έκαναν μετεκπαίδευση στη σύγχρονη στρατιωτική τέχνη....Η Αεροπορία από τίποτε που ήταν όταν φθάσαμε στην Αίγυπτο, αριθμούσε το 1944 μερικές μοίρες καταδιωκτικών και βομβαρδιστικών....Το Ναυτικό! Πόσα δεν του χρωστάει το Έθνος για τη δράση του, προ και μετά την εχθρική εισβολή. Έξω από την πατρίδα με τα παλιά καράβια μας στις αρχές, και υστερότερα με τα νέα που μας έδωσαν οι σύμμαχοι, έκαμαν θαύματα οι ναυτικοί μας και απέσπασαν τη γενική εκτίμηση». Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Αετός, 1945, σ. 5-6.

³⁸ ό.π., σελ. 22.

αποστολών. Οι πληροφορίες που ενδιέφεραν τα δύο στρατηγεία της Μέσης Ανατολής σχετίζονταν με τη δύναμη, τη σύνθεση και διάταξη των εχθρικών δυνάμεων στην Κρήτη, τις παράκτιες οχυρώσεις και τα ναρκοπέδια. Ασχολείτο επίσης με τη διανομή τροφίμων, φαρμάκων και πολεμοφοδίων στις αντιστασιακές οργανώσεις και οργάνωνε τον τρόπο διαφυγής αξιωματικών. Διέθετε κέντρα πληροφοριών στα βόρεια ελληνικά σύνορα μέχρι την Τουρκία, στη Συρία, στο Λίβανο, στην Παλαιστίνη, στην Αίγυπτο και στα σύνορα της Λιβύης. Παράλληλα με το δίκτυο πληροφοριών, οργάνωσε και κατασκοπευτικό δίκτυο σε συνεργασία με την αντίστοιχη βρετανική υπηρεσία αντικατασκοπίας, με αποστολή την ανακάλυψη προσώπων τα οποία κατέρχονταν στη Μέση Ανατολή από την Ελλάδα και προσπαθούσαν να διεισδύσουν στις ΕΔ, είτε ως κατάσκοποι είτε ως δολιοφθορείς, όργανα του εχθρού.³⁹

Από τις πρώτες μέρες της διαφυγής της ελληνικής κυβέρνησης και μέρους των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Μέση Ανατολή, οργανώθηκε ένα ολόκληρο δίκτυο που παρείχε τη δυνατότητα διαφυγής από την κατεχόμενη Ελλάδα, κυρίως σε Έλληνες και Βρετανούς αξιωματικούς. Η όλη επιχείρηση χαρακτηρίστηκε από υψηλό βαθμό επικινδυνότητας, μια που απαιτούσε προσεκτικές μετακινήσεις μέχρι και τον τελικό προορισμό που ήταν κάποια από τις δυτικές ακτές της Τουρκίας. Αυτός ήταν ένας από τους βασικούς λόγους που πολλοί προτιμούσαν να παραμείνουν στην Ελλάδα παρά τις δυσκολίες επιβίωσης, επιλέγοντας είτε να ανέβουν στα βουνά όπου εντάσσονταν σε ομάδες αντίστασης, είτε παρέμεναν στις πόλεις και δρούσαν μέσω αντιστασιακών οργανώσεων.

Οι αξιωματικοί ταξίδευαν με ψεύτικα δελτία ταυτότητας τα οποία ανέγραφαν συνήθως σαν τόπο καταγωγής κάποιο ελληνικό νησί, για να δικαιολογηθεί το ταξίδι με πλωτό μέσο, σε ενδεχόμενο έλεγχο της Γκεστάπο ή των ιταλικών αρχών κατοχής⁴⁰. Σαν μέσα διαφυγής χρησιμοποιούνταν καΐκια που ναι μεν επηρεάζονταν από τις καιρικές συνθήκες, έκαναν όμως τους κατακτητές να πιστεύουν ότι δεν υπήρχε δυνατότητα μακρινών πλόων με αυτά, αλλά ότι απλά χρησίμευαν στις μετακινήσεις των νησιωτών. Σαν περιοχές απόπλου χρησιμοποιούνταν τα ανατολικά παράλια της Αττικής ή της Εύβοιας, τα οποία ήταν και τα πλησιέστερα στην απέναντι

³⁹ *Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή (1941 – 1945) (Ελ Αλαμέν – Ρίμνι – Αιγαίο)*, Αθήνα, ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1995, σ. 23.

⁴⁰ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής / 31 Μαρτίου 1942 – 4 Ιανουαρίου 1945*, Αθήνα, Εστία, 1977, σ. 27.

μικρασιατική ακτή. Πολλές φορές, ο απόπλους ακυρωνόταν είτε λόγω των δυσμενών καιρικών συνθηκών για το φόβο να ναυαγήσουν, είτε γιατί εχθρικά πλοία περιπολούσαν στην περιοχή. Αυτό ανάγκαζε τους υποψήφιους ταξιδιώτες να παραμείνουν κρυμμένοι από λίγες ώρες μέχρι και αρκετές μέρες μέσα σε κρυψώνες, που μπορεί να ήταν είτε εγκαταλειμμένες κατοικίες είτε και σπηλιές, χωρίς να διαθέτουν πάντα τα απαραίτητα για επιβίωση. Την περίοδο της αναμονής, ζούσαν με το φόβο μήπως τους ανακαλύψουν οι κατακτητές, γεγονός που θα σήμαινε σύλληψη, φυλάκιση και εκτελεστικό απόσπασμα. Δεν ήταν λίγες οι φορές που συνελήφθησαν αξιωματικοί πριν προλάβουν να διαφύγουν, μετά από επιδρομή των Ιταλών σε κρυψώνες.

Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού ελλόχευε ο κίνδυνος εντοπισμού τους από κάποιο εχθρικό σκάφος την ημέρα ή από τα ιταλικά και γερμανικά νυκτερινά παρατηρητήρια των νησιών που σάρωναν τη θάλασσα με προβολείς. Σε ενδεχόμενο εντοπισμό τους κινδύνευαν είτε από τα πυρά των πολυβολείων τους - αν ήταν κοντά σε αυτά - είτε από τα καταδιωκτικά σκάφη του εχθρού. Το δρομολόγιο που κυρίως χρησιμοποιούσαν ήταν Ραφήνα ή Κάβο Ντόρος - Ψαρά - Νότια Παράλια Χίου - μικρασιατική ακτή (Χερσόνησος Ερυθραίας) - Τσεσμέ - Σμύρνη. Το επόμενο βήμα, ήταν η υποδοχή που τους επιφύλασσαν οι τουρκικές παράκτιες αρχές και τα τουρκικά φυλάκια. Η συμπεριφορά τους ήταν απρόβλεπτη. Άλλοτε είχαν φιλική συμπεριφορά και βοηθούσαν τη διαδικασία διαφυγής, άλλοτε όμως την εμπόδιζαν⁴¹. Ορισμένες φορές δεν επέτρεψαν την αποβίβαση των ταξιδιωτών, αναγκάζοντάς τους να επιστρέψουν πίσω, με αποτέλεσμα ορισμένοι να συλληφθούν και να οδηγηθούν στην φυλακή ή την εκτέλεση. Η τουρκική κυβέρνηση παρουσίαζε μια διπρόσωπη συμπεριφορά θέλοντας να έχει καλές σχέσεις και με τους συμμάχους και με τον Άξονα. Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλοί από τους Τούρκους που κατοικούσαν στα δυτικά τουρκικά παράλια - ηλικίας άνω των τριάντα ετών - μιλούσαν ελληνικά και συνεννοούνταν με τους Έλληνες ταξιδιώτες, παρέχοντάς τους κάποιες διευκολύνσεις⁴². Άλλοι βέβαια δεν έχαναν την ευκαιρία να αφαιρέσουν από τους επισκέπτες προσωπικά είδη που έφεραν πάνω τους. Στην περιοχή αυτή είχαν απλώσει τα δίκτυά τους τόσο η τουρκική, όσο και η βρετανική αντικατασκοπία. Η

⁴¹ Στρατηγός Θρασύβουλος Ι. Τσακαλώτος, *40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδος. Πως εκερδίσαμε τους αγώνες μας 1940-1949*, Αθήνα 1960, σ. 387.

⁴² Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής / 31 Μαρτίου 1942 – 4 Ιανουαρίου 1945*, Αθήνα, Εστία, 1977, σ.32.

συνήθης εξέλιξη από εδώ και πέρα ήταν η μεταφορά τους στο ελληνικό ή στο βρετανικό προξενείο της Σμύρνης όπου, αφού τους παρείχαν βρετανικό διαβατήριο ώστε να φαίνονται για Κύπριοι με σκοπό να ξεγελούν τις τουρκικές αρχές, συνέχιζαν με τραίνο διασχίζοντας την ηπειρωτική Τουρκία και τη Συρία για να φτάσουν στο Χαλέπι σε αγγλικό στρατόπεδο. Εκεί, αφού πρώτα περνούσαν από διαδικασία απολύμανσης, υποβάλλονταν σε μια σειρά από ανακρίσεις με σκοπό αφενός να επιβεβαιωθεί η ταυτότητά τους, αφετέρου να τους αποσπάσουν οποιαδήποτε χρήσιμη πληροφορία. Μετά από μια περίοδο παραμονής στο στρατόπεδο, τους οδηγούσαν στις ελληνικές στρατιωτικές αρχές.

2.2.2 Η οργάνωση του ΕΣ και η συμμετοχή του στις συμμαχικές στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Μέση Ανατολή και στην Βόρεια Αφρική

Η συγκρότηση ισχυρών ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων στη Μέση Ανατολή, για τη συνέχιση του αγώνα εναντίον του Άξονα στο πλευρό των συμμάχων και την προάσπιση των εθνικών συμφερόντων, αποτέλεσε από την αρχή στρατηγική της κυβέρνησης. Οι λόγοι αυτής της στρατηγικής ήταν φανεροί. Καταρχήν, με τον τρόπο αυτό δινόταν συνέχεια στην αίγλη και την πολύ καλή φήμη που είχε αποκτήσει ο ΕΣ στο μέτωπο της Βόρειας Ηπείρου και στην αντίσταση που παρέβαλε απέναντι στη γερμανική επίθεση. Παράλληλα, συντηρούσε το φρόνημα και την ελπίδα του υπόδουλου λαού για απελευθέρωση και τέλος αποτελούσε ισχυρό όπλο στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων μετά τη λήξη του πολέμου, για την εκπλήρωση των εδαφικών διεκδικήσεων της Ελλάδας⁴³. Οι προσπάθειες για την υλοποίηση του στόχου αυτού εστιάστηκαν αφενός στην αριθμητική αύξηση του στρατού - με προσωπικό που διέφευγε από την κατεχόμενη Ελλάδα ή που προερχόταν από τους ελληνικούς πληθυσμούς της Μέσης Ανατολής -και αφετέρου στην απόκτηση του απαραίτητου πολεμικού υλικού από τους συμμάχους, κυρίως τους Βρετανούς. Η συνεχής διαφυγή στελεχών έδωσε τη δυνατότητα συγκρότησης και δεύτερης ταξιαρχίας στρατού.

Με αφορμή την διασυμμαχική διάσκεψη που έλαβε χώρα στο Λονδίνο το Δεκέμβριο του 1941, η ελληνική κυβέρνηση βρήκε την ευκαιρία να θίξει τα ζητήματα της στρατιωτικής συνεργασίας Ελλάδας - Μεγάλης Βρετανίας κατά τη

⁴³ ό.π., σ. 88.

διεξαγωγή του πολέμου. Ο ίδιος ο πρωθυπουργός της Μ. Βρετανίας δήλωσε: «Είμαστε αποφασισμένοι να σας προσφέρουμε την υλική βοήθειά μας και τις υπηρεσίες μας για να οργανώσετε στρατό μέχρι δύο ταξιαρχίες και για την αναδιοργάνωση του Ναυτικού και της Αεροπορίας»⁴⁴. Το ελληνικό υπόμνημα που υποβλήθηκε, ζητούσε το απαραίτητο υλικό για τη συγκρότηση μιας ακόμη ταξιαρχίας, εκτός της Ι ελληνικής ταξιαρχίας που είχε ήδη συγκροτηθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος της. Η οριστική ελληνοβρετανική στρατιωτική συμφωνία υπογράφηκε στις 9 Μαρτίου 1942. Οι δύο κυβερνήσεις εκδήλωναν την πρόθεσή τους να συνεχίσουν τον πόλεμο σε στενή συνεργασία μεταξύ τους, μέχρι τον επιτυχή τερματισμό του. Επίσης, αναγνωριζόταν η σπουδαιότητα της διατήρησης των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων και καθορίζονταν οι αρχές με βάση τις οποίες θα γινόταν η οργάνωσή τους και η συνεργασία τους με τις άλλες συμμαχικές ένοπλες δυνάμεις. Η οργάνωση και η χρησιμοποίηση των ΕΕΔ συμφωνήθηκε να γίνει υπό βρετανική στρατιωτική διοίκηση. Η ελληνική κυβέρνηση αναλάμβανε τις δαπάνες εφοδιασμού, μισθοδοσίας και συντήρησής τους με χρήματα που της κατέβαλε επί δανεισμό η βρετανική κυβέρνηση⁴⁵. Τα μοναδικά έσοδα για την ελληνική κυβέρνηση, προέρχονταν από την εκμίσθωση του ελληνικού εμπορικού στόλου στο βρετανικό δημόσιο. Με τα έσοδα αυτά - εκτός από τα τρέχοντα έξοδα συντήρησης των ΕΕΔ - έπρεπε να καλύψει και τη συντήρηση των περίπου 15.000 προσφύγων από την κατεχόμενη Ελλάδα, που ζούσαν σε στρατόπεδα στην Τουρκία, στην Κύπρο και στη Μέση Ανατολή⁴⁶. Η βρετανική κυβέρνηση δεχόταν αρχικά να χορηγήσει - το ταχύτερο δυνατό - πολεμικό υλικό για τη συγκρότηση μιας μόνο ταξιαρχίας. Σε ό,τι αφορούσε την πειθαρχία και την εσωτερική διοίκηση των ΕΕΔ, συμφωνήθηκε να ισχύουν οι ελληνικοί στρατιωτικοί νόμοι και κανονισμοί. Τα στρατιωτικά αδικήματα θα εκδικάζονταν από ελληνικά στρατοδικεία. Για τις περιπτώσεις καταδίκης σε θάνατο από τα ελληνικά στρατοδικεία, η εκτέλεση των αποφάσεων απαιτούσε τη

⁴⁴ *Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή (1941 – 1945) (Ελ Αλαμίν – Ρίμνι – Αιγαίο)*, Αθήνα (ΓΕΣ/ ΔΙΣ) 1995, σ. 29.

⁴⁵ Η ελληνική κυβέρνηση κατέβαλε στη βρετανική μόνο τις δαπάνες για τις ανάγκες μισθοδοσίας και διατροφής. Όλα τα άλλα έξοδα, αποτελούσαν ειδικό λογαριασμό για εξόφληση μετά το τέλος του πολέμου. Τελικά, το σύνολο του λογαριασμού αυτού μετά τη νίκη των συμμάχων χαρίστηκε στην Ελλάδα με ιδιαίτερη οικονομική συμφωνία που υπέγραψε ο πρόεδρος της ελληνικής κυβέρνησης στο Λονδίνο, τον Ιανουάριο του 1946. [*Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή (1941 – 1945) (Ελ Αλαμίν – Ρίμνι – Αιγαίο)*, Αθήνα (ΓΕΣ/ ΔΙΣ) 1995, Αθήνα (ΓΕΣ/ ΔΙΣ) 1995, σ. 31].

⁴⁶ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ΙΣΤ', σ. 75.

σύμφωνη γνώμη του αρχηγού του βρετανικού στρατού, με σκοπό να παρεμποδισθούν τυχόν πολιτικά υποκινούμενες υπερβολές των ελληνικών στρατοδικειών.⁴⁷

Από τον Ιούνιο του 1941 άρχισαν οι συνεννοήσεις μεταξύ των ΑΒΕΣΜΑ και ΓΣΔΜΑ για την τελική μορφή της οργάνωσης του ελληνικού στρατού της Μέσης Ανατολής και τις σχέσεις μεταξύ των δύο στρατηγείων. Πρόθεση της ελληνικής πλευράς ήταν η ίδρυση όσο το δυνατόν μεγαλύτερου αριθμού μονάδων, για την τοποθέτηση σε αυτές του συνεχώς αυξανόμενου από Ελλάδα αριθμού αξιωματικών, οπλιτών και - λόγω της κατάταξης - πολλών εθελοντών. Η βρετανική όμως πλευρά έθεσε εξ αρχής κάποιους περιορισμούς λόγω των δυσχερειών που υπήρχαν στον εξοπλισμό και τον εφοδιασμό των μονάδων με πολεμικό και λοιπό υλικό. Για το λόγο αυτό, αποφασίστηκε η προοδευτική συγκρότηση μιας ανεξάρτητης ταξιαρχίας πεζικού στα πρότυπα της βρετανικής σύνθεσης και μιας μονάδας που είχε σαν αποστολή την υποδοχή, διαλογή και κατάταξη των στρατευσίμων που έφθαναν από την Ελλάδα. Η I ελληνική ταξιαρχία σταδιακά οργανώθηκε και έφτασε σε υψηλά επίπεδα απόδοσης, με αποκορύφωμα τη συμβολή της στη μεγάλη στρατηγικής σημασίας μάχη του Ελ Αλαμείν. Η συγκρότηση του στρατηγείου της ταξιαρχίας έγινε από τις 26 Ιουνίου 1941 με έδρα την Τζενέιφα της Αιγύπτου. Από τις αρχές Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους το ΑΒΕΣΜΑ πρότεινε στο ΓΣΔΜΑ τη μεταστάθμευση της I ελληνικής ταξιαρχίας από την Αίγυπτο στην Παλαιστίνη. Το επιχείρημα γι' αυτή τη μετακίνηση ήταν η ανάγκη καλύτερης οργανώσεως της εκπαίδευσης, σε περιοχή που θα παρείχε τέτοιες δυνατότητες και θα συντελούσε στον περιορισμό των κρουσμάτων λιποταξίας, τα οποία παρουσιάζονταν αυξημένα, κυρίως ανάμεσα στους οπλίτες που διέμεναν στην Αίγυπτο⁴⁸. Η ταξιαρχία

⁴⁷ *Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή (1941 – 1945) (Ελ Αλαμείν – Ρίμνι – Αιγαίο)*, Αθήνα (ΓΕΣ/ΔΙΣ) 1995, σ. 30-31.

⁴⁸ Η λιποταξία είναι ένα φαινόμενο που εκδηλώθηκε από παλιά, στους πρώτους οργανωμένους στρατούς. Αποτελεί ένα από τα πιο σοβαρά προβλήματα που αντιμετώπισαν και αντιμετωπίζουν κυρίως οι στρατοί που συμμετέχουν σε εκστρατείες, συνήθως μακριά από τα όρια της εθνικής τους επικράτειας. Τα αίτια της λιποταξίας ποικίλουν έχοντας απασχολήσει κατά καιρούς διάφορους κοινωνικούς επιστήμονες και ερευνητές. Στην περίπτωση των Αιγυπτιακών οπλιτών, σαν τα βασικά αίτια που τους οδήγησαν στην λιποταξία μπορούμε να αναφέρουμε τις άσχημες συνθήκες διαβίωσης στα στρατόπεδα εκπαίδευσης, την κακή διοίκηση του στρατεύματος από τους αξιωματικούς οι οποίοι δεν είχαν φροντίσει να έχουν ψυχικό δέσιμο με τους υφισταμένους τους και δεν τους ενημέρωναν για τις επόμενες προγραμματισμένες κινήσεις τους, την παραβατική τους συμπεριφορά έναντι των αυστηρών στρατιωτικών νόμων και κανονισμών, τις συναναστροφές τους με άτομα αριστερών ιδεολογιών, την προηγούμενη καλοζωισμένη νεανική και εφηβική τους ηλικία όντας οι περισσότεροι μέλη οικογενειών της πιο εύπορης κοινότητας της Αιγύπτου, το κακό κλίμα που επικρατούσε μεταξύ των στελεχών των ΕΕΔ, αλλά και η μικρή απόσταση του στρατοπέδου της ταξιαρχίας από τις αιγυπτιακές πόλεις, όπου κατοικούσαν οι οικογένειές τους. Τα αίτια αυτά, δημιούργησαν ένα βαρύ ψυχολογικό κλίμα στους νεοσύλλεκτους Αιγυπτιώτες, καταστρέφοντας τα αγνά πατριωτικά τους

μεταστάθμευσε στην Παλαιστίνη το πρώτο δεκαήμερο του Οκτωβρίου και εγκαταστάθηκε στο στρατόπεδο της Καφρ Υόνα, το οποίο κρίθηκε κατάλληλο για την εγκατάσταση, διαβίωση και εκπαίδευση της ταξιαρχίας. Εκεί ολοκληρώθηκε μέχρι το τέλος Δεκεμβρίου η οργάνωση του συνόλου των μονάδων της ταξιαρχίας υπό τις διαταγές της νεοζηλανδικής ταξιαρχίας της 9^{ης} βρετανικής στρατιάς, που είχε έδρα την Παλαιστίνη.⁴⁹ Λόγω ελλείψεως πολεμικού υλικού, ο αρχικός εξοπλισμός της ταξιαρχίας έγινε με ιταλικό οπλισμό προερχόμενο από λάφυρα και προοδευτικά - ανάλογα με τη διαθεσιμότητα - θα τον αντικαθιστούσαν με βρετανικό. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους άρχισε η διάθεση νέου στρατιωτικού υλικού (πυροβόλων κ.ά.).⁵⁰

Την εκπαίδευση των μονάδων της I ταξιαρχίας στο εσωτερικό της, παρακολουθούσε το βρετανικό γραφείο συνδέσμου που είχε συγκροτηθεί για το σκοπό αυτό. Η ίδρυση και οργάνωση του Γενικού Κέντρου Εκπαιδύσεως και Σχολών (ΓΚΕΣ) έγινε κατά το πρότυπο του νεοζηλανδικού εκπαιδευτικού κέντρου που λειτουργούσε στο Ελ Μεάντι της Αιγύπτου και ανέλαβε σαν κύρια αποστολή, την υποδοχή και εκπαίδευση όλων των εφέδρων στρατευσίμων που κατέφθαναν από την Ελλάδα ή επιστρατεύονταν στην Αίγυπτο, την εκπαίδευση των αξιωματικών στα διάφορα σχολεία ειδικοτήτων και τέλος την προοδευτική οργάνωση, με το εκπαιδευμένο προσωπικό των μονάδων της υπό συγκρότηση νέας ελληνικής ταξιαρχίας. Έδρα του ορίστηκε τα στρατόπεδο της Καφρ Υόνα στην Παλαιστίνη⁵¹. Από τις πρώτες ημέρες της σύστασής της, άρχισε η εντατική εκπαίδευση των μονάδων της ταξιαρχίας. Καθορίστηκε πρόγραμμα ατομικής εκπαίδευσης των νεοσυλλέκτων και η μετεκπαίδευση στα νέα όπλα των εφέδρων που προέρχονταν από την Ελλάδα. Το πρόγραμμα εκπαίδευσως κοινοποιήθηκε και στο αγγλικό στρατηγείο Καΐρου, προκειμένου να διαθέσει τα απαιτούμενα εκπαιδευτικά μέσα. Επηρεασμένο όμως από την αρχικά απογοητευτική εμφάνιση των τμημάτων, έδειξε απροθυμία στην ικανοποίηση των αιτημάτων της ταξιαρχίας με αποτέλεσμα η εκπαίδευση να αρχίσει με ελάχιστα μέσα. Μετά από επίμονες πιέσεις και το ικανοποιητικό αποτέλεσμα της επιθεώρησης της ταξιαρχίας από τον αρχιστράτηγο

αισθήματα - εκείνα που τους είχαν σε μεγάλο βαθμό ωθήσει να καταταχθούν στον νεοσύστατο ελληνικό στρατό - και τους οδήγησαν στην μόνη εύκολη διέξοδο που υπήρχε, αυτή της λιποταξίας.

⁴⁹ ό.π., σ. 26.

⁵⁰ ό.π., σ. 19.

⁵¹ ό.π., σ. 32-33.

Μέσης Ανατολής, άρχισε η χορήγηση εκπαιδευτικών μέσων, η έλλειψη των οποίων συνέχισε να υφίσταται.⁵²

Τα προβλήματα της εκπαίδευσης οφείλονταν επίσης στα διαφορετικά και ανομοιογενή συστήματα εκπαίδευσης που είχαν παρακολουθήσει οι έφεδροι αξιωματικοί και οπλίτες της ταξιαρχίας. Πολλοί αξιωματικοί είχαν αποκτήσει πολεμική πείρα στον πόλεμο του 1940-41, είχαν όμως ανάγκη συμπληρωματικής εκπαίδευσης. Η έλλειψη κανονισμών και άλλων οδηγιών στα νέα βρετανικά οπλικά συστήματα ήταν ένα ακόμα πρόβλημα. Την εκπαίδευση των αξιωματικών είχαν αναλάβει - εντός της ταξιαρχίας - οι αξιωματικοί της νεοζηλανδικής ταξιαρχίας και - εκτός αυτής - διάφορα βρετανικά εκπαιδευτικά κέντρα. Οι πρώτες σειρές αξιωματικών, υπαξιωματικών, δεκανέων και στρατιωτών που ολοκλήρωσαν την εκπαίδευσή τους, αποτέλεσαν στη συνέχεια το εκπαιδευτικό προσωπικό για τις μονάδες της ταξιαρχίας. Ωστόσο, παρά τις προαναφερθείσες ελλείψεις και δυσχέρειες, η διοίκηση της 9^{ης} βρετανικής στρατιάς και το ΓΣΔΜΑ - μετά από μια σειρά επιθεωρήσεων - εκφράστηκαν πολύ επαινετικά για την πρόοδο και τις επιδόσεις της ελληνικής ταξιαρχίας.

Η συνεχιζόμενη διαφυγή από την κατεχόμενη Ελλάδα αξιωματικών και στρατευσίμων έδωσε στο ΑΒΕΣΜΑ τη δυνατότητα να προχωρήσει από το τέλος του 1941, στην έναρξη συγκρότησης και μιας δεύτερης ταξιαρχίας. Για άλλη μια φορά, οι σοβαρές ελλείψεις σε υλικά, επιβράδυναν την ενεργοποίηση και της II ελληνικής ταξιαρχίας, όπως και της I ταξιαρχίας. Τελικά, το στρατηγείο της II ελληνικής ταξιαρχίας συγκροτήθηκε με διαταγή του υπουργείου Στρατιωτικών από τις 27 Ιουλίου 1942. Διοικητής της ταξιαρχίας ανέλαβε ο διοικητής του ΓΚΕΣ συνταγματάρχης Αλκιβιάδης Μπουρδάρας. Για να καλυφθούν οι περαιτέρω ανάγκες σε στρατεύσιμο προσωπικό, αποφασίστηκε μετά και τις πιέσεις των προέδρων των ελληνικών παροικιών Καΐρου και Αλεξάνδρειας, η πρόσκληση στα όπλα έξι ακόμη ηλικιών στρατευσίμων Ελλήνων της Αιγύπτου, της Παλαιστίνης και της Συρίας. Μέχρι το τέλος Ιανουαρίου του 1943, είχε επιτευχθεί η συγκρότηση και η συμπλήρωση του συνόλου σχεδόν των μονάδων της II ελληνικής ταξιαρχίας και ακολούθησε η συστηματική και σύντομη εκπαίδευσή τους.⁵³

⁵² ό.π., σ. 21.

⁵³ ό.π., σ. 37-39.

Μέχρι το καλοκαίρι του 1942 είχε συγκεντρωθεί στη Μέση Ανατολή αριθμός αξιωματικών πολύ μεγαλύτερος από εκείνον που ήταν απαραίτητος για να στελεχωθούν οι συγκροτούμενες μονάδες του ΕΣ, τα επιτελεία και οι υπόλοιπες στρατιωτικές υπηρεσίες. Αυτή η περίοδος απραξίας για πολλούς από αυτούς, αντιτίθετο στην πραγματική τους επιθυμία για συμμετοχή στις επιχειρήσεις του ΕΣ στο πλευρό των συμμάχων στη Βόρεια Αφρική και τη Μέση Ανατολή. Ο ισχυρισμός αυτός έρχεται να επιβεβαιωθεί από την απόφασή τους - από τους πρώτους κιόλας μήνες της παρουσίας τους στη Μέση Ανατολή - να οργανώσουν μια καινούργια μονάδα στην οποία θα υπηρετούσαν - ασχέτως ιδιότητας - σαν απλοί στρατιώτες. Αυτή η ειδική επίλεκτη μονάδα στελεχώθηκε αποκλειστικά και μόνο με αξιωματικούς που διέθεταν εμπειρία λόγω της συμμετοχής τους σε παλαιότερες πολεμικές επιχειρήσεις, με σκοπό να συμμετάσχουν σε στρατιωτικές αποστολές στο πλευρό των συμμάχων σε πολύ σύντομο χρόνο και με εγγυημένη αποτελεσματικότητα⁵⁴. Ο υπουργός των στρατιωτικών και αντιπρόεδρος της ελληνικής κυβέρνησης Παναγιώτης Κανελλόπουλος υιοθέτησε από την αρχή την ιδέα αυτή και τελικά την υλοποίησε, με τη βοήθεια του διοικητή της υπό συγκρότηση II ταξιαρχίας, το Σεπτέμβριο του 1942⁵⁵. Η νέα μονάδα διέθετε αρχική δύναμη διακοσίων (200) ανδρών μεταξύ των οποίων εκατόν τριάντα (130) αξιωματικοί, σαράντα (40) μάχιμοι και τριάντα (30) βοηθητικοί οπλίτες. Τη διοίκηση της νέας μονάδας ανέλαβε τελικά ο συνταγματάρχης Χριστόδουλος Τσιγάντες, που διέθετε εμπειρία πάνω στον τρόπο δράσης της «Λεγεώνας των Ξένων» του γαλλικού στρατού. Ο Τσιγάντες διαφώνησε στην αρχική απόφαση να υπαχθεί διοικητικά η μονάδα στην II ταξιαρχία, όχι μόνο γιατί θα υπαγόταν και ο ίδιος στον ομοβάθμιο διοικητή της συνταγματάρχη Μπουρδάρα, αλλά γιατί δεν ήθελε να γίνεται σύγκριση μεταξύ των αξιωματικών που θα υπηρετούσαν σαν απλοί στρατιώτες στη μονάδα του, με εκείνους που θα κατείχαν θέσεις διοικήσεως τμημάτων στην ταξιαρχία⁵⁶.

⁵⁴ ό.π., σ. 39-40.

⁵⁵ Στη διαταγή που εξέδωσε ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος σαν υπουργός Στρατιωτικών για τη συγκρότηση της νέας μονάδας - από την οποία μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα το σκεπτικό του ελληνικού υπουργείου - αναφέρεται ότι: «Δεν είναι αξιοπρεπές για τους αξιωματικούς, οι οποίοι στερούνται διοίκησης σαν συνέπεια των πιεστικών περιστάσεων να περιμένουν σε ανέσεις και αφθονία την επιστροφή τους στο έδαφος της πεινασμένης πατρίδας. Κρίνεται, ότι ταξίδεψαν δια θαλάσσης ως εδώ για να πολεμήσουν. Αν τερματιστεί ο πόλεμος, χωρίς να έχουν δοκιμάσει το πυρ, στην ανάγκη σαν απλοί στρατιώτες, δεν θα αποφύγουν την υποψία, ότι η παρουσία τους στη Μέση Ανατολή ανταποκρίνεται σε άλλους σκοπούς, όπως προαγωγές χωρίς πολεμική δράση, είσπραξη μισθών χωρίς πολεμικό έργο, κ.λ.π.». Αντιστράτηγος ε.α. Ιωάννης Κ. Μανέτας, *Ιερός Λόχος 1942-1945*, Αθήνα 1977, σ. 32.

⁵⁶ Αντιστράτηγος ε.α. Ιωάννης Κ. Μανέτας, *Ιερός Λόχος 1942-1945*, Αθήνα 1977, σ. 34-35.

Τότε ακριβώς δόθηκε η ευκαιρία να μετονομαστεί η μονάδα του από «Λόχο Επιλέκτων Αθανάτων» και να λάβει την ιστορική ονομασία «Ιερός Λόχος». Καθορίσθηκε τα μέλη της να φέρουν μπεζ μπερέ, με έμβλημα το ειδικό σήμα που έφεραν οι ιερολοχίτες στο στήθος τους με το αρχαίο σπαρτιάτικο ρητό «ή ταν ή επί τας». Η στρατολόγηση αξιωματικών σε αυτήν γινόταν εθελοντικά. Σαν στρατόπεδο έδρας της μονάδας ορίστηκε το στρατόπεδο Μεάντι κοντά στο Κάιρο. Η εκπαίδευση του λόχου έγινε από Νεοζηλανδούς εκπαιδευτές. Η μονάδα τέθηκε υπό τις διαταγές της βρετανικής μονάδας ειδικών αποστολών SAS και το πρόγραμμά της - που ήταν πρόγραμμα καταδρομών, δηλαδή ειδικών δυνάμεων - περιλάμβανε εκπαίδευση αλεξιπτωτιστή, χρήση εκρηκτικών υλών, θαλάσσια εκπαίδευση σε πλωτά καταδρομικά μέσα, εκμάθηση χρησιμοποίησης φίλιων και εχθρικών όπλων κ.λ.π.⁵⁷ Μετά την ολοκλήρωση της εκπαίδευσης, ο λόχος μεταστάθμευσε την 1^η Νοεμβρίου 1942 σε στρατόπεδο της περιοχής Καμπρέτ κοντά στη διώρυγα του Σουέζ, υπό τις διαταγές του 1^{ου} βρετανικού συντάγματος καταδρομών, για ειδική εκπαίδευση σε ποικίλα αντικείμενα. Από εδώ ο λόχος μετακινήθηκε τον Ιανουάριο του 1943, για να συμμετάσχει στις στρατιωτικές επιχειρήσεις της Δυτικής Ερήμου.⁵⁸

Το πρόβλημα καλύτερης οργάνωσης, διοίκησης και ανάπτυξης των μονάδων του ΕΣ οδήγησε στην ανάγκη ίδρυσης ενός στρατηγείου μεραρχίας. Η διαταγή του υπουργείου Στρατιωτικών με ημερομηνία 22 Νοεμβρίου 1942, επετειού της απελευθέρωσης της Κορυτσάς, καθόριζε τη συγκρότηση του στρατηγείου της Ι ελληνικής μεραρχίας. Σαν έδρα της καθορίστηκε το Κάιρο και διοικητής ο αφιχθείς από την Ελλάδα υποστράτηγος Χρήστος Ζυγούρης. Η λειτουργία της μεραρχίας διήρκεσε συνολικά μόνο για ένα τρίμηνο περίπου. Αιτίες γι' αυτό ήταν η έλλειψη υλικών και μέσων υποστήριξης - οι οποίες δεν επέτρεψαν τη συγκρότηση των προβλεπόμενων μονάδων μιας τρίτης ταξιαρχίας - και η έλλειψη σε αξιωματικούς και οπλίτες, μετά τις εκκαθαρίσεις που ακολούθησαν τα κινήματα που εκδηλώθηκαν στο στράτευμα κατά το Μάρτιο του 1943. Από το μήνα εκείνο διακόπηκε η λειτουργία της και ουσιαστικά έπαψε να υπάρχει.⁵⁹

Η κοινωνική σύνθεση του ΕΣ, η οποία επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την εύρυθμη λειτουργία του στρατεύματος, φαίνεται από την παρακάτω

⁵⁷ ό.π., σ. 40.

⁵⁸ *Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή (1941 – 1945) (Ελ Αλαμείν – Ρίμινι – Αιγαίο)*, Αθήνα, ΓΕΣ / ΔΙΣ, 1995, σ. 39-41.

⁵⁹ ό.π., σ. 43-44.

σύνθεση του λόχου μηχανικού της ΙΙ ταξιαρχίας του ΣΞ, όπως μας την παραθέτει ο αντιστράτηγος Ι. Κ. Μανέτας: «Υπηρετούσαν τότε στον λόχο στρατιώτες ηλικίας 16 μέχρι 45 ετών, γεγονός που δεν εξυπηρετεί μια υψηλή απόδοση έργου από όλους, κατά την πολεμική προσπάθεια. Η μόρφωσή τους άρχιζε από του αγράμματου χωρικού, του απόφοιτου δημοτικού και γυμνασίου, για να φτάσει σε φοιτητές του πανεπιστημίου από τους νέους του αιγυπτιακού ελληνισμού, οι περισσότεροι απ' τους οποίους γνώριζαν 3 έως 6 ξένες γλώσσες. Η τεχνική τους κατάρτιση κυμαινόταν από του απλού χειρώνακτος του λιμανιού μέχρι και του εξαιρετού τεχνίτη οχημάτων, όπως μερικών εξαιρετών Ελλήνων από το Σουδάν. Όσοι κατάγονταν από την Αίγυπτο, είχαν εγκαταλείψει προσοδοφόρες θέσεις μέσα στην αιγυπτιακή οικονομία, για να καταταγούν στον ΕΣ και έβλεπαν με ανησυχία τα όσα συνέβαιναν στις μονάδες, ενώ εκείνοι που είχαν διαφύγει από την Ελλάδα με τις οικογένειές τους ήταν στρατιώτες μεγάλης ηλικίας, οι οποίοι είχαν προσβληθεί από νόστο για τις οικογένειές τους, οι οποίες ζούσαν σε ανεκτά στρατόπεδα προσφύγων στην Παλαιστίνη και το Λίβανο».⁶⁰

Τα τρία τάγματα της Ι ταξιαρχίας περιλάμβαναν Έλληνες εθελοντές της Αιγύπτου, άνδρες της ταξιαρχίας Έβρου και του Δωδεκανησιακού τάγματος και υπολείμματα παλαιότερων μονάδων. Η συγκρότηση και η οργάνωση της ταξιαρχίας παρουσίασε από την αρχή πολλά και σοβαρά προβλήματα. Οι αξιωματικοί της ταξιαρχίας Έβρου - από την διαφυγή τους ακόμα - συνέχιζαν να είναι διαιρεμένοι και να αλληλοκατηγορούνται τόσο για τη δράση τους στη Θράκη, όσο και για τα γεγονότα που ακολούθησαν τη διαφυγή τους⁶¹. Αυτό είχε σαν συνέπεια να χαλαρώσει η πειθαρχία στις μονάδες της ταξιαρχίας και τελικά να δημιουργηθεί μια φορτισμένη κατάσταση. Την κατάσταση αυτή παρακολουθούσαν από κοντά οι Βρετανοί σύνδεσμοι που συνέδραμαν στην οργάνωση της ταξιαρχίας

⁶⁰ Αντιστράτηγος ε.α. Ιωάννης Κ. Μανέτας, *Μαχόμενη Ελλάς / Μέση Ανατολή 1942-1945*, Α', Αθήνα, Θεμέλιο, 1991, σ. 97-98.

⁶¹ Η ταξιαρχία αντέταξε επί διήμερο αποτελεσματική αμυντική αντίσταση στην γερμανική επίθεση, προκαλώντας κλίμα ψυχικής εφορίας μεταξύ των αξιωματικών, υπαξιωματικών και οπλιτών της. Το πέραςμα της ταξιαρχίας στο τουρκικό έδαφος συνοδεύτηκε από αποπλισμό της, γεγονός που ήρθε με τη σειρά του να προκαλέσει βαρύ ψυχολογικό κλίμα. Παράλληλα, παρουσιάστηκαν στο εσωτερικό της σοβαρές διαφωνίες σχετικά με τη στάση που θα έπρεπε να τηρήσουν κυρίως στο θέμα της μετακίνησής τους στη Μέση Ανατολή. Ορισμένοι ζητούσαν να επιστρέψουν στην κατεχόμενη Ελλάδα. Οι υπόλοιποι επιθυμούσαν να συνεχίσουν τον αγώνα μεταφερόμενοι στην Κρήτη ή οπουδήποτε αλλού. Αποτέλεσμα των διαφωνιών αυτών - οι οποίες μεταφέρθηκαν και στο χώρο της Μέσης Ανατολής - ήταν η διαίρεση των αξιωματικών και οπλιτών και τελικά η εκδήλωση σοβαρών κρουσμάτων ομαδικής ανυπακοής οπλιτών, οι οποίοι αρνούσαν να προσέλθουν στις ασκήσεις. *Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή (1941 - 1945) (Ελ Αλαμίν - Ρίμινι - Αιγαίο)*, Αθήνα, ΓΕΣ / ΔΙΣ, 1995, σ. 16.

και ενημέρωναν συνεχώς το στρατηγείο του Καΐρου, καθιστώντας το επιφυλακτικό στην περαιτέρω προώθηση της οργάνωσης της ταξιαρχίας. Για τη βελτίωση της κατάστασης αυτής και την επαναφορά της πειθαρχίας, ακολουθήθηκε η μέθοδος της πειθούς και των παραινήσεων, αφού υπήρχε αδυναμία από την ελληνική πλευρά και έλλειψη πραγματικής επιθυμίας - από την βρετανική κυρίως πλευρά - λήψεως περαιτέρω αυστηρών μέτρων. Το έργο αυτό της προσπάθειας αποκατάστασης της πειθαρχίας εφαρμόστηκε για ένα περίπου μήνα και έφερε ικανοποιητικά αποτελέσματα.⁶²

Στα μέσα Ιανουαρίου 1942, το ΑΒΕΣΜΑ, εκτιμώντας την πρόοδο που είχαν σημειώσει οι μονάδες της ταξιαρχίας στην οργάνωση και εκπαίδευση, ανέφερε με έγγραφο του προς το ΓΣΔΜΑ ότι η Ι ελληνική ταξιαρχία θα ήταν ετοιμοπόλεμη να συμμετάσχει ενεργά στις επιχειρήσεις των συμμάχων στη Βόρεια Αφρική, μέσα σε διάστημα έξι εβδομάδων από τη χορήγηση του πολεμικού υλικού που χρειαζόταν για τη συμπλήρωση των ελλείψεών της.

Τον Μάιο του 1942 η ταξιαρχία μετακινήθηκε στο Ρας Μπάαλμπεκ του Λιβάνου, που αποτελούσε ζώνη ευθύνης της 9^{ης} βρετανικής στρατιάς. Σαν πρώτη αποστολή, έλαβε την εντολή της αμυντικής οργάνωσης και διατήρησης της νέας της θέσης, σε ενδεχόμενη εχθρική επίθεση από τα βορειοανατολικά. Την περίοδο εκείνη ήταν ακόμη ορατός ο κίνδυνος της γερμανικής εισβολής από την περιοχή του Ιράκ και του Ιράν, λόγω της προώθησης των Γερμανών στον Βόρειο Καύκασο. Η ελληνική αμυντική ζώνη αποτελούσε τμήμα μιας σειράς από διαδοχικές οχυρωματικές γραμμές άμυνας στα όρη του Λιβάνου.⁶³

Η Βόρεια Αφρική έχει μεγάλη γεωστρατηγική και στρατιωτική αξία, επειδή ελέγχει μέρος των θαλάσσιων και χερσαίων μεταφορικών οδών μεταξύ τριών ηπείρων, της Ευρώπης, της Ασίας και της Αφρικής. Για το λόγο αυτό, αποτέλεσε για δύο χρόνια πριν από την καθοριστική μάχη, το θέατρο πολύ σημαντικών πολεμικών γεγονότων. Οι αντίπαλοι διεκδίκησαν με πείσμα τον έλεγχο και την κατοχή της, για να την χρησιμοποιήσουν στη συνέχεια σαν βάση και αφετηρία μελλοντικών στρατηγικών επιδιώξεων.

Η ενδεχόμενη κατάκτηση της Αιγύπτου από τις δυνάμεις του Άξονα, θα σήμαινε ότι η Μεσόγειος και η Μάλτα θα χάνονταν οριστικά για τους

⁶² *Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή (1941 – 1945) (Ελ Αλαμείν – Ρίμνι – Αιγαίο)*, Αθήνα, ΓΕΣ / ΔΙΣ, 1995, σ. 20.

⁶³ *ό.π.*, σ. 28.

συμμάχους και η διώρυγα του Σουέζ - με τις τεράστιες αποθήκες στρατιωτικών και λοιπών υλικών - θα αποτελούσε μια μεγάλης στρατιωτικής αξίας λεία για αυτές. Αυτό θα είχε άμεση συνέπεια στην ασφάλεια της ευρύτερης Μέσης Ανατολής, γεγονός που θα άφηνε στα χέρια του Γ' Ράιχ τα πλούσια σε κοιτάσματα πετρελαίου εδάφη του Ιράκ.

Οι δυνάμεις του Άξονα αποτελούνταν από ιταλικές δυνάμεις ενισχυμένες από το τεθωρακισμένο γερμανικό εκστρατευτικό σώμα (Afrika Corps) του Γερμανού στρατηγού Έρβιν Ρόμμελ. Οι πρόσφατες μεγάλης στρατιωτικής αξίας επιτυχίες τους, ανέβασαν το ηθικό τους και τους οδήγησαν λίγα χιλιόμετρα έξω από το Κάιρο. Η κατάσταση στην πλευρά των συμμάχων ήταν τραγική. Η προσέγγιση των γερμανοϊταλικών στρατευμάτων στην αιγυπτιακή μεθόριο και η είσοδος μονάδων της ηττημένης 8^{ης} βρετανικής στρατιάς στην Αλεξάνδρεια, δημιούργησαν κατάσταση πανικού και εικόνα χάους στην πόλη. Το ΓΣΔΜΑ διέταξε την εκκένωση της Αλεξάνδρειας και του Καΐρου. Το ελληνικό ΓΕΣ για την αντιμετώπιση της κατάστασης, διέταξε τη μελέτη εκκενώσεως των περιοχών αυτών από τις ελληνικές στρατιωτικές υπηρεσίες και τους Έλληνες πρόσφυγες.

Ο κίνδυνος κατάληψης της Αιγύπτου αποτράπηκε την τελευταία στιγμή. Τον Ιούλιο του 1942 - μετά από σκληρές μάχες - οι συμμαχικές δυνάμεις κατάφεραν να σταθεροποιήσουν το μέτωπο στη γραμμή του αμμώδους αιγιαλού της τοποθεσίας του Ελ Αλαμείν, μια περιοχή που απέχει ενενήντα (90) χιλιόμετρα από την Αλεξάνδρεια, την οποία είχαν οχυρώσει από το καλοκαίρι του 1941 λόγω της μεγάλης στρατιωτικής της αξίας. Το μικρό σχετικά ανάπτυγμά της και η αδυναμία υπερκεράσεώς της, από μεν βόρεια λόγω της θάλασσας και των αλμυρών ελών τα οποία εισχωρούσαν στην ξηρά, από δε νότια λόγω της καταπτώσεως Κατάρρα (κοντά στο αρχαίο ιερό του Άμμωνα) στα νότια της οποίας βρισκόταν αδιάβατη αμμώδης περιοχή, την καθιστούσαν μοναδική για την άμυνα στην έρημο δυτικά του Καΐρου.⁶⁴

Στις 15 Αυγούστου η αρχηγία των συμμαχικών στρατευμάτων της Μέσης Ανατολής ανατέθηκε στον Βρετανό στρατηγό Χάρολντ Αλεξάντερ και ταυτόχρονα η διοίκηση της 8^{ης} βρετανικής στρατιάς - υπό τις διαταγές της οποίας είχε τεθεί και η ελληνική ταξιαρχία - στον στρατηγό Μπέρναρντ Μοντγκόμερυ, τον αποκαλούμενο Μόντνυ. Από την πρώτη φάση της επιχείρησης, αποφασίστηκε με διαταγή του ΓΣΔΜΑ η μεταφορά της ελληνικής ταξιαρχίας από τη Συρία στην

⁶⁴ ό.π., σ. 46-47.

Αίγυπτο και από εκεί στο μέτωπο. Κατά τη γενική επίθεση που εκδηλώθηκε από τους συμμάχους, η Ι ταξιαρχία βρισκόταν στην πρώτη γραμμή, ανάμεσα σε μια βρετανική και μια ινδική ταξιαρχία. Στις αρχές Νοεμβρίου οι Γερμανοί άρχισαν να υποχωρούν. Η Αίγυπτος είχε σωθεί. Στο τέλος του 1942, η ελληνική ταξιαρχία ολοκλήρωσε τη συμμετοχή της σε αυτή την φάση των επιχειρήσεων - η οποία είχε αρχίσει από τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους όταν διατέθηκε στην 8^η βρετανική ταξιαρχία - και μετακινήθηκε στην περιοχή του Σουέζ για εκπαίδευση σε αποβατικές επιχειρήσεις. Οι συνολικές της απώλειες σε όλη τη διάρκεια των επιχειρήσεων στη γραμμή του μετώπου, ανήλθαν σε 6 αξιωματικούς και 83 οπλίτες νεκρούς και 26 αξιωματικούς και 202 οπλίτες τραυματίες.⁶⁵

2.3 Τα κινήματα στην Μέση Ανατολή

2.3.1 Οι συνθήκες εκδήλωσης των κινήματων στην Μέση Ανατολή

Όσοι ασχολούνται με την ιστορία των κινήματων της Μέσης Ανατολής, αναφέρονται κυρίως στα κινήματα του στρατού που συνέβησαν το 1943 και στο μεγάλο κίνημα του Απριλίου του 1944 που εκδηλώθηκε στον ελληνικό ΣΞ και στον ελληνικό στόλο. Εκτός όμως από αυτά, υπάρχουν και μερικές άλλες περιπτώσεις αντιδράσεων οι οποίες μας δίνουν το μέτρο της εσωτερικής κρίσης και των πολιτικών αντιθέσεων που υπήρχαν μέσα στο στράτευμα. Το σύνολο των στάσεων αυτών - με χρονική σειρά - περιλαμβάνει γεγονότα που εκδηλώθηκαν σε ελληνικές μονάδες⁶⁶. Η πρώτη απόπειρα στάσης εκδηλώθηκε στο θωρηκτό *Αβέρωφ* στο Πορτ Σουδάν τον Ιούνιο 1941. Η πρώτη αυτή απόπειρα στάσης στο *Αβέρωφ*, έγινε με σκοπό την επάνοδο του θωρηκτού από το Πορτ Σουδάν - όπου είχε μεταφερθεί για επισκευή - στην Αλεξάνδρεια, την οποία ο αρχηγός του ελληνικού στόλου ανέβαλε συνεχώς, με το αιτιολογικό των συνεχών αεροπορικών επιδρομών των Γερμανών. Ακολούθησαν, η στάση υπαξιωματικών στην αεροπορική βάση της Γάζας, τον Ιανουάριο 1942, που είχε πολιτικά αιτήματα και η παράδοση τελεσίγραφου από τους υπαξιωματικούς υποβρυχίου *Παπανικολής*, το Μάρτιο 1942, με συνδικαλιστικούς στόχους. Γι' αυτό και οι υπαξιωματικοί του Ναυτικού δεν τιμωρήθηκαν, όπως έγινε με τους αεροπόρους. Τον Μάιο 1942 εκδηλώθηκαν, η

⁶⁵ ό.π., σ. 51-52.

⁶⁶ Αντιστράτηγος ε.α. Ιωάννης Κ. Μανέτας, *Μαχόμενη Ελλάδα / Μέση Ανατολή 1942-1945*, Α', Αθήνα, Θεμέλιο, 1991, σ. 360.

στάση ναυτών στο Τσάταμ της Αγγλίας, η ανταρσία στο θωρηκτό *Αβέρωφ* στη Βομβάη και η στάση αξιωματικών της αεροπορίας στη Ροδεσία. Κατά τη στάση των εβδομήντα έξι (76) ναυτών στο Τσάταμ της Μ. Βρετανίας, οι ναύτες αφαίρεσαν τη στολή τους και αρνήθηκαν να πολεμήσουν με τους Έλληνες αξιωματικούς, αλλά με τους Βρετανούς. Η στάση στην Ροδεσία στρεφόταν κατά των παλαιών στελεχών της Αεροπορίας.

Τα κινήματα των ετών 1943 και 1944 έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στην περαιτέρω συμμετοχή του ΕΣ στις στρατιωτικές επιχειρήσεις του πολέμου, αλλά και στις εξελίξεις που θα λάβουν χώρα στο εσωτερικό του στρατεύματος, τόσο κατά τους τελευταίους μήνες της παρουσίας του στη Μέση Ανατολή, όσο και κατά την μεταπολεμική περίοδο στην απελευθερωμένη Ελλάδα. Το Μάρτιο 1943, εκδηλώθηκε κίνημα στην Ι και ΙΙ ελληνική ταξιαρχία στην Παλαιστίνη και στάση στην 13^η μοίρα βομβαρδισμού στη Μάρσα Ματρούχ. Τον Ιούλιο 1943, εκδηλώθηκε νέο κίνημα στη ΙΙ ταξιαρχία και διάλυση των ταγμάτων αυτής και στάση στο αντιτορπιλικό *Ιέραξ*. Κατά τη στάση του *Ιέρακα*, πενήντα ναύτες δεν αναγνώριζαν την κυβέρνηση του Καΐρου αλλά μόνο το ΕΑΜ. Τέλος, τον Απρίλιο 1944 εκδηλώθηκε κίνημα σε ΣΞ και στόλο. Οι περισσότερες από τις στασιαστικές ενέργειες που καταγράφονται είχαν πολιτικά κίνητρα, ενώ άλλες οφείλονταν στην δυσμενή επίδραση που είχαν στο στράτευμα οι άθλιες συνθήκες υπηρετήσης.⁶⁷

Για να κατανοήσουμε καλύτερα και σε βάθος τα αίτια που οδήγησαν στην γέννηση των κινήματων στον ΕΣ της Μέσης Ανατολής, πρέπει να εξετάσουμε πώς επηρέασαν το σώμα των αξιωματικών καθώς και τα προοδευτικά και συντηρητικά πολιτικά ρεύματα που αναπτύχθηκαν μέσα στην ελληνική κοινωνία. Γιατί παρά την επαγγελματική του αυτονομία, το σώμα των αξιωματικών επηρεαζόταν από πολιτικά κέντρα και πρόσωπα, έχοντας επικεφαλής στη διαδικασία αυτή υψηλόβαθμους συναδέλφους τους⁶⁸. Η πολιτική αστάθεια εκφρασμένη μέσα από την έλλειψη

⁶⁷ Τα περιστατικά που λογίζονται ως στάσεις ή συνενώσεις προς στάση στη Μέση Ανατολή κατά τα έτη 1941-1944, αριθμούνται από τον Σ. Χαράτση σε 21 συνολικά. Ο συγγραφέας, αναφέρει επίσης ότι «Στα περισσότερα το έναυσμα προερχόταν από άτομα που εκμεταλλεζόμενα το αναγκαστικά ανώμαλο πολεμικό κλίμα, την σε πολλές περιπτώσεις αδράνεια ή μαλακή στάση των κυβερνητών ή διοικητών, τις κακές συνθήκες διαβίωσης, διατροφής και μέσων - σε σύγκριση με τα βρετανικά πλοία και μονάδες - και το κλίμα ασυδοσίας που εντεινόταν από την έλλειψη σωφρονιστικών υπηρεσιών κ.ά., κατέληγαν στο τέλος να δημιουργούν φωλιές μέσα στις οποίες θα γεννιόταν αργότερα η ανταρσία...». Ο συγγραφέας παρέχει ικανοποιητικές πληροφορίες για καθένα από τα περιστατικά αυτά. Στυλιανός Ι. Χαρατσής, *1023 Αξιωματικοί και 22 Κινήματα*, Β', Αθήνα, LIBRO, 1987, σ. 35-146.

⁶⁸ Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Συνθήκες ανασυγκρότησης και πορεία του Ελληνικού Στρατού από τη Μέση Ανατολή έως τον Εμφύλιο Πόλεμο: Ο ρόλος των αξιωματικών», *ΚΛΕΙΩ*, 3 (2006) σ. 148.

αποτελεσματικής πολιτικής βούλησης - η οποία πολιτική βούληση θα έδινε λύσεις σε προβλήματα του προσωπικού των ΕΕΔ - οδήγησε μεγάλο μέρος των αξιωματικών του ΕΣ να συμμετάσχει σε έναν αριθμό οργανώσεων που εξέφραζαν συγκεκριμένες θέσεις και συμφέροντα, με αποτέλεσμα τη δημιουργία διαφορών στο εσωτερικό του σώματος των αξιωματικών.

Η κρίση στις τάξεις των Ελλήνων αξιωματικών, έχει τις ρίζες της στο διάστημα του Μεσοπολέμου. Η είσοδος του Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της χώρας και ο διχασμός μεταξύ αυτού και του βασιλιά Κωνσταντίνου - που έλαβαν χώρα στις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα - και οι πολιτικοστρατιωτικές εξελίξεις που θα ακολουθήσουν τη μικρασιατική καταστροφή το 1922, όξυναν τις αντιπαλότητες στο στράτευμα και το κράτησαν διχασμένο σε βενιζελικούς - υποστηρικτές της αβασίλευτης δημοκρατίας με πολιτικό εκφραστή το Κόμμα των Φιλελεύθερων - και φιλομοναρχικούς - υποστηρικτές της βασιλευομένης δημοκρατίας με πολιτικό εκφραστή το Λαϊκό Κόμμα. Καταλυτική ήταν επίσης, η αλλαγή στη νοοτροπία των στρατιωτικών, οφειλόμενη στην καθιέρωση του θεσμού των μονιμοποιηθέντων εφέδρων για να αντιμετωπιστούν οι ανάγκες των πολέμων. Αυτοί αποτέλεσαν ως το 1922 την πολυαριθμότερη ομάδα μέσα στο σώμα, αλλά και την περισσότερο πολιτικοποιημένη⁶⁹. Ο διχασμός είχε άμεσες συνέπειες στην πειθαρχία και στην ενότητα του στρατεύματος, ενώ το κίνημα του 1916 στη Θεσσαλονίκη ήταν η αφετηρία μιας διαδικασίας αποτάξεων, επαναφορών και νέων αποτάξεων που κράτησε ως το 1935, με αποτέλεσμα να διασαλευτεί ανεπανόρθωτα η ενότητα και η ιεραρχία στο στράτευμα. Η εφαρμογή των πελατειακών σχέσεων μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών σαν το βασικό μέσο επίτευξης προσωπικών στόχων και φιλοδοξιών, δημιούργησε κλίμα δυσαρέσκειας ακόμα και ανάμεσα σε αξιωματικούς που ήταν μέλη της ίδιας οργάνωσης ή του ίδιου ιδεολογικού χώρου. Τέλος, η επετηρίδα των αξιωματικών με την οποία καθοριζόταν η σειρά προαγωγής τους, έγινε μια από τις πηγές κακοδαιμονίας των μεσοπολεμικών επεμβάσεων του στρατού στην πολιτική.

Η αποκορύφωση της κρίσης εκφράστηκε μέσω του αποτυχημένου κινήματος της 1^{ης} Μαρτίου 1935 από μεγάλη μερίδα βενιζελικών αξιωματικών. Είχε προηγηθεί το αποτυχημένο πραξικόπημα του Πλαστήρα το 1933, με συνέπεια την απόταξη 40 αξιωματικών. Στο κίνημα του '35 αποδόθηκε προληπτικός χαρακτήρας,

⁶⁹ Θάνος Βερέμης....., *Στρατός και Πολιτική*, Αθήνα, Σάκκουλα, 1989, σ.124.

ώστε να αποφευχθεί ο - από το 1934 - φημολογούμενος κίνδυνος δικτατορίας από τους Κονδύλη - Μεταξά, που τελικά θα οδηγούσε στην παλινόρθωση της βασιλευομένης δημοκρατίας, παρά τις αντίθετες διαβεβαιώσεις του αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος και πρωθυπουργού Παναγή Τσαλδάρη, αμέσως μόλις ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας. Η ανάθεση του υπουργείου Στρατιωτικών στον Κονδύλη και των Ναυτικών στον Χατζηκυριάκο, επιβεβαίωσε και ενίσχυσε τους φόβους των δημοκρατικών αξιωματικών ότι η σύνθεση των ενόπλων δυνάμεων θα αλλοιωνόταν αποφασιστικά σε βάρος της βενιζελικής παράταξης. Και πράγματι, η άνοδος του Λαϊκού Κόμματος στην εξουσία συνοδεύτηκε από τις μεταθέσεις 800 περίπου αξιωματικών (από σύνολο 5.000) με δημοκρατικά φρονήματα σε δευτερεύουσες διοικήσεις⁷⁰. Τα αίτια της αποτυχίας του κινήματος αποδόθηκαν στις εσωτερικές αντιπαλότητες των φιλοβενιζελικών αξιωματικών, που ήταν χωρισμένοι σε διαφορετικές ομάδες συμφερόντων⁷¹. Το χάσμα αυτών των ομάδων παρέμεινε αγεφύρωτο, και ακόμα και ο ίδιος ο Ελευθέριος Βενιζέλος δεν κατάφερε να το αντιληφθεί λόγω της κακής και παραπλανητικής ενημέρωσής του από τα πρόσωπα που τις αντιπροσώπευαν. Η συμμετοχή των βενιζελικών εν ενεργεία αξιωματικών στο κίνημα του '35 ήταν σχεδόν καθολική⁷². Οι συνέπειες της αποτυχίας του κινήματος ήταν καταλυτικές για την βενιζελική παράταξη, οδηγώντας την πολιτική ζωή της χώρας στην βραχύχρονη δικτατορία του φιλομοναρχικού Κονδύλη που με το ψήφισμα της 10^{ης} Οκτωβρίου κατέργησε την αβασίλευτη δημοκρατία και παλινόρθωσε το θεσμό της μοναρχίας, επαναφέροντας τους βασιλόφρονες

⁷⁰ Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1983, σ.167.

⁷¹ Υπήρχαν τρεις διαφορετικές ομάδες συμφερόντων που συνιστούσαν έναν χαλαρό συνασπισμό υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας το 1935. Τις δύο πρώτες ομάδες αποτελούσαν ξεχωριστά, το συντηρητικό και ριζοσπαστικό κομμάτι της «Δημοκρατικής Άμυνας», οργάνωση την οποία αποτελούσαν απόστρατοι ή αποπεμφθέντες αξιωματικοί. Από αυτούς, οι μεν πρώτοι είχαν περιορισμένη συμμετοχή σε πραξικοπηματικές ενέργειες, ενώ οι δεύτεροι είχαν θέσει σαν κίνητρο για τη δράση τους, την επανένταξή τους στο στράτευμα. Την τρίτη ομάδα, αποτελούσαν τα μέλη της «Ελληνικής Στρατιωτικής Οργάνωσης» (ΕΣΟ) την οποία μέχρι το 1934 αποτελούσαν κατώτεροι αξιωματικοί, απόφοιτοι της Σχολής Ευελπίδων, με φιλόδοξα σχέδια να μεταρρυθμίσουν το στρατό σε έναν θεσμό επίλεκτων, ανεξάρτητο από την πολιτική. Η λανθασμένη απόφαση, που έδινε το δικαίωμα εισόδου στην οργάνωση πολλών νέων μελών μεταξύ των οποίων και ανώτεροι αξιωματικοί, αλλά και αξιωματικοί διαφορετικών πολιτικών πεποιθήσεων και αντιλήψεων, οδήγησε στη δημιουργία επιμέρους ομάδων στο εσωτερικό της, που αποσκοπούσαν στην προώθηση των επαγγελματικών τους συμφερόντων. Η εξέλιξη αυτή απαξίωσε τις θεμελιώδεις αρχές της οργάνωσης, όπως η σαφής διάκριση μεταξύ πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας, όπως η επαγγελματική ακεραιότητα και αξιοκρατία και τις αντικατέστησε με προσωπικά κριτήρια. Πολλά ιδρυτικά μέλη της οργάνωσης - υπό το νέο αυτό καθεστώς - την εγκατέλειψαν. Θάνος Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική*, Αθήνα, Κούρμπερ Εκδοτική, 2000, σ.184-185/199.

⁷² Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του Στρατού στην Ελληνική Πολιτική 1916-1936*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1983, σ. 201.

στρατιωτικούς στο προσκήνιο. Την αλλαγή πολιτικού σκηνικού, ακολούθησαν οι μεγάλες εκκαθαρίσεις του στρατεύματος που οδήγησαν σε απόταξη μεγάλο αριθμό (1500) βενιζελικών αξιωματικών που συμμετείχαν στο κίνημα, ακόμα και εκείνων οι οποίοι είχαν τηρήσει στάση ουδετερότητας⁷³. Με το νοθευμένο δημοψήφισμα της 3^{ης} Νοεμβρίου, επέστρεψε ο βασιλιάς Γεώργιος Β' στην Ελλάδα και έγινε ο απόλυτος άρχων ενός στρατεύματος που χαρακτηριζόταν πλέον από ιδεολογική ομοιογένεια. Την επόμενη χρονιά, η πολυετής ασταθής διακυβέρνηση της χώρας έλαβε τέλος με τη συναίνεση του Γεωργίου Β' στο πρόσωπο του Ιωάννη Μεταξά, ο οποίος εγκαθίδρυσε ένα καθαρά δικτατορικό καθεστώς. Σε γενικές γραμμές, οι ε.ε. αξιωματικοί ήταν ικανοποιημένοι με το καθεστώς μετά τη μεγάλη αύξηση των στρατιωτικών δαπανών από τον Μεταξά, με δεδομένο ότι η αντιπολίτευση στη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου ήταν ασήμαντη ανάμεσα στους αξιωματικούς.⁷⁴

Η έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου βρήκε το σώμα των αξιωματικών σε αρμονία με τις πολιτικές αρχές, αλλά αποδυναμωμένο από έμπειρα στελέχη. Η απόφαση και προσπάθεια του Μεταξά να επαναφέρει - ακόμα και από το εξωτερικό - στο στράτευμα τους αξιωματικούς που είχαν αποταχθεί με σκοπό την καλύτερη οργάνωση και μαχητική ικανότητα του στρατεύματος, συνάντησε την άρνηση του Γεωργίου, γεγονός που διατήρησε άσβεστα τα αισθήματα μίσους και αντιπαλότητας μεταξύ των δύο παρατάξεων. Το μονοπώλιο των βασιλικών στο στρατό αποτέλεσε εγγύηση της δικτατορίας που υποστηριζόταν από το βασιλιά Γεώργιο. Οι δημοκρατικοί αξιωματικοί, υποχρεώθηκαν σε απραξία κατά τη διάρκεια των επιτυχημένων στρατιωτικών επιχειρήσεων του αλβανικού μετώπου. Μια νέα μεγάλη διχόνοια είχε καλλιεργηθεί μέσα στο στράτευμα, την οποία μετέφερε μαζί του ο ελληνικός πολιτικός και στρατιωτικός κόσμος όταν αναζήτησε καταφύγιο στην Μέση Ανατολή, λίγες μέρες πριν ο γερμανικός στρατός μπει στην Αθήνα. Οι ανταγωνισμοί στο σώμα των αξιωματικών οξύνθηκαν στο στρατό της Μέσης Ανατολής, από την έλλειψη στρατιωτικών διοικήσεων στις οποίες θα τοποθετούνταν σαν διοικητές. Η επαναφορά των αποτάκτων από την κυβέρνηση Τσουδερού, θα αποτελέσει το έναυσμα για την αναβίωση του προβλήματος. Οι βασιλικοί αξιωματικοί, έχοντας φτάσει πρώτοι στη Μέση Ανατολή κατείχαν τις σημαντικότερες θέσεις, με εξαίρεση τον Εμμανουήλ Τζανακάκη - βενιζελικό του 1935 - που κατείχε τη θέση του

⁷³ ό.π., σ. 221.

⁷⁴ Θάνος Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική*, Αθήνα, Κούριερ Εκδοτική, 2000, σ.220.

ανώτατου διοικητή του στρατού μετά από προσωπική επιλογή του Έλληνα πρωθυπουργού, σαν χειρονομία ειρηνεύσεως μέσα στο στράτευμα.⁷⁵

Ανάμεσα στις εκ φύσεως διαφορές των δύο ομάδων του σώματος των αξιωματικών, ήρθαν να προστεθούν μια σειρά από παράγοντες που δημιουργήθηκαν με έναρξη της τριπλής κατοχής της Ελλάδας⁷⁶ και την νέα οργάνωση του ΕΣ εκτός ελληνικού εδάφους. Η ανασυγκρότηση του στρατεύματος, βασίστηκε σε εθελοντές πρόσφυγες από την κατεχόμενη Ελλάδα - κυρίως από τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου - αλλά και τον αιγυπτιώτη ελληνισμό. Στο ερώτημα κατά πόσο ο στρατός της Μέσης Ανατολής ήταν αναμενόμενο να βουλεύεται - όπως ο λαός - επιλέγοντας μια παραβατική συμπεριφορά σε όσα οι κανόνες τους επέβαλλαν, απαντούν από μόνες τους οι συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτός διαμορφώθηκε. Η πρωτοβουλία και ο απόλυτος εθελοντισμός των Ελλήνων που διέφευγαν από την κατεχόμενη Ελλάδα, συνδέθηκε και συνδυάστηκε με την πρωτοβουλία πολλών αξιωματικών του στρατού αλλά και αξιωματικών και πληρωμάτων του στόλου να ερμηνεύσουν κατά την κρίση τους τις εντολές της ηγεσίας⁷⁷. Ο ταγματάρχης - εκείνη την περίοδο - Γεώργιος Ιορδανίδης, περιγράφει με σαφή λόγια το κλίμα στο οποίο έδρασαν τα στελέχη του ελληνικού στρατού, χρωματίζοντας τις διαφορές μεταξύ του ελληνοϊταλικού μετώπου και του μεσανατολικού χώρου, διαφορές τις οποίες θεωρεί σαν ένα βασικό αίτιο των κινημάτων στη Μέση Ανατολή: «Όσον καιρό πολεμούσαμε στην Αλβανία, από τις 28 Οκτωβρίου 1940 έως τα τέλη Απριλίου 1941, αφοσιωμένοι στις επιχειρήσεις και χαρούμενοι για τις επιτυχίες μας, δεν σκεφτήκαμε καθόλου, ούτε συζητήσαμε ποτέ, πως στην Αθήνα βρισκότανε πάντοτε μια δικτατορική κυβέρνηση. Όταν φθάσαμε - όσοι πήγαμε - στη Μέση Ανατολή για να συνεχίσουμε τον πόλεμο, βρήκαμε τα πράγματα - αυτό ήταν άλλωστε φυσικό - πολύ διαφορετικά. Άνεση χρόνου, απόλυτη ελευθερία κι αφορμές για ανταλλαγές απόψεων σχετικών με τα πιο γενικά προβλήματα που μας απασχολούσαν.....Και όλοι μας, παράλληλα με τις προσπάθειές μας για την αναδιοργάνωση των Ενόπλων μας Δυνάμεων, θέλαμε να

⁷⁵ ό.π., σ. 222-223.

⁷⁶ Με την απόφαση της μεταστάθμευσης του ελληνικού στόλου από το Ναύσταθμο υπήρξαν οι πρώτες αντιδράσεις αξιωματικών του ναυτικού, οι οποίοι αντιδρούσαν στην ιδέα εκπατρισμού τους. Ορισμένοι από αυτούς ήταν κυβερνήτες πλοίων, με αποτέλεσμα να αντικατασταθούν από άλλους αξιωματικούς και να μην ακολουθήσουν τον ελληνικό στόλο στην Κρήτη και στη συνέχεια στην Αίγυπτο. Αντιναύαρχος ε.α. Επαμεινώνδας Π. Καββαδίας (Αρχηγός του Στόλου 1939-42 και υφυπουργός των Ναυτικών 1942-43), *Ο Ναυτικός Πόλεμος του 1940 όπως τον έζησα (Αναμνήσεις 2 Μαρτίου 1935 – 25 Μαρτίου 1943)*, Αθήνα, Πυρσός, 1950, σ.270-277.

⁷⁷ Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Συνθήκες ανασυγκρότησης και πορεία του Ελληνικού Στρατού από τη Μέση Ανατολή έως τον Εμφύλιο Πόλεμο: Ο ρόλος των αξιωματικών», *ΚΛΕΙΩ*, 3 (2006) σ. 149-150.

έχουμε γνώμη για την πορεία και την τύχη των εθνικών μας ζητημάτων.....διάφοροι τοπικοί παράγοντες, πνευματικοί, πολιτικοί και στρατιωτικοί, οποιασδήποτε προελεύσεως και τοποθετήσεως, που ζούσαν στο περιβάλλον μας, επηρέαζαν τις αντιλήψεις μας και τη συμπεριφορά μας»⁷⁸. Οι πολεμικές ανάγκες μας την εποχή αυτή υπερτερούσαν των πολιτικών αναγκών. Εκείνο που προείχε τόσο για την ελληνική κυβέρνηση όσο και για τις βρετανικές αρχές, ήταν η καλύτερη δυνατή στρατιωτική προετοιμασία και η ενίσχυση του μετώπου της Βόρειας Αφρικής για αντίσταση στον γερμανοϊταλικό κίνδυνο, γεγονός που έθεσε σε δεύτερη μοίρα ή θα λέγαμε ότι αγνόησε τις όποιες υποβόσκουσες πολιτικές βλέψεις και δραστηριότητες. Η οποιαδήποτε εμμονή εκείνη τη στιγμή σε αποκλεισμούς από το στράτευμα, ερχόταν σε αντίθεση με το συσπειρωτικό πνεύμα του πολέμου, παράγοντας ιδιαίτερα υπολογίσιμος από τις συμμαχικές στρατιωτικές ηγεσίες.

Η άφιξη και ενσωμάτωσή στο στράτευμα αξιωματικών απότακτων του '35 ενδυνάμωνε και κατοχύρωνε την πολιτική παρουσία του βενιζελογενούς περιβάλλοντος και έδινε ελπίδες για πολιτική επανάκαμψη με δεδομένη τη συνεχόμενη αύξηση των κεντρικών αξιωματικών και τους παραδοσιακούς δεσμούς της βενιζελικής παράταξης με τον βρετανικό παράγοντα. Η άφιξη ενός μεγάλου αριθμού αξιωματικών δημιούργησε σοβαρό πρόβλημα στο θέμα της απορρόφησής τους από τον ενεργό ΕΣ. Στις τάξεις των εθελοντών στρατιωτών, η εμφάνιση του προβλήματος αυτού περιορίστηκε ή εξαλείφθηκε με την ίδρυση νέων μάχιμων ή βοηθητικών στρατιωτικών μονάδων. Η οξύτητα του προβλήματος παρουσιάστηκε στους κατώτερους αξιωματικούς που είχαν φοιτήσει στη ΣΣΕ τη δεκαετία του 1930 και αποφοίτησαν κατά τη διάρκεια του μεταξικού καθεστώτος. Οι βαθμοί τους δεν τους έδιναν τη δυνατότητα να υπηρετήσουν στα στρατιωτικά επιτελεία, ενώ οι στρατιωτικές μονάδες εκστρατείας στις οποίες είχαν το δικαίωμα να υπηρετήσουν με διοικητικά καθήκοντα ήταν περιορισμένες. Άμεση συνέπεια της κατάστασης αυτής ήταν να υπάρχει μεγάλος αριθμός ανένταχτων κατώτερων αξιωματικών σε κατάσταση αδράνειας. Η κατάσταση αυτή προκάλεσε αρνητικές αντιδράσεις στην επιλογή της ελληνικής κυβέρνησης για την αποκατάσταση των απότακτων του 1935 τόσο σε βαθμό όσο και στην ανάθεση διοικητικών καθηκόντων, απόφαση που τους

⁷⁸ Γεώργιος Ι. Ιορδανίδης, *Όσα θυμήθηκα....1920-1973*, Αθήνα, Νεφέλη, 1997, σ. 92-93.

συσπείρωσε γύρω από αρχαιότερους ή ομοιόβαθμους αξιωματικούς και παλαιότερους αντίπαλους των αποκατασταθέντων αξιωματικών.⁷⁹

Από την άλλη, οι θεσμικές δυνατότητες της ελληνικής κυβέρνησης που θα της επέτρεπαν να επηρεάσει και να εξομαλύνει τις έριδες στο στράτευμα, ήταν περιορισμένες. Η αδυναμία της κατακερματισμένης πολιτικής εξουσίας, που φαίνεται ότι λειτουργούσε αποτελεσματικά μόνο σε προσωπικό επίπεδο, ήταν εμφανής. Κύρια επιδίωξη της κάθε πλευράς ήταν η πρόσκτηση της εύνοιας του βρετανικού παράγοντα. Καταλυτικό ρόλο έπαιξε επίσης η σθεναρή στάση και η αμείωτη προσπάθεια επηρεασμού από τον Γεώργιο και το περιβάλλον του στη λήψη των πολιτικών αποφάσεων από την ελληνική κυβέρνηση, σε θέματα που είχαν άμεση απήχηση στο στράτευμα και στον εξόριστο ελληνισμό. Την κατάσταση ήρθαν να οξύνουν παράγοντες όπως η έλλειψη ελληνικού κοινοβουλίου, η εγκατάσταση της κυβέρνησης στο εξωτερικό μακριά από το σφυγμό και τα καθημερινά προβλήματα της κατεχόμενης ελληνικής κοινωνίας και κατ' επέκταση η μη απόκτηση σφαιρικής εικόνας των εξελίξεων στη Μέση Ανατολή.

Η εκδήλωση των κινημάτων στη Μέση Ανατολή είχε σαν συνέπεια να διαλυθεί η συνοχή του ελληνικού στρατεύματος και να μειωθεί το πολεμικό του κύρος που είχε προκαλέσει αναμφισβήτητα το διεθνή θαυμασμό. Ξεσήκωσαν με μαεστρία τους δημοκρατικούς κατά των φιλοβασιλικών και αντίθετα. Τους ώθησαν στην οργάνωση συλλόγων και συνδέσμων, ο καθένας από τους οποίους επικαλείτο τα δικά του «εθνικά» συμφέροντα είτε για να καταπολεμήσουν το φασισμό είτε για να προστατεύσουν την έννομο τάξη που εκπροσωπείτο από τον βασιλιά. Το χάσμα που είχε δημιουργηθεί ολοένα και μεγάλωνε. Μάταια προσπάθησαν προσωπικότητες με γεφυροποιητικές προθέσεις - όπως ο αντιπρόεδρος και υπουργός Στρατιωτικών της κυβέρνησης Τσουδερού Παναγιώτης Κανελλόπουλος - να εξομαλύνουν τις αντιθέσεις αυτές.

Ο ίδιος ο πρωθυπουργός Εμμανουήλ Τσουδερός, αναφέρει σαν βασικό παράγοντα των αντιδράσεων στο στράτευμα «την εκδήλωση του πολιτικού φρονήματος των στρατιωτών, το οποίο δεν δύναται να αλλάξει η επιβολή πειθαρχίας της οποίας ο σκοπός δεν είναι άλλος από το να συγκρατεί τον στρατιώτη στην εκτέλεση των καθηκόντων του». Προσθέτει επίσης ότι «όσες φορές οι διοικητές

⁷⁹ Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Συνθήκες ανασυγκρότησης και πορεία του Ελληνικού Στρατού από τη Μέση Ανατολή έως τον Εμφύλιο Πόλεμο: Ο ρόλος των αξιωματικών», *ΚΑΕΙΩ*, 3 (2006) σ. 151.

παραγνωρίζουν τον κανόνα αυτό και επεμβαίνουν ή αντιτίθενται στα φρονήματα του στρατιώτη, τότε η κατάσταση αποβαίνει αργά ή γρήγορα ανώμαλη σε βάρος του εθνικού συμφέροντος». ⁸⁰

Τα πρώτα συμπτώματα απειθαρχίας που σημειώθηκαν στο προσωπικό του Ναυτικού αποδόθηκαν από τον αρχηγό στόλου υπονάυαρχο Καββαδία σε διαφορετικούς λόγους. Στην κακή επίδραση που είχε ο συγχρωτισμός των πληρωμάτων των πολεμικών πλοίων, με τα κακής ποιότητας - από πλευράς συμπεριφοράς και νοοτροπίας - πληρώματα του εμπορικού ναυτικού. Στη χλιαρότητα της ενάσκησης διοικήσεως από τους αξιωματικούς του στόλου, με αποτέλεσμα να επηρεάζεται αρνητικά η απόδοση του προσωπικού. Στην ψυχολογική και σωματική κούραση που προήλθε, αφενός από τη νοσταλγία για την πατρίδα και τα προσφιλή τους πρόσωπα, μετά από την πολύμηνη απουσία τους από την Ελλάδα αλλά και από την βάση ελλιμενισμού των μονάδων τους - όπου μπορούσαν για λίγες μέρες να ξεκουραστούν και να ψυχαγωγηθούν - λόγω της διαρκούς επί δύο χρόνια συμμετοχής των ελληνικών πολεμικών πλοίων σε αποστολές. Τέλος, στην ψυχολογική πίεση την οποία δέχονταν από τις τραγικές ειδήσεις που κατέφταναν από την υποδουλωμένη πατρίδα. Όσοι διέφευγαν στη Μέση Ανατολή, μετέφεραν ζωντανές εικόνες από τα δεινά της Κατοχής, των απαγχονισμών, των εκτελέσεων, των βιαιοτήτων και της φοβερής πείνας που μάστιζε τον ελληνικό λαό. Φωτογραφίες σκελετωμένων παιδιών από την Αθήνα κυκλοφορούσαν στην Αλεξάνδρεια, επηρεάζοντας αρνητικά όσους είχαν οικογένεια και συγγενείς στην Ελλάδα. Στις παραπάνω αιτίες, ήρθε να προστεθεί η αδυναμία της ελληνικής κυβέρνησης να λάβει τις σωστές πολιτικές αποφάσεις και να δώσει τις κατάλληλες λύσεις σε σημαντικά θέματα που απασχολούσαν τις ΕΕΔ κάτω από την πίεση και τις κατευθυνόμενες υποδείξεις που της ασκούσε η βρετανική ηγεσία, επισπεύδοντας τις διαδικασίες εκδηλώσεως των στασιαστικών ενεργειών. ⁸¹

Η ανωτέρω αιτιολόγηση του Έλληνα αρχηγού στόλου - σχετικά με τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των πληρωμάτων - κρίνεται δικαιολογημένη, με δεδομένο το ζύμωμα διαφορετικών νοοτροπιών που έλαβε χώρα μέσα στα στρατόπεδα και στα καράβια του ελληνικού στόλου. Οι Έλληνες ναυτικοί που εργάζονταν για χρόνια

⁸⁰ Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Αετός, 1945, σ. 44.

⁸¹ Αντιναύαρχος ε.α. Επαμεινώνδας Π. Καββαδίας (Αρχηγός του Στόλου 1939-42 και υφυπουργός των Ναυτικών 1942-43), *Ο Ναυτικός Πόλεμος τον 1940 όπως τον έζησα (Αναμνήσεις 2 Μαρτίου 1935 – 25 Μαρτίου 1943)*, Αθήνα, Πυρσός, 1950, σ. 458-495.

στον ελληνικό εμπορικό στόλο ταξιδεύοντας από λιμάνι σε λιμάνι σε όλο τον κόσμο , είχαν έρθει σε επαφή με τα μεγάλα ιδεολογικά ρεύματα του Μεσοπολέμου και ιδιαίτερα με τις κομμουνιστικές ιδέες που είχαν μεγάλη κοινωνική απήχηση εκείνη την εποχή. Τις επιρροές τους αυτές μετέφεραν μέσα στο νεοσύστατο ελληνικό ναυτικό. Μαζί τους έφεραν επίσης την κακεντρεχή ναυτική συμπεριφορά και τις κακές συνήθειες των μέσων ψυχαγωγίας και διασκέδασης, που συνήθιζαν να επιλέγουν στα ξένα λιμάνια, όπου κατέπλεαν τα εμπορικά πλοία κατά τη διάρκεια των πολύμηνων ταξιδιών τους. Η ναυτική ζωή μέσα στα πολεμικά πλοία - κατά τη διάρκεια των πολύμηνων συμμετοχών τους σε αποστολές συνοδείας συμμαχικών εμπορικών πλοίων μαζί με τα βρετανικά πολεμικά - δημιουργούσε ιδανικές συνθήκες γι' αυτό το ιδεολογικό και πνευματικό ζύμωμα. Παράλληλα με το Ναυτικό, παρόμοιες συνθήκες εξαπλώθηκαν σταδιακά σε όλο τον ελληνικό στρατό, επηρεάζοντας αρνητικά την τάξη και την πειθαρχία στο εσωτερικό του.

Ο ταγματάρχης Γεώργιος Ιορδανίδης, απαλλάσσει από τις ευθύνες των κινημάτων τους απλούς οπλίτες, επιρρίπτοντάς τες στις πλάτες της κυβέρνησης - η οποία δεν κατάφερε από τις πρώτες κιόλας μέρες στη Μέση Ανατολή να διατυπώσει μια καθαρή θέση για το πολιτειακό ζήτημα που είχε δημιουργηθεί και προκαλούσε σύγχυση στο στράτευμα - και στους αξιωματικούς οι οποίοι - δείχνοντας αδιαφορία - δεν ενημέρωναν σωστά τους στρατιώτες σχετικά με την βασική τους πολεμική αποστολή, που ήταν η συμμετοχή στις συμμαχικές πολεμικές επιχειρήσεις. Οι τελευταίοι, υστέρησαν σαν ηγέτες σε πρόβλεψη και σε ψυχικό δέσιμο με τους υφισταμένους τους. Ο συγγραφέας αναφέρει επίσης τις αντιζηλίες που υπήρχαν μεταξύ των αξιωματικών που υπηρετούσαν στο Κάιρο, μερικοί από τους οποίους έβλεπαν με δυσφορία την επιτυχημένη πορεία της Ιης ταξιαρχίας στο πεδίο των πολεμικών επιχειρήσεων και της ενδεχόμενης απόβασης στην πατρίδα, για τους εξής δύο λόγους: γιατί εποφθαλμιούσαν τους συναδέλφους τους που θα επέστρεφαν σαν απελευθερωτές στην Ελλάδα και γιατί αντιπαθούσαν την Ιη ταξιαρχία, που με τα στελέχη της - σταθερά στη δημοκρατική τους ιδεολογία - θα ήταν η πρώτη μεταπολεμική μεγάλη μονάδα του στρατού.⁸²

Το ζήτημα που απασχολούσε τον απόδημο ελληνισμό της Μέσης Ανατολής και αναφέρεται στις πηγές με την ονομασία «πολιτειακό ζήτημα», αναφερόταν στο πολίτευμα το οποίο θα εγκαθίστατο στη μεταπολεμική Ελλάδα. Η

⁸² Γεώργιος Ι. Ιορδανίδης, *Όσα θυμήθηκα....1920-1973*, Αθήνα, Νεφέλη, 1997, σ. 82-85.

απόφαση που έπρεπε να λάβει επίσημα η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση, αφορούσε άμεσα την επιστροφή ή όχι του βασιλιά Γεωργίου Β' και της προσωπικής του ακολουθίας στην απελευθερωμένη μεταπολεμική Ελλάδα. Την απόφαση αυτή προσπάθησε ο ίδιος ο βασιλιάς να επηρεάσει, ώστε να έχει την πιο ευνοϊκή γι' αυτόν κατάληξη. Σαν κύρια αιτία για την έντονη δυσφορία στο πρόσωπο του βασιλιά, ο πρωθυπουργός Εμμανουήλ Τσουδερός αναφέρει στις σημειώσεις του την ανάμιξη του ίδιου του Γεωργίου στο δικτατορικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Η προτεινόμενη και αποδεκτή από όλο τον πολιτικό κόσμο λύση ήταν η διεξαγωγή ελεύθερου δημοψηφίσματος. Ο ίδιος πίστευε ότι «για τα γεγονότα που συνέβησαν - σαν συνέπεια των κακών χειρισμών της επίλυσης του πολιτειακού ζητήματος - μεγάλο μέρος της ευθύνης είχαν οι νομιμόφρονες αξιωματικοί - όρο που χρησιμοποιεί για τους βασιλόφρονες αξιωματικούς - και η βασιλική αυλή, οι οποίοι υποπτεύονταν τους πάντες και πίστευαν ότι μόνο «δια της πυγμής» θα επιτύγχαναν την επιδιωκόμενη εθνική ενότητα. Αυτή η λογική εμπόδισε κάθε προσπάθεια πρόληψης των γεγονότων».⁸³ Και συνεχίζει πως «ηγέτες των συμμάχων είχαν δηλώσει πολλές φορές κατά τη διάρκεια του πολέμου, ότι επιθυμούσαν για την μεταπολεμική Ελλάδα ένα δημοκρατικό πολίτευμα, που θα προερχόταν από την ανόθευτη θέληση του ελληνικού λαού, το οποίο θα εξασφάλιζε τις ατομικές και συλλογικές ελευθερίες των πολιτών και πως εκείνοι οι οποίοι θα ηγούντο αυτού του πολιτεύματος θα παρείχαν εγγυήσεις με το χαρακτήρα τους, με την ιστορία και την ιδεολογία τους, ότι δεν θα το παραβίαζαν και δεν θα το εξέτρεπαν σε δικτατορία. Και προφανώς δεν εννοούσαν τον βασιλιά Γεώργιο».⁸⁴

Μαζί με την οργάνωση του στρατεύματος ιδρύθηκαν και οι πρώτες πολιτικές οργανώσεις (σύλλογοι και σύνδεσμοι), που αποτέλεσαν τον παράγοντα εκείνο που διακρίθηκε για τη δυναμική του οργανωτική ικανότητα, καθοδήγηση και πολιτική παρουσία, αλλά και τις λανθασμένες επιλογές τακτικής. Η παρουσία τους επηρέασε το ήρεμο κλίμα στο στράτευμα και συνέβαλε σε ρόλο υποκινητή στην εκδήλωση των κινημάτων. Ο Εθνικός Απελευθερωτικός Σύνδεσμος (ΕΑΣ) των Αιγυπτιωτών Ελλήνων, η Επιτροπή Συντονισμού Αγώνος (ΕΣΑ) με πρόεδρο τον πρεσβευτή Π. Αργυρόπουλο και μέλη πρώην φιλελεύθερους βουλευτές της ελληνικής επαρχίας, η Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση (ΑΣΟ) των

⁸³ Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Αετός, 1945, σ. 9.

⁸⁴ Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Αετός, 1945, σ. 11-12.

στρατιωτών και των νέων αριστερών αξιωματικών⁸⁵, ο Σύνδεσμος Αξιωματικών Νέων ή Νομιμοφρόνων (ΣΑΝ) των βασιλοφρόνων αξιωματικών, ο Σύνδεσμος των Ανώτερων Αξιωματικών δημοκρατικών φρονημάτων και άλλες οργανώσεις. Ανάμεσα στα άτομα που διέφευγαν από την κατεχόμενη Ελλάδα υπήρχαν και στελέχη του παράνομου μηχανισμού του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ). Την επιρροή των κομμουνιστών ενίσχυσε με τη μόνιμη παρουσία της στην Αίγυπτο και τη Βόρεια Αφρική, η Ναυτεργατική Ένωση μέλος της Ομοσπονδίας Ελληνικών Ναυτεργατικών Οργανώσεων (ΟΕΝΟ).⁸⁶ Μέλη της ήταν ναυτεργάτες σε ελληνικής πλοιοκτησίας εμπορικά πλοία, πολλοί από τους οποίους ήταν οργανωμένοι στο κομμουνιστικό κίνημα. Επιπλέον, μέρος των κοινοτήτων των Ελλήνων Αιγυπτιωτών ήταν ενταγμένοι στο αριστερό κίνημα. Πολλοί από αυτούς κατατάχθηκαν στον ΕΣ και μετέφεραν στο εσωτερικό του το αντιφασιστικό και αντιβασιλικό πνεύμα, καταδικάζοντας καθετί που αποτελούσε απομεινάρι του μεταξικού καθεστώτος και συσπειρώνοντας γύρω από τις αντιφασιστικές οργανώσεις μεγάλο αριθμό υπαξιωματικών και στρατιωτών.

Οι παράγοντες που οδήγησαν στη σύνδεση των αξιωματικών που προέρχονταν από το βενιζελικό χώρο με τις αντιφασιστικές αριστερές οργανώσεις, ήταν η ριζοσπαστικοποίηση που είχε προκαλέσει ο πόλεμος στις δομές του παρελθόντος, η πίστη στη συμμαχική προσπάθεια, η αντίθεση στον βασιλικό θεσμό και η πρόθεση κατάργησης των μεταξικών δομών. Για τους δύο πολιτικούς χώρους, εκείνου των κεντρών ή παλαιοδημοκρατικών αξιωματικών και των αριστερών στρατιωτών, η συμμετοχή στο στρατό αποτέλεσε το όχημα που θα τους εξασφάλιζε τη δυνατότητα να οδηγηθούν στην καταξίωση και στην παρουσία στα ελληνικά πράγματα. Το μέσο εκείνο που χρησιμοποίησαν για να επιτύχουν το σκοπό τους, ήταν η ίδια η διεξαγωγή της πολεμικής προσπάθειας. Από το 1941 οι αριστερές οργανώσεις κυκλοφόρησαν έντυπα στο εσωτερικό και των τριών κλάδων με τα οποία ασκούσαν επίμονες πιέσεις για ανάληψη πολεμικής δράσης.⁸⁷ Ο κύριος αντιπρόσωπος των οργανώσεων αυτών, η Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση (ΑΣΟ) των αριστερών αξιωματικών και στρατιωτών, εξέδιδε διάφορα μυστικά

⁸⁵ Ο σκοπός των μελών της ΑΣΟ ήταν να εκκαθαρίσουν τις δυνάμεις από στοιχεία που αρνούσαν να υποστηρίξουν την πολεμική προσπάθεια και τελικά να φέρουν την αβασίλευτη δημοκρατία στην απελευθερωμένη Ελλάδα. Θάνος Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική*, Αθήνα, Κούριερ Εκδοτική, 2000, σ.223.

⁸⁶ Βασίλης Νεφελούδης, *Η Εθνική αντίσταση στη Μέση Ανατολή*, Α', Αθήνα, Θεμέλιο, 1981, σ. 73.

⁸⁷ Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Συνθήκες ανασυγκρότησης και πορεία του Ελληνικού Στρατού από τη Μέση Ανατολή έως τον Εμφύλιο Πόλεμο: Ο ρόλος των αξιωματικών», *ΚΛΕΙΩ*, 3 (2006) σ. 154.

φυλλάδια μεταξύ των οποίων ο «Αντιφασίστας» και η «Ελευθερία», το περιεχόμενο των οποίων ήταν καθαρά επαναστατικό και στρεφόταν κατά της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης⁸⁸. Οι προσπάθειες κινητοποίησης των αριστερών οργανώσεων, βρήκαν μεγαλύτερη απήχηση στις τάξεις του στρατού ξηράς, όπου οι κεντρώοι αξιωματικοί ήταν περισσότεροι και πιο δυναμικοί. Στο μεν Ναυτικό η πίεση για επιχειρησιακή δράση ήταν περιττή, αφού τα ελληνικά πολεμικά πλοία χρησιμοποιήθηκαν από τους Βρετανούς από τις πρώτες κιόλας μέρες της παρουσίας τους στη Μέση Ανατολή, λόγω των μεγάλων συμμαχικών αναγκών σε συνοδευτικά νηοπομπών, αλλά και της μεγάλης επιχειρησιακής αποτελεσματικότητας που χαρακτήριζε τη δράση των ελληνικών ναυτικών μονάδων. Στην Αεροπορία, ο περιορισμένος αριθμός κατώτερου προσωπικού και η διασπορά των διοικήσεων στο γεωγραφικό χώρο της Μέσης Ανατολής, περιόριζε τη δράση των αριστερών οργανώσεων.

Στον αντίποδα αυτών των ενεργειών βρίσκονταν οι αξιωματικοί της στρατιωτικής οργάνωσης των βασιλοφρόνων αξιωματικών με έδρα το Κάιρο. Η οργάνωσή τους φαίνεται ότι έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην πρώτη στάση του Φεβρουαρίου του 1943. Η οργάνωση είχε υπηρεσία κατασκοπείας η οποία παρακολουθούσε ανώτερους αξιωματικούς, ακόμα και υπουργούς της κυβέρνησης. Υπάρχουν μαρτυρίες για την ύπαρξη αντιτύπων δελτίων παρακολουθήσεως από την υπηρεσία αυτή. Οι συμμετέχοντες στην οργάνωση ανέρχονταν στα πεντακόσια (500) άτομα περίπου. Η δράση της οργάνωσης που χαρακτηρίζεται σαν συνωμοτική, αρχίζει από το τέλος του 1941 σκοπεύοντας με διάφορες ραδιουργίες και τεχνητές ανωμαλίες να πετύχει την ανάληψη θέσεων κλειδιά τόσο στο υπουργείο Στρατιωτικών όσο και στη διοίκηση του στρατού από ομόφρονες αξιωματικούς.

2.3.2 Οι πρώτες αντιδράσεις και η πρώτη μεγάλη στάση στον στρατό. Το κίνημα του Απριλίου 1944

Τις παραμονές του 1942 κυκλοφόρησε η πρώτη φήμη ότι οι βασιλόφρονες αξιωματικοί προετοίμαζαν πραξικόπημα σαν έκφραση δυσαρέσκειας για την επαναφορά στο στρατό και την αποκατάσταση στο βαθμό αξιωματικών απότακτων του 1935, γεγονός που δημιούργησε στην Ι ταξιαρχία τις πρώτες αντιδράσεις εναντίον των αποκατασταθέντων ανώτερων αξιωματικών και έθεσε σε κίνδυνο την πειθαρχία και τη συνοχή του νεοσύστατου στρατεύματος. Η απειλή των

⁸⁸ Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Αετός, 1945, σ. 31.

παραιτήσεων χρησιμοποιήθηκε σαν μέσο εκβιασμού προς την κυβέρνηση. Η δημιουργηθείσα κρίση διευθετήθηκε με την απόσυρση των παραιτήσεων, χωρίς ιδιαίτερες κυρώσεις. Η όξυνση όμως τελικά δεν λύθηκε, με αποτέλεσμα τη δημιουργία δύο τάσεων στο εσωτερικό του στρατού, της μιας που υποστήριζε τη μη είσοδο και αποκατάσταση των αποτάκτων και της άλλης που υποστήριζε την απομάκρυνση των στοιχείων του μεταξικού καθεστώτος και την επιστροφή και ισχυροποίηση των παλαιοδημοκρατικών αξιωματικών.⁸⁹ Τελικά, οι κρίσεις του Δεκεμβρίου του 1941 και του Ιουνίου του 1942, ανάγκασαν την κυβέρνηση Τσουδερού στη λήψη περαιτέρω διοικητικών μέτρων. Αντικαταστάθηκε ο διοικητής της νεοσύστατης Ι ταξιαρχίας και οι διοικητές των ταγμάτων της «με αξιωματικούς ανεξαρτήτους πολιτικών φρονημάτων, εγγυώμενους την πειθαρχία, την εργασία και την κατάπαυση της πολιτικολογίας»⁹⁰. Αντικαταστάθηκε επίσης, ο διοικητής της υπό σύσταση ΙΙ ταξιαρχίας. Το ΑΒΕΣΜΑ καταργήθηκε και την αντιπροεδρία της κυβερνήσεως καθώς και τη διοίκηση των τριών πολεμικών Υπουργείων ανέλαβε ο αφιχθείς από την Ελλάδα Παναγιώτης Κανελλόπουλος.

Ο Έλληνας πολιτικός ήταν γνωστός για τις προοδευτικές απόψεις του. Είχε παρελθόν πλούσιο σε δράση τόσο κατά την περίοδο του μεταξικού καθεστώτος και του ελληνοϊταλικού πολέμου, όσο και της αντίστασης κατά των Γερμανών κατακτητών. Η επιλογή του θεωρήθηκε από τους συμμάχους σαν η χρυσή λύση στην πολιτική αστάθεια του ελληνισμού της Μέσης Ανατολής. Πράγματι, ο ερχομός του και η προσωπική του εργασία, δυνάμωσαν αρχικά την προσπάθεια προετοιμασίας του ελληνικού στρατεύματος για ανάληψη στρατιωτικών επιχειρήσεων στο πλευρό των συμμάχων. Σκοπός του από την αρχή ήταν η εξάλειψη των διαφορών μεταξύ των δύο μεγάλων παρατάξεων⁹¹. Ωστόσο, βρέθηκε τελικά στο επίκεντρο των επικρίσεων και των δύο πλευρών. Οι μεν φιλοβασιλικοί αξιωματικοί τον κατηγόρησαν για ευνοϊκές επιλογές υπέρ των πρώην βενιζελικών αξιωματικών, απότακτων του 1935, τους οποίους επανέφερε στο στράτευμα αποκαθιστώντας τους ιεραρχικά, οι δε αξιωματικοί που προέρχονταν από τον βενιζελογενή χώρο και τις αντιφασιστικές οργανώσεις τον κατηγόρησαν με το επιχείρημα ότι παρά τις αλλαγές δεν είχε καταφέρει να εξυγιάνει τον διοικητικό μηχανισμό του στρατεύματος από

⁸⁹ Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Συνθήκες ανασυγκρότησης και πορεία του Ελληνικού Στρατού από τη Μέση Ανατολή έως τον Εμφύλιο Πόλεμο: Ο ρόλος των αξιωματικών», *ΚΛΕΙΩ*, 3 (2006) σ. 154-155.

⁹⁰ Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Αετός, 1945, σ. 28.

⁹¹ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής / 31 Μαρτίου 1942 – 4 Ιανουαρίου 1945*, Αθήνα, Εστία, 1977, σ. 51-72.

τους πρώην φιλομεταξικούς αξιωματικούς. Τις στρατιωτικές επιτυχίες στο μέτωπο της Βόρειας Αφρικής - με αποκορύφωμα την καθοριστική μάχη του Ελ Αλαμείν - προσπάθησε η κάθε πλευρά να καρπωθεί για τον εαυτό της χωρίς να επιδείξουν αμφότερες κάποια διάθεση ανιδιοτέλειας και εθνικής συνοχής. Η κατάσταση οδηγήθηκε στην πρώτη μεγάλη κρίση, όταν στα πλαίσια των ενεργειών για την καλύτερη οργάνωση της Ι ελληνικής μεραρχίας, ο Π. Κανελλόπουλος ενέκρινε τη μετάθεση των διοικητών των ταγμάτων της ΙΙ ταξιαρχίας. Οι αντιδράσεις που εκδηλώθηκαν στο στράτευμα προκάλεσαν τον ανασχηματισμό της κυβέρνησης και οδήγησαν τον Κανελλόπουλο σε παραίτηση.⁹²

Η άφιξη στη Μέση Ανατολή του στρατηγού Ζυγούρη - αξιωματικού με φιλοβασιλικό παρελθόν - και άλλων ανώτερων αξιωματικών, οδήγησε τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο να αποφασίσει το σχηματισμό μιας μεραρχίας και την αλλαγή τριών διοικητών ταγμάτων της ΙΙ ταξιαρχίας. Ένας από αυτούς ήταν ο ταγματάρχης Χατζησταυρής, την αντικατάσταση του οποίου μερίδα στρατιωτών του τάγματός του, αποφάσισε να εμποδίσει. Το επιχείρημα που επικαλέστηκαν οι στρατιώτες γι' αυτή τους την απόφαση, ήταν ότι η ενέργεια αυτή αποτελούσε τμήμα μιας σειράς ενεργειών - που χαρακτηρίστηκαν δικτατορικές - που αποσκοπούσαν στην απομάκρυνση των δημοκρατικών αξιωματικών από το στράτευμα και θα οδηγούσαν στην αποκατάσταση και παλινόρθωση των μεταξικών φιλοβασιλικών προσώπων και μηχανισμών⁹³. Το αποτέλεσμα της αναβληθείσας τελικά απομάκρυνσης του Χατζησταυρή ήταν η υποβολή παραίτησης μιας ομάδας αποτελούμενης από τριάντα έξι αξιωματικούς - που χαρακτηρίστηκαν ως φιλομεταξικοί/φιλοβασιλικοί - σε ένδειξη διαμαρτυρίας. Οι παραιτήσεις αυτές την επόμενη μέρα πολλαπλασιάστηκαν με αποτέλεσμα να προκληθούν αντιδράσεις μεταξύ των στρατιωτών, που χαρακτήρισαν τους παραιτηθέντες αξιωματικούς σαν φασίστες, που αποσκοπούσαν στη διάλυση του στρατεύματος.

Με την ύπαρξη τόσο «εύφλεκτων» συνθηκών στο στράτευμα, η κατάσταση στις 23 Φεβρουαρίου 1943 έλαβε καθαρά επαναστατική μορφή και στις δύο ταξιαρχίες. Οι στρατιώτες συνέλαβαν τους παραιτηθέντες αξιωματικούς και τους παρέδωσαν στους Βρετανούς, οι οποίοι τους οδήγησαν στο

⁹² Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Συνθήκες ανασυγκρότησης και πορεία του Ελληνικού Στρατού από τη Μέση Ανατολή έως τον Εμφύλιο Πόλεμο: Ο ρόλος των αξιωματικών», *ΚΑΕΙΩ*, 3 (2006) σ. 157-159.

⁹³ Αντιστράτηγος ε.α. Ιωάννης Κ. Μανέτας, *Μαχόμενη Ελλάδα / Μέση Ανατολή 1942-1945*, Α', Αθήνα, Θεμέλιο, 1991, σ. 156-158.

στρατόπεδο Μερτζαγιούν. Με τα αιτήματα που διατύπωσαν οι επιτροπές που οργανώθηκαν στις μονάδες, ζητούσαν τον ανασχηματισμό της κυβέρνησης με δημοκρατικά πρόσωπα που θα είχαν την εμπιστοσύνη του στρατού και του ελληνικού λαού, την επαναφορά των απομακρυσμένων διοικητών των ταγμάτων της II ταξιαρχίας, την εκκαθάριση των ΕΔ από όλα τα φασιστικά στοιχεία, την παραπομπή των παραιτηθέντων αξιωματικών στο στρατοδικείο και την απομάκρυνση των διοικητών της ελληνικής μεραρχίας και της II ταξιαρχίας, ως άμεσοι υπαίτιοι της δημιουργηθείσας κατάστασης. Το κίνημα εξαπλώθηκε σύντομα και σε άλλες μονάδες του στρατού. Οι άνδρες του Ναυτικού και της Αεροπορίας με την αποστολή γραπτών αναφορών προς την κυβέρνηση και τη διεξαγωγή εκδηλώσεων, χωρίς όμως να κινηθούν επαναστατικά, τέθηκαν αλληλέγγυοι με το ΣΞ ζητώντας την πλήρη ικανοποίηση των υποβληθέντων αιτημάτων.⁹⁴ Όταν ο διοικητής της 9^{ης} Βρετανικής στρατιάς στρατηγός Χόλμς, επισκέφθηκε τις ταξιαρχίες και άκουσε τα αιτήματα των στασιαστών, δήλωσε ότι δεν τα βρίσκει παράλογα και σαν υπεύθυνος για την ασφάλεια σε Συρία και Λίβανο δεν έβλεπε άλλη λύση από την επιστροφή των διοικητών των ταγμάτων που απομακρύνθηκαν - μεταξύ αυτών και του Χατζησταυρή - στα τάγματά τους. Στη σύσκεψη που ακολούθησε ο αντιπρόεδρος της ελληνικής κυβέρνησης πρότεινε τα εξής: α) Επιστροφή των τριών ταγματάρχων Χατζησταυρή, Κώνστα και Σταυρουλάκη, β) προσωρινή απομάκρυνση των δύο ταξιαρχών Μπουρδάρα και Κατσώτα, γ) σύσταση μιας βρετανοελληνικής επιτροπής που θα εξετάζε τα αίτια του κακού και την ευθύνη αξιωματικών και στρατιωτών, δ) προσωρινή κατάργηση της Μεραρχίας και ε) λήψη μέτρων για την προστασία και εξασφάλιση των αξιωματικών που με τις συνθήκες αυτές δεν μπορούσαν να παραμείνουν στις ταξιαρχίες. Ο Βρετανός διοικητής τα δέχθηκε όλα εκτός από την απομάκρυνση του ταξιαρχου Κατσώτα⁹⁵. Στην πρόταση για τοποθέτηση Βρετανών ταξιαρχών σαν διοικητών στις ελληνικές ταξιαρχίες, οι στασιαστές αντέδρασαν ζητώντας αυτό να αποφασιζόταν από τη νέα ανασχηματισμένη ελληνική κυβέρνηση.

Την 14^η Μαρτίου 1943 έφθασαν στο Κάιρο ο Έλληνας βασιλιάς και ο πρωθυπουργός για να εκτονώσουν τη στρατιωτική και πολιτική κρίση. Έγινε νέος ανασχηματισμός της κυβέρνησης μετά την παραίτηση του αντιπροέδρου Π. Κανελλόπουλου και των υπουργών Σέκερη, Καββαδία και Νικολαΐδη. Στη θέση

⁹⁴ Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ελληνικές Αναμαλίες στη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Αετός, 1945, σ. 31.

⁹⁵ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής / 31 Μαρτίου 1942 – 4 Ιανουαρίου 1945*, Αθήνα, Εστία, 1977, σ. 395.

τους διορίστηκαν ο Γ. Ρούσσος σαν αντιπρόεδρος και οι Β. Καραπαναγιώτης, Σ. Βενιζέλος και Π. Βούλγαρης σαν υπουργοί στα στρατιωτικά υπουργεία. Ο ναύαρχος Α. Σακελλαρίου αντικαταστάθηκε στα καθήκοντα του αρχηγού στόλου από τον ναύαρχο Αλεξανδρή⁹⁶. Την διοίκηση των ελληνικών ταξιαρχιών ανέλαβαν προσωρινά Βρετανοί ταξιαρχοί, οι οποίοι αντικαταστάθηκαν από Έλληνες μετά από έναν μήνα. Κύρια αιτία της αντίδρασης, ήταν η έντονη δυσαρέσκεια των φιλομεταξικών αξιωματικών στην επαναφορά και αποκατάσταση των αποτάκτων. Τους ήθελαν σαν εφένδρους εκ μονίμων, που να δέχονται δηλαδή διαταγές από αξιωματικούς νεότερους των στην αρχαιότητα κατά 7-8 χρόνια. Ήταν φανερό πως τα κίνητρά τους ήταν ο πολιτικός φανατισμός και το προσωπικό επαγγελματικό συμφέρον, που συνδέθηκε με τη διαγραφή αρχαιότερων συναδέλφων τους από την επετηρίδα. Έφθασαν μάλιστα οι δεξιοί αξιωματικοί να δείξουν εχθρότητα ακόμα και στον ίδιο τον Γεώργιο, αποκαλώντας τον Γεώργιος Βουζ⁹⁷. Σαν βαθύτερος και απώτερος σκοπός τους ήταν η αναβίωση του δικτατορικού καθεστώτος στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωσή της. Το κίνημα αυτό άνοιξε τους ασκούς του Αιόλου στο στρατεύμα, δημιουργώντας μια σειρά από συμβάντα που υποδήλωναν την κακή εσωτερική κατάσταση του ΕΣ της Μέσης Ανατολής.

Η παραίτηση αξιωματικών από το στρατό σε καιρό πολέμου, είναι πράξη απαγορευμένη και επομένως αντιπειθαρχική που τιμωρείται με την ποινή της εσχάτης προδοσίας. Απέναντι στον στρατιωτικό νόμο η θέση των παραιτηθέντων αξιωματικών ήταν δυσμενής. Παρόλα αυτά, η ελληνική κυβέρνηση τους μεταχειρίστηκε με επιείκεια, δίνοντάς τους μια δεύτερη ευκαιρία. Τους πρότειναν «να μην επιμείνουν στην αδιάλλακτη στάση τους και να εκτελέσουν τις διαταγές του υπουργείου Στρατιωτικών που τους ήθελε πίσω στις ταξιαρχίες τους, που προετοιμάζονταν εντατικά με σκοπό να προωθηθούν στο μέτωπο της Βόρειας Αφρικής»⁹⁸. Το υπουργείο είχε προχωρήσει - με την έγκριση και του βρετανικού στρατηγείου - στην έκδοση διαταγών περί αποκαταστάσεώς τους. Σε μια από αυτές αναφερόταν ότι «οι ελληνικές δυνάμεις της Ι και ΙΙ ελληνικής ταξιαρχίας και του

⁹⁶ Ο Ναύαρχος Σακελλαρίου κατά την περίοδο της συμμετοχής του στην κυβέρνηση διηύθυνε και τη Μυστική Υπηρεσία Πληροφοριών με τρόπο που ο πρωθυπουργός Εμμανουήλ Τσουδερός χαρακτηρίζει προσωπικό και απόλυτο. Αναφέρει δε ότι είχε επαφές στην Ελλάδα με πρόσωπα αντιδραστικά και ανεπιθύμητα και πως για τις διαφυγές από την Ελλάδα είχε δώσει οδηγίες στα όργανα της υπηρεσίας αυτής - χωρίς να έχει ενημερώσει την κυβέρνηση - να διευκολύνεται η κάθοδος σε πρόσωπα μόνο βασιλικών φρονημάτων. Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Αετός, 1945, σ. 32.

⁹⁷ Γεώργιος Ι. Ιορδανίδης, *Όσα θυμήθηκα....1920-1973*, Αθήνα, Νεφέλη, 1997, σ. 95.

⁹⁸ Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Αετός, 1945, σ. 34-35.

Ιερού Λόχου, καθορίσθηκαν να συμμετάσχουν ενεργά στις επιχειρήσεις στο λίαν προσεχές μέλλον. Για το λόγο αυτό, έχουν ανάγκη από ικανό αριθμό πεπειραμένων αξιωματικών για τις επιχειρήσεις αυτές. Ο υπουργός των Στρατιωτικών και ο διοικητής της 9^{ης} στρατιάς φρονούν ότι στους αξιωματικούς του Μερτζαγιούν πρέπει να δοθεί εκ νέου ευκαιρία να υπηρετήσουν την πατρίδα τους. Θα πρέπει γι' αυτό να συμμορφωθούν με τις διαταγές του υπουργείου»⁹⁹. Οι προσπάθειες να πεισθούν διήρκεσαν περίπου ένα μήνα. Ο ίδιος ο βασιλιάς έστειλε επιστολή μέσω του υπουργού των Στρατιωτικών με την οποία τους καλούσε να μην εμείνουν περισσότερο στην στασιαστική τους ενέργεια - καταστρεπτική για τα εθνικά συμφέροντα - εκφράζοντας την αποδοκιμασία του για την στάση την οποία συνέχιζαν να τηρούν.¹⁰⁰ Οι εν λόγω αξιωματικοί, διατύπωσαν τις επιφυλάξεις τους και έθεσαν μια σειρά από όρους για την επιστροφή τους στο στράτευμα, τους οποίους το υπουργείο και το στρατηγείο με τη σειρά τους απέρριψαν. Μόνο δεκαεννέα (19) αξιωματικοί και δέκα (10) οπλίτες από τους συνολικά διακόσιους (200) κρατούμενους του στρατοπέδου δέχθηκαν να συμμορφωθούν και επέστρεψαν άνευ συνεπειών στις μονάδες που τοποθετήθηκαν. Οι υπόλοιποι στάλθηκαν από το βρετανικό στρατηγείο - μετά από έγκριση του ελληνικού υπουργείου των Στρατιωτικών - σε άλλο στρατόπεδο εγκλεισμού στο Σουδάν.¹⁰¹ Η ανάμιξη των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών είναι μια πολύ πιθανή εκδοχή. Ο εξαναγκασμός του Παναγιώτη Κανελλόπουλου σε παραίτηση δεν ήταν άσχετος με την υποκίνηση της ανταρσίας. Κατά τον ταγματάρχη Γιώργο Ιορδανίδη «Το κίνημα δεν ήταν προϊόν της κομμουνιστικής πρωτοβουλίας. Χρησιμοποιήθηκε σαν αφορμή εκμετάλλευσης από τους φιλομεταξικούς αξιωματικούς, για να δείξουν την αντίθεσή τους με τις επιλογές των υπουργών της εξόριστης κυβέρνησης και της στρατιωτικής ηγεσίας».¹⁰²

Οι συνέπειες του κινήματος τόσο από πολιτική όσο και από στρατιωτική άποψη ήταν σημαντικές και ποικίλες, επηρεάζοντας τις πολιτικοστρατιωτικές εξελίξεις στην Μέση Ανατολή, οδηγώντας τελικά στο εκτεταμένο κίνημα του Απριλίου 1944. Οι σημαντικότερες πολιτικές συνέπειες ήταν η κυριαρχία των κεντρικών πολιτικών και η παραίτηση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Ο νέος ανασχηματισμός της κυβέρνησης, σήμανε την επιστροφή

⁹⁹ Εμμανουήλ Τσουδερού, *Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Αετός, 1945, σ. 35.

¹⁰⁰ *ό.π.*, σ.36.

¹⁰¹ *ό.π.*, σ.36.

¹⁰² Γεώργιος Ι. Ιορδανίδης, *Όσα θυμήθηκα....1920-1973*, Αθήνα, Νεφέλη, 1997, σ. 98-99.

των φιλελεύθερων πολιτικών ως πολιτικού σχήματος αυτονομημένου από τον στρατιωτικό βραχίονα του χώρου, τον οποίο αποτελούσαν οι απότακτοι του 1935. Οι σημαντικότερες στρατιωτικές συνέπειες ήταν ο περιορισμός των ακραίων βασιλικών αξιωματικών σε ιδιαίτερο στρατόπεδο¹⁰³, η αποπομπή πολλών ηγετών και στελεχών των αριστερών και αντιμοναρχικών οργανώσεων¹⁰⁴ και η επιτροπεία και η πολιτική αδρανοποίηση που υπέστησαν οι ελληνικές μονάδες από το βρετανικό στρατηγείο.¹⁰⁵

Στις αρχές του Ιουλίου 1943, εκδηλώθηκε στο αντιτορπιλικό *Ιέρακας* στασιαστική ενέργεια μιας ομάδας αποτελούμενης από τριάντα πέντε περίπου ναύτες, οι οποίοι αρνήθηκαν να εκτελέσουν διαταγή του αρχηγού του στόλου, που διέταζε τη μετάθεση πέντε συναδέλφων τους - οι οποίοι είχαν δημιουργήσει στο παρελθόν αντιδράσεις στο πλοίο. Από τους στασιαστές, δύο καταδικάστηκαν σε θάνατο¹⁰⁶. Σύμφωνα με επίσημα έγγραφα του υπουργείου των Ναυτικών και του αρχηγού στόλου, οι συντελεστές που οδήγησαν στην κατάσταση αυτή ήταν η ύπαρξη μυστικής οργάνωσης στο στράτευμα, η σωματική και ψυχική κόπωση που προήλθαν από τα δεινά του πολέμου και την απομόνωση των πληρωμάτων από την πατρίδα και τις οικογένειές τους και η δράση της ναυτεργατικής οργάνωσης, μέσα στην οποία υπήρχαν άτομα που επηρέαζαν τα πληρώματα του στόλου. Άλλος παράγοντας, ήταν η κεκτημένη ταχύτητα αντίδρασης των δημοκρατικών συνειδήσεων κατά της δικτατορίας, που είχε προηγηθεί της Κατοχής. Αυτό είχε σαν συνέπεια την καλλιέργεια κλίματος καχυποψίας μέσα στο στράτευμα, κυρίως απέναντι στη διοίκησή του. Σαν τελευταίος παράγοντας, καταγράφεται οι συνεχείς προσπάθειες ορισμένων να επικρίνουν και να συκοφαντούν φανερά τη διοίκηση του στρατεύματος ως βασικούς υπεύθυνους της κατάστασης,

¹⁰³ Οι αξιωματικοί αυτοί αποκόπηκαν από τους υπόλοιπους συναδέλφους τους και από το στράτευμα. Η προσπάθειά τους να αυτοοργανωθούν, τους οδήγησε στην αναγόρευση της οργάνωσής τους, της ΣΑΝ (Σύνδεσμος Αξιωματικών Νέων), προπομπό του ΙΔΕΑ (Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών) που έθεσε σαν στόχο την άσκηση επιρροής - συνδέοντας τις πολιτικές εξελίξεις με τον στρατιωτικό έλεγχο - σε αντίθεση με αυτό που συνέβαινε προπολεμικά, όταν ο πολιτικός κόσμος επηρέαζε ουσιαστικά τις κινήσεις των στρατιωτικών.

¹⁰⁴ Τα άτομα αυτά συγκροτήθηκαν σε ένα τάγμα, το οποίο επιφορτίστηκε με την φύλαξη Ιταλών αιχμαλώτων στην Τριπολίτιδα της Λιβύης, μειώνοντας έτσι τα ενεργά στελέχη της οργάνωσης. Ο σταδιακός παροπλισμός των μονάδων από το μέτωπο των στρατιωτικών επιχειρήσεων, οι εκκαθαρίσεις στο στόλο και η διάλυση της II ταξιαρχίας λίγους μήνες αργότερα, αποτέλεσαν μια σειρά μέτρων στα πλαίσια της προσπάθειας κατάργησης της ισχύος και του λόγου των αριστερών οργανώσεων στο στράτευμα.

¹⁰⁵ Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Συνθήκες ανασυγκρότησης και πορεία του Ελληνικού Στρατού από τη Μέση Ανατολή έως τον Εμφύλιο Πόλεμο: Ο ρόλος των αξιωματικών», *ΚΛΕΙΩ*, 3 (2006) σ. 158-160.

¹⁰⁶ Στυλιανός Ι. Χαρατσής, *1023 Αξιωματικοί και 22 Κινήματα*, Β', Αθήνα, LIBRO, 1987, σ. 79-80.

υποσκάπτοντας ανεπανόρθωτα το κύρος και το γόητρο των δημοκρατικών αξιών και των θεσμών του ΕΣ.¹⁰⁷

Τα μέτρα που προτάθηκαν για την αντιμετώπιση του προβλήματος, έλαβαν υπόψη ότι το κίνημα δεν περιορίστηκε μόνο στο Ναυτικό αλλά εξαπλώθηκε σε όλο το στράτευμα, ότι ο ΕΣ βρισκόταν σε ξένο έδαφος - με αποτέλεσμα να μην υπάρχει πλήρης ελευθερία επιβολής των νόμων του ελληνικού κράτους - και τέλος ότι τα πλοία δρούσαν υπό βρετανική διοίκηση. Τα όποια μέτρα θα έπρεπε να έχουν την έγκριση τόσο της ελληνικής κυβέρνησης όσο και των βρετανικών αρχών, δίνοντας έμφαση στην όσο το δυνατόν λιγότερη εμπλοκή βρετανικών δυνάμεων καταστολής, με δεδομένο ότι τα στρατόπεδα υπάγονταν στη δικαιοδοσία των ελληνικών στρατιωτικών αρχών, γεγονός που έδινε ισχυρά δικαιώματα αποκλειστικά στην ελληνική κυβέρνηση. Κύριο μέλημα, ήταν η εξάλειψη κάθε είδους επιρροής του στρατεύματος από τα αντιδραστικά στοιχεία.

Ο υπουργός Ναυτικών Σοφοκλής Βενιζέλος πρότεινε την απομάκρυνση από τη Μέση Ανατολή αναγκαίου αριθμού εκ των μελών όλων των οργανώσεων και των ναυτεργατών και κάθε πολίτη ή στρατιωτικού ο οποίος αναμίχθηκε στο κίνημα ή επηρέαζε επικίνδυνα το στράτευμα. Επίσης, την εκκαθάριση του Ναυτικού και ιδιαίτερα των πλοίων από την υπηρεσία ατόμων που θεωρούνταν επικίνδυνα για την ασφάλεια των πλοίων ή την εξακολούθηση του πολέμου και απομάκρυνσή τους από τη Μέση Ανατολή. Τέλος, την άτεγκτο εφαρμογή των νόμων και την εξασφάλιση της εκτέλεσης των διαταγών σε κάθε περίπτωση και με οποιοδήποτε μέτρο. Σε περίπτωση που οι προτεινόμενες λύσεις αποδεικνύονταν ανεπαρκείς, δεν απέμενε παρά η απόλυσή τους.¹⁰⁸ Ο αρχηγός στόλου πρότεινε την αποστολή των εν λόγω ναυτών κακής διαγωγής, σε περιοχή η οποία να είναι απομακρυσμένη της Αιγύπτου και των ναυτικών βάσεων, ώστε να αποκλειστεί το ενδεχόμενο της περαιτέρω επιρροής τους στο στράτευμα. Προτάθηκε η φρούρησή τους να εκτελείται από τις βρετανικές αρχές.

Τελικά, η βρετανική αρχή δεν ικανοποίησε τα αιτήματα της ελληνικής πλευράς που υποβλήθηκαν από 23 έως 26 Ιουλίου και αναφέρονταν στην απομάκρυνση ορισμένων ύποπτων προσώπων και την παραχώρηση του στρατοπέδου συγκεντρώσεως έξω από την Αλεξάνδρεια για να εγκλείονται οι κατάδικοι και οι

¹⁰⁷ Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ελληνικές Αναμαλίες στη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Αετός, 1945, σ. 38-39.

¹⁰⁸ *ό.π.*, σ. 40.

υπόδικοι για αντιπειθαρχικές ενέργειες, με το αιτιολογικό ότι σκόπευαν στην άσκηση πολιτικών πιέσεων στους αντιπάλους της ελληνικής κυβέρνησης. Παρόμοιας αντιμετώπισης έτυχαν και τα αιτήματα της 7^{ης} και 8^{ης} Σεπτεμβρίου που υποδείκνυαν τη στενότερη βρετανική διοίκηση επί του ΕΣ και την απομάκρυνση δέκα πέντε αξιωματικών του ΣΞ και της ΠΑ, για τους οποίους υπήρχαν πληροφορίες ότι παρασκεύαζαν ανατρεπτικό κίνημα¹⁰⁹. Σε ένα μονάχα σημείο υποχώρησαν οι Βρετανοί. Δέχθηκαν να συγκροτηθεί στο Τομπρούκ το 8^ο ελληνικό τάγμα, όπου ο στρατός αλλά και τα άλλα σώματα θα έστελναν τους συστηματικά απείθαρχους και παραχοποιούς.¹¹⁰

Πριν την εκδήλωση του δεύτερου μεγαλύτερου κινήματος στον ελληνικό στρατό της Μέσης Ανατολής, προηγήθηκαν μια σειρά από πολιτικές εξελίξεις, που αποτέλεσαν και τα βασικά αίτια που οδήγησαν σε αυτό. Το πολιτειακό ζήτημα είχε παραμείνει ανοιχτό μετά από την παρέμβαση του Γεωργίου, υποβοηθούμενου από τον Βρετανό πρωθυπουργό και τον Αμερικανό πρόεδρο, παρά το αίτημα των αντιπροσώπων του πολιτικού κόσμου της κατεχόμενης Ελλάδας, οι οποίοι επισκέφτηκαν απροειδοποίητα την Αίγυπτο με πρωτοβουλία της SOE. Η ενέργεια αυτή του βασιλιά - όπως ήταν επόμενο - δυσαρέστησε όλους εκείνους που επιθυμούσαν την επιβεβαίωση της μη επιστροφής του στην απελευθερωμένη Ελλάδα, παρά μόνο μετά από τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος αλλά και τους υποστηρικτές της αβασίλευτης δημοκρατίας. Το πρόβλημα επέτειναν και οι Βρετανοί με την καθαρά φιλοβασιλική τους πολιτική που ακολουθούσε ο ίδιος ο Τσώρτσιλ. Κατά τις αποτυχημένες βρετανικές αποβατικές επιχειρήσεις που διεξήχθησαν το φθινόπωρο του 1943 στα Δωδεκάνησα και στο ανατολικό Αιγαίο με την υποστήριξη του βρετανικού και του ελληνικού ναυτικού και παρά την έλλειψη δυνάμεων που αντιμετώπιζαν, απέφυγαν να χρησιμοποιήσουν ελληνικές μονάδες - με εξαίρεση τον Ιερό Λόχο στη Σάμο και στη Λέρο και αυτό αρκετά αργά μετά την έναρξη των μαχών - με το πρόσχημα ότι θα επηρεαζόταν αρνητικά η ομαλή συνεργασία τους με τους Ιταλούς, που είχαν συνθηκολογήσει από τις 3 Σεπτεμβρίου 1943. Οι ατυχείς αυτές βρετανικές πρωτοβουλίες διευκολύνθηκαν τόσο από την ενδοελληνική διχόνοια στο

¹⁰⁹ Ο Τσουδερός αναφέρει ότι αυτή ακριβώς η αδυναμία της ελληνικής κυβέρνησης να ασκεί πλήρως την κυριαρχία της για την πρόληψη ή την καταστολή αντιπειθαρχικών πράξεων στο στράτευμα, αποτέλεσε μια από τις βασικές αιτίες που οδήγησαν στην έκρηξη του κινήματος του Απριλίου 1944. Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Αετός, 1945, σ. 42-43.

¹¹⁰ Ν. Δ. Πετρόπουλος, *Αναμνήσεις και σκέψεις ενός παλαιού ναυτικού*, μέρος Γα' (Ο πόλεμος στα ξένα 1941-1944), Αθήνα 1972, σ. 262-263.

πολιτικό επίπεδο, όσο και από την πρόσφατη αναταραχή στις ένοπλες δυνάμεις, με αποτέλεσμα να μην εκδηλωθεί ουσιαστική ελληνική αντίδραση¹¹¹ γι' αυτές και να αποκλειστεί η ελληνική παρουσία στην μάχη για την απελευθέρωση των νησιών του Αιγαίου¹¹². Η επίθεση του ΕΛΑΣ εναντίον του ΕΔΕΣ, συσπείρωσε τις αστικές πολιτικές δυνάμεις και τους Βρετανούς εναντίον του πρώτου. Η πρόταση, σύμφωνα με την οποία ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός θα αναλάμβανε καθήκοντα αντιβασιλέα, αμέσως μετά την απελευθέρωση και μέχρι να εκλεχθεί νέα νόμιμη κυβέρνηση, βρήκε αντίθετο το Γεώργιο παρά την υποστήριξή της από τους Βρετανούς. Η ανακοίνωση του ΕΑΜ για τον σχηματισμό της ΠΕΕΑ στις 6 Μαρτίου 1944 προκάλεσε ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις, αναγκάζοντας τον πρωθυπουργό να καλέσει τον πολιτικό κόσμο της κατεχόμενης Ελλάδας σε διαπραγματεύσεις, με σκοπό τον σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας.

Τα γεγονότα αυτά, απόκτησαν διαφορετική διάσταση με την εκδήλωση του μεγάλου κινήματος στις ΕΕΔ τον Απρίλιο 1944. Την εποχή αυτή, το σύνολο των ΕΕΔ στη Μέση Ανατολή ανερχόταν σε 20-25.000 άτομα. Από αυτούς, οι 8.500 υπηρετούσαν στο Ναυτικό και οι 4.000 στην Αεροπορία¹¹³. Η ίδρυση της ΠΕΕΑ, αποτέλεσε το κίνητρο για τα μέλη της ΑΣΟ να συγκαλέσουν συνδιάσκεψη τον Μάρτιο του 1944, κατά την οποία αποφασίστηκε ο σχηματισμός επιτροπής από 13 αξιωματικούς η οποία παρουσιάστηκε στις 31 Μαρτίου στον Τσουδερό και του απέδωσε υπόμνημα ζητώντας του να κάνει αποδεκτές τις προτάσεις των ιδρυτών της ΠΕΕΑ, που αναφέρονταν στην ενοποίηση των εθνικών δυνάμεων και στο σχηματισμό κυβέρνησης με αντιπροσώπους από όλες τις πολιτικές πλευρές.¹¹⁴

Την ίδια μέρα παρουσιάστηκαν κρούσματα αντιπειθαρχίας στα στρατόπεδα Κασασίν, Καμπρίτ, στο πολεμικό πλοίο Έλλη και στο 2^ο σύνταγμα πυροβολικού. Ακολούθησαν και άλλες μονάδες του Ναυτικού και η Ι Ταξιαρχία. Οι κινητοποιήσεις επεκτάθηκαν στα στρατόπεδα των Ελλήνων προσφύγων και στην ναυτεργατική ένωση. Στις 4 Απριλίου οι στασιαστές κατέλαβαν το γενικό επιτελείο, την επιμελητεία και το φρουραρχείο Καΐρου. Θεωρώντας υπεύθυνη την κυβέρνηση για τη δημιουργηθείσα κατάσταση, οι στασιαστές άσκησαν πιέσεις με σκοπό την

¹¹¹ Με αφορμή τη βρετανική στάση υποβλήθηκε η παραίτηση του Υπουργικού Συμβουλίου στον Τσουδερό, η οποία αργότερα ανακλήθηκε.

¹¹² *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ΙΣΤ', σ. 79-80.

¹¹³ Αντιστράτηγος ε.α. Ιωάννης Κ. Μανέτας, *Μαχόμενη Ελλάς / Μέση Ανατολή 1942-1945*, Α', Αθήνα, Θεμέλιο, 1991, σ. 331.

¹¹⁴ Βασίλης Νεφελούδης, *Η Εθνική αντίσταση στη Μέση Ανατολή*, Α', Αθήνα, Θεμέλιο, 1981, σ. 30.

παραίτηση του Τσουδερού. Το υπουργικό συμβούλιο πρότεινε στον Τσουδερό να παραιτηθεί με την ελπίδα του κατευνασμού των στασιαστών. Ο Τσουδερός παραιτήθηκε, αντιπροτείνοντας για νέο πρωθυπουργό τον Σοφοκλή Βενιζέλο.

Την παραίτηση του πρώτου και την επιλογή του δεύτερου για πρωθυπουργού, δεν αποδέχθηκε αρχικά ο Γεώργιος. Πρότεινε στον Βενιζέλο να τον επισκεφτεί στο Λονδίνο και ζήτησε από τους Βρετανούς να ενισχύσουν την ελληνική κυβέρνηση στην επιβολή της τάξης. Οι υπουργοί της κυβέρνησης δεν συμφώνησαν με την επιλογή του Γεωργίου, λέγοντας ότι θα ήταν επικίνδυνο για τον βασιλιά να επιμείνει. Οι Βρετανοί ζήτησαν τον αφοπλισμό των ελληνικών τμημάτων. Σύμφωνα με τον Β. Νεφελούδη, η δημοσίευση των μυστικών βρετανικών αρχείων φανέρωσε, από τη μια την ανησυχία των εκπροσώπων της βρετανικής κυβέρνησης στη Μέση Ανατολή από τις στασιαστικές εκδηλώσεις στις ΕΕΔ, φέρνοντας στο φως τις προτάσεις της να βρεθεί πολιτική λύση για την επάνοδο στην ομαλότητα και από την άλλη αποκάλυψαν την απόφαση του Τσώρτσιλ και του Γεωργίου να οδηγήσουν την κρίση στο αποκορύφωμά της, με την ένοπλη επέμβαση.¹¹⁵ Σκοπός του Βρετανού πρωθυπουργού ήταν να υποστηρίξει το κύρος της μοναρχίας. Γι' αυτό ανέλαβε ο ίδιος τους χειρισμούς της εξωτερικής πολιτικής στο θέμα αυτό, δίνοντας κατ' ευθείαν εντολές στις βρετανικές αρχές της Μέσης Ανατολής.

Για τους στασιαστές δεν ήταν αρκετή μόνο η παραίτηση του Τσουδερού. Τη θέση των μελών της κυβέρνησης προτάθηκε να λάβει μια επταμελής επιτροπή αποτελούμενη από αντιπροσώπους του Στρατού Ξηράς, του Ναυτικού, της Αεροπορίας, του ΕΑΜ, του εμπορικού ναυτικού και του Ελληνικού Αντιφασιστικού Συνδέσμου (ΕΑΣ)¹¹⁶. Μια επιτροπή από τέσσερεις αξιωματικούς του Ναυτικού - αποτελούμενη από τους πλοίαρχους Πετρόπουλο και Γεωργούλη και τους αντιπλοίαρχους Μπενά και Τούμπα - παρουσιάστηκε στον αρχηγό στόλου υποναύαρχο Αλεξανδρή και του πρότεινε την άμεση επικοινωνία με την επιτροπή στην Ελλάδα, με σκοπό την συγκρότηση εθνικής κυβέρνησης.¹¹⁷ Αντιπροσωπεία των οργανώσεων επισκέφτηκε τον Βενιζέλο και του πρότεινε να σχηματίσει κυβέρνηση ολιγομελή, προσωρινή και υπηρεσιακή με αποκλειστικό σκοπό τη συνεννόηση με την ΠΕΕΑ για το σχηματισμό πανεθνικής κυβέρνησης και να αναγνωριστεί το δίκαιο του

¹¹⁵ ό.π., σ. 50.

¹¹⁶ Αντιστράτηγος ε.α. Ιωάννης Κ. Μανέτας, *Μαχόμενη Ελλάδα / Μέση Ανατολή 1942-1945*, Α', Αθήνα, Θεμέλιο, 1991, σ. 333-334.

¹¹⁷ Αντιναύαρχος Δημήτριος Γ. Φωκάς, *Εκθεσις επί της Δράσεως του Ναυτικού κατά τον Πόλεμον 1940 - 1944 (Συνταχθείσα βάσει επίσημων στοιχείων του ΓΕΝ)*, Β', Αθήνα, Τυπογραφείο Π.Ν., 1954, σ. 375.

αιτήματος των ΕΔ για εθνική ενότητα. Επίσης, πρότειναν να επανέλθουν στις μονάδες τους οι στρατιωτικοί που απομακρύνθηκαν βίαια από αυτές, να ανασυγκροτηθούν ή επανοπλιστούν τα διαλυμένα ή αφοπλισμένα στρατιωτικά τμήματα και να αποκατασταθούν φιλικές σχέσεις με το κίνημα αντίστασης. Παρά τις διαβεβαιώσεις του Βενιζέλου για υποστήριξη των προτάσεων των αντιπροσώπων των οργανώσεων, οι αντιπρόσωποί τους αντιμετώπισαν με δυσπιστία την τελική του απάντηση. Βασικός λόγος γι' αυτή τους τη διάθεση ήταν η επιρροή που θα ασκούσε ο ξένος παράγοντας στην τελική απόφαση. Και πράγματι, παρά την δέσμευσή τους για αποκατάσταση της ομαλότητας στο στράτευμα, δεν διαψεύστηκαν. Ο Βρετανός πρεσβευτής επέμεινε στην απόφασή του για αφοπλισμό των ελληνικών μονάδων, προκαλώντας μια σειρά από αλυσιδωτές αντιδράσεις στις ελληνικές μονάδες.

Η διαταγή του αφοπλισμού ερχόταν σε αντίθεση με τα πατριωτικά πιστεύω των στρατιωτών. Έπρεπε να δεχθούν τον αφοπλισμό τους, στο όνομα της στρατιωτικής πειθαρχίας, γιατί τόλμησαν να ζητήσουν το σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας, που τη θεωρούσαν σημαντική προϋπόθεση για την ομαλή δημοκρατική πορεία της Ελλάδας μετά την απελευθέρωση. Οι πρώτες μονάδες που περικυκλώθηκαν από βρετανικά στρατεύματα στο Κασασίν και τους ζητήθηκε να παραδώσουν τον οπλισμό τους, αιφνιδιάστηκαν και για να αποφύγουν τη σύγκρουση με συμμαχικά στρατεύματα πειθάρχησαν. Δεν θα συμβεί όμως το ίδιο με την Ι ταξιαρχία λίγες ημέρες μετά. Η ταξιαρχία έμεινε έξω από τον κύκλο των στασιαστικών εκδηλώσεων, για να μην επηρεαστεί η μετακίνησή της στην Ιταλία. Για το λόγο αυτό, έχοντας ολοκληρώσει τις προετοιμασίες της, είχε μετακινηθεί από την Παλαιστίνη και είχε στρατοπεδεύσει σε στρατόπεδο κοντά στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας. Ενώ όμως ήταν έτοιμη να επιβιβασθεί στα πλοία που θα την μετέφεραν στην Ιταλία, έλαβε εντολή να παραδώσει τον οπλισμό της. Αυτό προκάλεσε την αντίδραση του προσωπικού της και την άρνηση να πειθαρχήσουν στην εντολή αφοπλισμού. Κατά τα διάρκεια των αντιδράσεων θα χάσει τη ζωή του ο λοχαγός πυροβολικού Γερμενής. Στο ψήφισμα που εκδόθηκε και υπογράφηκε από όλο το προσωπικό της ταξιαρχίας αναφερόταν: «Τα όπλα τα κρατούμε για να απελευθερώσουμε την πατρίδα μας. Αυτά τα όπλα που τα δοξάσαμε με το αίμα μας στην Αλβανία, στη Μακεδονία, στην Κρήτη και στο Αλαμείν, δεν θέλουμε να τα παραδώσουμε. Ζητούμε να ακυρωθεί η διαταγή αφοπλισμού μας. Και να σταλούμε

αμέσως στο μέτωπο να πολεμήσουμε». ¹¹⁸ Το σήμα προς το υπουργείο Στρατιωτικών για την εκδήλωση του κινήματος συντάχθηκε από τον επιτελάρχη της ταξιαρχίας συνταγματάρχη πεζικού Βόγλη (ο οποίος είχε αντικαταστήσει από την αρχή του έτους τον αντισυνταγματάρχη Χατζαρούλα). ¹¹⁹

Τα ξημερώματα της 6^{ης} Απριλίου ξεσπά εξέγερση μέσα στην ταξιαρχία. Επιτροπή από τρεις ταγματάρχες υποβάλλει ψήφισμα υπέρ της ΠΕΕΑ. Η ταξιαρχία πολιορκήθηκε από βρετανικές δυνάμεις. Το πρόβλημα του νερού ήταν πολύ πιο έντονο από εκείνο του ψωμιού και του φαγητού. Όμως, χάρη στον Αιγυπτιώτη ελληνισμό αλλά και σε απλούς Αιγύπτιους πολίτες, ο κλοιός έσπασε και προμήθειες μεταφέρθηκαν στους πολιορκημένους. Εκδηλώθηκαν κρούσματα ανυπακοής και στα βρετανικά στρατεύματα που πολιορκούσαν την ταξιαρχία, καθώς οι Βρετανοί στρατιώτες αρνήθηκαν να επιτεθούν εναντίον των Ελλήνων συναδέλφων τους. Αντικαταστάθηκαν από αποικιακά στρατεύματα, τα οποία συνέχισαν την πολιορκία σφίγγοντας τον κλοιό. Βρετανικό αεροπλάνο έριξε προκηρύξεις που προειδοποιούσαν ότι από ορισμένη ώρα θα άρχιζε βολή πυροβολικού εναντίον του στρατοπέδου, εάν ως τότε οι στασιαστές δεν κατέθεταν τα όπλα. Ήταν εμφανώς ένα ακόμα μέσο επηρεασμού της ψυχολογίας των πολιορκημένων. Η ταξιαρχία παρέδωσε τελικά τον οπλισμό της, μετά από πολιορκία 16 ημερών.

Η αυθαιρεσία της βρετανικής ηγεσίας εκφράστηκε με τον εξαναγκασμό σε παραίτηση του Έλληνα υπουργού Στρατιωτικών, Βύρωνα Καραπαναγιώτη. Την εντολή έδωσε ο Βρετανός αρχιστράτηγος Πάτζιτ με έγγραφό του. Σύμφωνα με αυτό, απαγόρευε στον υπουργό κάθε επικοινωνία με οποιοδήποτε μέλος του ελληνικού στρατού και την είσοδό του σε όλα τα ελληνικά στρατιωτικά κτίρια, στρατηγεία και μονάδες. Ο ίδιος επέλεξε αυθαίρετα τον συνταγματάρχη Σ. Λιώση σαν αρχηγό του επιτελείου του για τα ζητήματα που αφορούσαν τον ελληνικό στρατό. ¹²⁰

Την ίδια περίοδο, οι αντιδράσεις επεκτείνονται και στο χώρο του Ναυτικού. Ο ναύαρχος Αλεξανδρής κάλεσε τους ναυτικούς διοικητές, τους κυβερνήτες των πλοίων και τους επιτελείς του με σκοπό να ακούσει τις γνώμες τους για την εξέλιξη της κρίσης. Η έκδοση σχετικής διαταγής προς τα πληρώματα των πλοίων φαίνεται ότι έφερε το αντίθετο από το επιθυμητό αποτέλεσμα. Οι στασιαστές

¹¹⁸ Βασίλης Νεφελούδης, *Η Εθνική αντίσταση στη Μέση Ανατολή*, Β', Αθήνα, Θεμέλιο, 1981, σ. 34.

¹¹⁹ Γεώργιος Ι. Ιορδανίδης, *Όσα θυμήθηκα....1920-1973*, Αθήνα, Νεφέλη, 1997, σ. 75.

¹²⁰ Βασίλης Νεφελούδης, *Η Εθνική αντίσταση στη Μέση Ανατολή*, Β', Αθήνα, Θεμέλιο, 1981, σ. 70-71.

κατέλαβαν το ναυτικό φρουραρχείο Αλεξάνδρειας, τη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων αλλά δεν κατόρθωσαν να διατηρήσουν το υπουργείο Ναυτικών στο Κάιρο και το αρχηγείο στόλου στην Αλεξάνδρεια. Καταλήφθηκαν πολεμικά πλοία. Οι Βρετανοί διέθεσαν στρατεύματα για την φρούρηση των κτιρίων και με τα πλοία τους επιτηρούσαν τα ελληνικά πλοία στα λιμάνια της Αλεξάνδρειας και του Πορτ Σάιντ. Η ανεκτικότητα και συναναστροφή του ναυάρχου Αλεξανδρή με τους στασιαστές είχε σαν συνέπεια να χάσει τη θέση του, καθώς αντικαταστάθηκε από τον υποναύαρχο Π. Βούλγαρη μέχρι τότε υπουργό της Αεροπορίας.

Ο Βρετανός ναύαρχος Κάνινγκαμ συγκάλεσε σύσκεψη με τις ελληνικές αρχές στην οποία δήλωσε ότι με την έγκριση των προέδρων Τσώρτσιλ και Ρούσβελτ ανέλαβε να ανακαταλάβει τα πλοία και να αποκαταστήσει την τάξη. Τόνισε ότι ήταν υποχρεωμένος να καταστείλει τη στάση, κάνοντας λόγο ακόμα και για βύθιση των ελληνικών πλοίων αν αυτό ήταν αναγκαίο. Η επιχείρηση έγινε τη νύκτα της 22^{ας} προς την 23^η Απριλίου και στέφθηκε με επιτυχία. Οι απώλειες της επιχείρησης ανακατάληψης ήταν 11 νεκροί και 30 τραυματίες. Μεταξύ αυτών ήταν ο υποπλοίαρχος Ν. Ρουσσέν, ο ανιψιός του πρώην αρχηγού στόλου ανθυπολοχαγός Δ. Καββαδίας και ο ανθυποπλοίαρχος Δ. Ρέππας¹²¹. Η καταστολή του κινήματος στο Ναυτικό, έδρασε καταλυτικά και για την εξέγερση στον ΣΞ. Στην βρετανική επίθεση που έγινε την 23^η Απριλίου δεν παρουσιάστηκε κάποια σοβαρή αντίσταση από τους στασιαστές.

Τα όπλα παραδόθηκαν όταν πια εξαντλήθηκαν όλες οι δυνατότητες πολιτικής διευθέτησης της κρίσης και έγινε σαφής και άμεσος ο κίνδυνος της σύγκρουσης ανάμεσα στις βρετανικές και τις ελληνικές στρατιωτικές και ναυτικές δυνάμεις και μιας εκτεταμένης αιματοχυσίας. Ένας από τους όρους που έθεσαν οι πολιορκημένοι Έλληνες - και έγινε προσωρινά δεκτός από τους πολιορκητές Βρετανούς - ήταν η αναγνώρισή τους από το συμμαχικό στρατηγείο σα στρατού και ναυτικού τμήματος του ΕΛΑΣ. Την αποκατάσταση της τάξης επακολούθησε ο σχηματισμός κυβέρνησης υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου, στις 27 Απριλίου 1944.

¹²¹ Αντιστράτηγος ε.α. Ιωάννης Κ. Μανέτας, *Μαχόμενη Ελλάδα / Μέση Ανατολή 1942-1945*, Α', Αθήνα, Θεμέλιο, 1991, σ. 342-343.

2.3.3 Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τα στρατοδικεία

Η διάθεση της ελληνικής κυβέρνησης απέναντι στις αποπλισμένες ΕΔ της Μέσης Ανατολής υπήρξε υπεροπτική και εκδικητική. Στο σύνολό τους σχεδόν, οι στασιαστές μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης και αρκετές εκατοντάδες - κυρίως αξιωματικοί - οδηγούνται στις φυλακές. Ο συνολικός αριθμός των στρατιωτών, ναυτών και σμηνιτών που κλείστηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, ανέρχεται σε περίπου 20.000 άτομα. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης που χρησιμοποιήθηκαν βρίσκονταν στο Κασασίν, στο Χελουάν, στο Καμπρίτ και στην Αμρίγια της Αιγύπτου, στο Κεμπέιτ του Σουδάν, στη Μπαρντία, στο Τμίμι, στο Γιαντζούρ και στο Τομπρούκ της Κυρηναικής, στο Ντεκαμερέ και στην Ασμάρα της Ερυθραίας.

Η μεταφορά τους γινόταν με καράβια, τραίνα και φορτηγά σε συνθήκες που συγκρίνονται μόνο με εκείνες των ζώων. Προηγήθηκε η κατάσχεση των ατομικών τους αντικειμένων. Στην αρχή, οι συνθήκες κράτησης στα στρατόπεδα συγκέντρωσης φαίνονταν σταδιακά να βελτιώνονται. Μετά την υπογραφή της συμφωνίας του Λιβάνου και ενώ όλοι αρχικά πίστευαν ότι θα εκδιδόταν απόφαση που θα καταργούσε τη λειτουργία των στρατοπέδων συγκέντρωσης ή ότι τουλάχιστον οι συνθήκες κράτησης θα βελτιώνονταν ακόμα περισσότερο, τελικά οι συνθήκες κράτησης έγιναν ακόμα πιο άθλιες, η δε συμπεριφορά των φρουρών έγινε απάνθρωπη και προκλητική με δυσάρεστη κατάληξη για ορισμένους κρατούμενους. Οι κρατούμενοι χωρίστηκαν σε τρεις κατηγορίες: τους παρασυρθέντες, τους ελαφρώς επικίνδυνους και τους πρωτοπόρους του κινήματος και πιο επικίνδυνους. Οι κρατούμενοι είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν ανάμεσα στα τάγματα φρουρών και στα τάγματα εργασίας (καταναγκαστικά έργα). Οι κρατούμενοι έμεναν δίχως νερό, δίχως ψωμί και με τον αέρα γεμάτο με την σκόνη της άμμου, που πολλές φορές εμπόδιζε την ορατότητα σε σημείο να μην βλέπει ο ένας κρατούμενος τον άλλο.¹²² Η επιβολή ακόμα πιο αυστηρών μεθόδων κράτησης φαινόταν ότι οδηγούσε στην φυσική εξόντωση των κρατουμένων. Η κυριότερη διέξοδος των κρατουμένων στα στρατόπεδα, ήταν η εκπολιτιστική και μορφωτική τους δραστηριότητα. Έκαναν πολιτικά μαθήματα και οργάνωναν διαλέξεις με επιστημονικά και λογοτεχνικά θέματα. Ετοιμάζαν ψυχαγωγικά προγράμματα και θεατρικές παραστάσεις.

¹²² Βασίλης Νεφελούδης, *Η Εθνική αντίσταση στη Μέση Ανατολή*, Β', Αθήνα, Θεμέλιο, 1981, σ. 167-183.

Από τον Ιούνιο μέχρι και τον Αύγουστο του '44, λειτούργησαν στρατοδικεία και ναυτοδικεία. Μέσα στο δίμηνο αυτό εκδόθηκαν πάνω από δέκα καταδίκες σε θάνατο και πολλές ακόμα σε ισόβια δεσμά και πολυετή κάθειρξη. Οι θανατικές καταδίκες προκάλεσαν αντιδράσεις και τελικά ματαιώθηκαν. Βασικοί λόγοι της ματαίωσης ήταν η έντονη και η ευρεία κινητοποίηση της δημοκρατικής κοινής γνώμης κυρίως στην Μεγάλη Βρετανία, η μαζική αντίδραση που προκάλεσαν στην Ελλάδα οι δίκες και οι καταδίκες των αντιφασιστών πολεμιστών στη Μέση Ανατολή και τέλος, η αποκάλυψη των καταδικαστικών προθέσεων της ελληνικής και βρετανικής δικαστικής εξουσίας, που έγινε κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής των δικών. Σύμφωνα με τον Β. Νεφελούδη, η αρχική πρόταση του Βρετανού υπουργού των εξωτερικών Ήντεν προς τον Γσώρτσιλ, περιείχε την εντολή της εκτέλεσης μιας συγκεκριμένης κατηγορίας κρατουμένων.¹²³

Η καταστολή του κινήματος του Απριλίου του 1944, περιόρισε δραστικά την επιρροή των αριστερών οργανώσεων στο στράτευμα. Αυτό συνέβη σαν αποτέλεσμα της απομάκρυνσής τους από το πεδίο των στρατιωτικών επιχειρήσεων, αφαιρώντας το βασικό επιχειρήμα που χρησιμοποιούσαν για την αιτιολόγηση της δράσης τους, που δεν ήταν άλλο παρά η συμμετοχή τους στις συμμαχικές στρατιωτικές επιχειρήσεις. Η υπερεκτίμηση των πολιτικών δυνατοτήτων των αριστερών οργανώσεων ήταν μη ρεαλιστική και απέβη τελικά καταστροφική. Στο συνέδριο του Λιβάνου που ακολούθησε τον Μάιο του 1944, η κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου άσκησε πιέσεις στην αντιπροσωπεία του ΕΑΜ με σκοπό να την οδηγήσει στην καταδίκη - και συνεπώς στη μη περαιτέρω αναγνώριση και αποδοχή - των δραστηριοτήτων των αριστερών οργανώσεων. Η τελευταία αυτή περίοδος της κατοχής στέρησε την αριστερά από τις πολιτικές εκείνες συμμαχίες που της παρείχαν στήριξη κατά τη διάρκεια όλης της προηγούμενης περιόδου και μείωσε την διαπραγματευτική της δυνατότητα¹²⁴. Η νέα κυβέρνηση, μετά την εκκαθάριση των ΕΕΔ προχώρησε στην ίδρυση της ΙΙΙ Ορεινής ταξιαρχίας, η οποία θα λάβει μέρος στις στρατιωτικές επιχειρήσεις της Ιταλίας και θα μείνει γνωστή με την ονομασία ταξιαρχία Ρίμινι.

¹²³ ό.π., σ. 189-192.

¹²⁴ Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Συνθήκες ανασυγκρότησης και πορεία του Ελληνικού Στρατού από τη Μέση Ανατολή έως τον Εμφύλιο Πόλεμο: Ο ρόλος των αξιωματικών», *ΚΛΕΙΩ*, 3 (2006) σ. 161-162.

3. Τα γεγονότα μετά την Μέση Ανατολή

Η όποια δυνατότητα να αποτελέσουν οι ένοπλες δυνάμεις της Μέσης Ανατολής πρωτεύοντα και σταθεροποιητικό παράγοντα, που θα εξασφάλιζε την πολιτική και κοινωνική ομαλότητα της ελεύθερης μεταπολεμικής Ελλάδας, θυσιάστηκε στον βωμό των πολιτικών και ιδεολογικών αντιπαράθεσεων. Το κίνημα του 1944 και οι αθρόες εκκαθαρίσεις που έλαβαν χώρα στον ελληνικό στρατό κατά την περίοδο του πολέμου, σηματοδότησε τις μεταπολεμικές εξελίξεις στο στράτευμα.

Η Αριστερά - στερούμενη πια ερεισμάτων στις ένοπλες δυνάμεις - αδυνατούσε να παρέμβει εκ των έσω, σε έναν μηχανισμό στον οποίο κυριαρχούσε η αντίπαλη πλευρά τα μέλη της οποίας είχαν θέσει σαν έναν από τους βασικούς τους στόχους, τα πρόσωπα και τους μηχανισμούς που την αποτελούσαν. Οι απότακτοι του κινήματος του 1935 - που είχαν επανέλθει από τον Πλαστήρα στην ενεργό υπηρεσία - είχαν σκουριάσει επαγγελματικά, έχοντας χάσει την επαφή με τους κατώτερους αξιωματικούς, αλλά και μεταξύ τους¹²⁵. Το αποτέλεσμα ήταν να μειωθούν αριθμητικά στον μεταπελευθερωτικό στρατό - λόγω και του ισχύοντος ορίου ηλικίας για ενεργό υπηρεσία - και χρησιμοποιήθηκαν επιλεκτικά από τη μεταπολεμική πολιτικοστρατιωτική σκηνή με στόχο, αφενός να παρουσιαστεί μια καλή εικόνα που υποδήλωνε ότι δεν αναλάμβαναν θέση στο στράτευμα μόνο οι φιλοβασιλικοί αξιωματικοί και αφετέρου να γίνει εκμεταλλεύσιμη η χρήση των ικανοτήτων και εμπειριών τους στη διοίκηση του στρατεύματος, στην πολεμική σχεδίαση και στην διεύθυνση των επιχειρήσεων. Αυτό θα συμβεί μόνο για περιορισμένο χρονικό διάστημα και για όσο αυτή η ενέργεια εξυπηρετούσε κάποιες σκοπιμότητες.¹²⁶

Μετά τα κινήματα, τη ραχοκοκαλιά του ελληνικού στρατού επάνδρωσαν οι φιλοβασιλικοί αξιωματικοί. Σταδιακά, κάθε αξιωματικός που παραδοσιακά εναντιωνόταν στη φιλοβασιλική παράταξη απομακρύνθηκε από το στράτευμα. Οι πιο ακραίοι φιλοβασιλικοί επικράτησαν στον διοικητικό μηχανισμό του στρατεύματος, δημιουργώντας μια σειρά από παράκεντρα εξουσίας, με κύριους εκφραστές τους τον βασιλιά και τον κύκλο του από τη μια και τον ξένο παράγοντα από την άλλη. Οι φιλοβασιλικοί αξιωματικοί, ήταν μέλη της οργάνωσης Σύνδεσμος Αξιωματικών Νέων ή Νομιμοφρόνων (ΣΑΝ) που είχε ιδρυθεί στη Μέση Ανατολή και

¹²⁵ Ντέιβιντ Κλόουζ, *Οι ρίζες του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2003, σ. 236-237.

¹²⁶ Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Συνθήκες ανασυγκρότησης και πορεία του Ελληνικού Στρατού από τη Μέση Ανατολή έως τον Εμφύλιο Πόλεμο: Ο ρόλος των αξιωματικών», *ΚΛΕΙΩ*, 3 (2006) σ. 13.

εξυπηρετούσε αποκλειστικά τα συμφέροντα της παράταξής τους, προσφεύγοντας πολλές φορές σε ακραίες μορφές εκδηλώσεων σε βάρος των υποστηρικτών του ΕΑΜ, μεταξύ των οποίων υπήρχαν και πολλοί δημοκράτες και πατριώτες αγωνιστές αλλά και εκφραστές της προοδευτικής Αριστεράς, οι οποίοι εντάχθηκαν στις τάξεις της οργάνωσης με κύριο σκοπό την ήττα του Γερμανού κατακτητή, την απελευθέρωση της Ελλάδας και την εγκαθίδρυση μεταπολεμικά μιας δημοκρατικής διακυβέρνησης. Μετά τα Δεκεμβριανά, οι εθνικόφρονες αξιωματικοί - με έντονο το στοιχείο της συνοχής, την αίσθηση ότι υπηρετούν μια αποστολή και τη σχετικά πρόσφατη εμπειρία της ενεργού υπηρεσίας που είχαν αποκτήσει από τον πόλεμο - έχοντας την υποστήριξη των φιλοβρετανικών ελληνικών κυβερνήσεων ως τις εκλογές του 1946, κατάφεραν να κυριαρχήσουν στο στράτευμα καλλιεργώντας ένα κλίμα έντονου φιλομοναρχισμού είτε εξαιτίας του μεταξικού τους παρελθόντος είτε επειδή θεωρούσαν ότι η μοναρχία αποτελεί το αναγκαίο προπύργιο κατά του κομμουνισμού¹²⁷. Βασικοί τους στόχοι ήταν αφενός οι εκκαθαρίσεις του σώματος αξιωματικών από «τα στοιχεία εκείνα που είχαν αμφισβητούμενα εθνικά αισθήματα» - που σήμαινε τον αποκλεισμό των αριστερών και φιλελεύθερων βενιζελικών αξιωματικών από την ενεργό υπηρεσία - και αφετέρου η αποκατάσταση των ικανών ταγματασφαλιτών, ακόμα και των πρώην συνεργατών των Γερμανών¹²⁸. Ο έλεγχος της κατάστασης από τους εθνικόφρονες, εξασφαλιζόταν με την τοποθέτηση πρακτόρων σε όλες τις μονάδες. Με τη συνεργασία των χωροφυλάκων - οι οποίοι συνέλλεγαν πληροφορίες από ντόπιους - ώστε να αποκλειστούν οι αριστεροί και να περιληφθούν οι φανατικά αντικομμουνιστές ακόμη και οι παλιοί συνεργάτες των Γερμανών, στρατολογήθηκαν έφεδροι του στρατού. Το τελικό προϊόν των παραπάνω ενεργειών ήταν η εξασφάλιση ότι οι περισσότεροι δημοκράτες και σχεδόν όλα τα πρώην μέλη του ΕΛΑΣ θα αποκλείονταν ή θα συγκαταλέγονταν σε έναν «Δεύτερο Κατάλογο» - έναν κατάλογο απόστρατων αξιωματικών που είχε δημιουργηθεί όσο

¹²⁷ Ένα μεγάλο κομμάτι του Σώματος αξιωματικών το 1945 εξέφραζε θαυμασμό για τη δικτατορία του Μεταξά, την οποία φυσικά απεχθάνονταν οι πολιτικοί. Οι ξένοι παρατηρητές ανέφεραν ότι η στάση των αξιωματικών δεν άφηνε περιθώρια αμφιβολίας ότι οι περισσότεροι ήταν υπέρ μιας δικτατορίας για τα επόμενα πέντε χρόνια, με την αιτιολογία ότι οι κυβερνήσεις ήταν πολύ αδύναμες και διεφθαρμένες ώστε να αντισταθούν στους κομμουνιστές. Κατά τη διάρκεια του 1945, υπήρχαν συχνά φήμες ότι επίκειται στρατιωτικό πραξικόπημα. Το εμπόδιο για κάτι τέτοιο ήταν η διακηρυγμένη αντίθεση του βρετανικού στρατού και αργότερα των Αμερικανών.

¹²⁸ Οι τελευταίοι, κατείχαν περίοπτες θέσεις και ήταν πολυάριθμοι στο σώμα των αξιωματικών του στρατού, όπως και συνολικά σε όλη τη δεξιά πτέρυγα και έχαιραν της εκτίμησης των για την εμπειρία και τα κίνητρά τους.

ήταν πρωθυπουργός ο Πλαστήρας¹²⁹. Μετά την Συμφωνία της Βάρκιζας, η Εθνοφυλακή είχε την κύρια ευθύνη για τη Λευκή Τρομοκρατία, που στην πράξη παραβίαζε τη Συμφωνία. Έκαναν μαζικές συλλήψεις αριστερών και τους έβαζαν σε κοντινές φυλακές και κρατητήρια, όπου τους χτυπούσαν και τους κρατούσαν υπό άσχημες συνθήκες. Φαίνεται ότι όσοι έλαβαν ενεργά μέρος στον ΕΛΑΣ ή την πολιτοφυλακή του ήταν ο στόχος αντιποίνων¹³⁰. Ακολούθησαν οι δίκες, οι καταδίκες, οι φυλακίσεις και οι εκτελέσεις στρατιωτικών, με τη χρήση μιας σειράς ψευδών κατηγορητηρίων¹³¹ και οι διωγμοί των δεκαετιών του '50 και του '60, που εκδηλώθηκαν σε ένα πολύ ασταθές πολιτικό σύστημα, που προσμετρά 19 Έλληνες πρωθυπουργούς. Η οργάνωση ΣΑΝ αποτέλεσε τον προπομπό του ΙΔΕΑ, ο οποίος το 1967 οδήγησε την χώρα στην δικτατορία των συνταγματαρχών. Η χούντα κατέλυσε την συνταγματική πολιτική οργάνωση της χώρας, εγκαθίδρυσε ένα καθεστώς διώξεων κατά των αντιπάλων της και τελικά καλλιέργησε το έδαφος για το πραξικόπημα στην Κύπρο και την τουρκική εισβολή.

¹²⁹ Ντέιβιντ Κλόουζ, *Οι ρίζες του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2003, σ. 237-239.

¹³⁰ ό.π., σ. 240.

¹³¹ Στέφανος Μ. Φίλος, *Η υπόθεση του Ναυτικού 1944 -1948*, Αθήνα, Φιλιπότη, 1985.

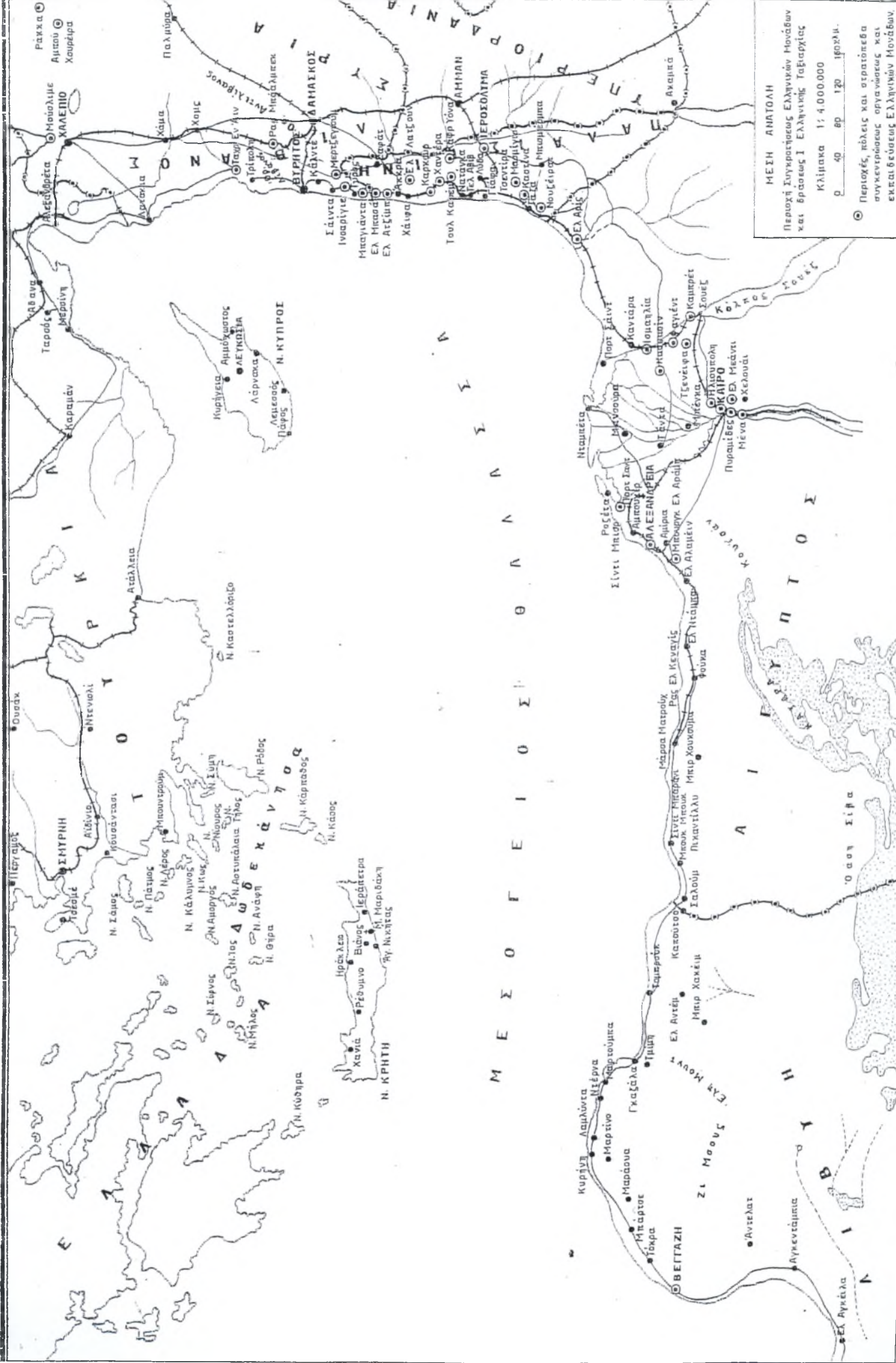
Επίλογος

Με την παρούσα εργασία καταγράφονται και αξιολογούνται τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν σε μια δύσκολη περίοδο της παγκόσμιας, ευρωπαϊκής και ελληνικής σύγχρονης ιστορίας, εκείνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και της τριπλής κατοχής, που οδήγησε την νόμιμη ελληνική κυβέρνηση, τον ελληνικό στρατό και μέρος του ελληνικού λαού εξόριστους στο χώρο της Μέσης Ανατολής με διοικητική έδρα την Αίγυπτο. Στον γεωγραφικό αυτό χώρο, οι διεθνείς πολιτικές εξελίξεις και οι συνθήκες που επικρατούσαν στο πεδίο των πολεμικών επιχειρήσεων, οδήγησαν την ελληνική πολιτική ηγεσία στην επιλογή της προσπάθειας ανασυγκρότησης των ελληνικών ΕΔ, που ήταν ψυχικά αποδυναμωμένες και αριθμητικά απομειωμένες. Το έργο που αναλήφθηκε να εκτελεστεί ήταν από τη φύση του δύσκολο λόγω των στενών χρονικών περιθωρίων που τέθηκαν από το βρετανικό στρατιωτικό επιτελείο και της έλλειψης των αναγκαίων μέσων και οικονομικών πόρων από την ελληνική πλευρά. Τους περιορισμούς αυτούς εξομάλυναν ως ένα βαθμό με την παρουσία τους τόσο εκείνοι που κατάφεραν να διαφύγουν από την κατεχόμενη Ελλάδα, επανδρώνοντας τις τάξεις του υπό νέα οργάνωση ελληνικού στρατού, όσο και τα μέλη της κοινότητας του αιγυπτιώτη ελληνισμού. Η προσπάθεια οργάνωσης του ΕΣ σε συνδυασμό με τις λανθασμένες πολιτικές επιλογές της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης του Εμμανουήλ Τσουδερού και του βασιλιά Γεωργίου Β', δημιούργησαν εύφορο έδαφος που έφερε στην επιφάνεια το μεγάλο ιδεολογικό χάσμα που υπήρχε από την περίοδο του μεσοπολέμου μέσα στο στράτευμα και αποτελούσε από τότε το πιο ισχυρό πλήγμα στη συνοχή του. Η επέμβαση του βρετανικού κυρίως παράγοντα - που σαν κύριο μέλημά του είχε την εξυπηρέτηση των δικών του συμφερόντων, με εμφανή την προσπάθεια στήριξης του Έλληνα μονάρχη - οδήγησε στην όξυνση της κατάστασης. Αποκορύφωμα της κατάστασης αυτής είναι η εκδήλωση μιας σειράς ενεργειών - προερχόμενες κυρίως από τον αντιμοναρχικό ιδεολογικό χώρο, ο οποίος ζητούσε επίμονα την επίλυση του πολιτειακού ζητήματος και τον σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας - με κεντρικό τους στόχο τον Γεώργιο και τα μοναρχικά ερείσματα στο στράτευμα. Η προσπάθεια άμεσης επίλυσης του αδιεξόδου από το ΓΣΔΜΑ, το οδήγησε στην επιλογή εφαρμογής βίαιων κατασταλτικών μέτρων που οδήγησαν τελικά πολλούς Έλληνες στρατιωτικούς σε στρατόπεδα συγκέντρωσης της Βόρειας Αφρικής και απαξίωσαν τη μαχητική ικανότητα του ΕΣ. Σωστή ή

λανθασμένη η επιλογή για εκδήλωση αντίδρασης στο στράτευμα; Στο ερώτημα αυτό οι απόψεις δίστανται. Το βέβαιο είναι ότι η ριζοσπαστικοποίηση στην οποία οδηγήθηκε ο ελληνικός στρατός της Μέσης Ανατολής ανέτρεψε τις ισορροπίες στο εσωτερικό του και χρησιμοποιήθηκε - με τις ευλογίες του ξένου παράγοντα - προς όφελος της φιλομοναρχικής ελληνικής παράταξης, τα μέλη της οποίας διαδραμάτισαν ηγετικό ρόλο στις πολιτικοστρατιωτικές εξελίξεις της μεταπολεμικής και σύγχρονης ελληνικής ιστορίας.

Χαρακτηριστικό είναι το καταγεγραμμένο απόσπασμα από μια μαρτυρία: «Το παρόν κεφάλαιο της ελληνικής στρατιωτικής ιστορίας στη Μέση Ανατολή έχει κλείσει αγνοημένο και συκοφαντημένο, ενώ της έχει προσθέσει σελίδες με δόξες. Ορισμένες ανορθογραφίες δεν έλειψαν βέβαια. Αλλά μήπως υπήρξαν ποτέ πουθενά αγώνες που να μην επιδέχονται καμιά μομφή; Άδικα αισθανθήκαμε όλοι να μας βαραίνει πλέγμα ενοχής για τα κινήματα της Μέσης Ανατολής. Μετά το τελευταίο από αυτά, ένας Βρετανός συνταγματάρχης μου είπε: Μην το σκέπτεσθε καθόλου. Σεις οι Έλληνες έχετε προσφέρει τόσο πολλά σ' αυτό τον πόλεμο, ώστε αυτή η αταξία δεν έχει καμιά ιδιαίτερη σημασία. Άλλωστε όλοι οι συμμαχικοί σχηματισμοί, που πέρασαν απ' εδώ, έκαμαν τα κινήματά τους. Μήπως και εμείς δεν περιορίσαμε δικές μας μονάδες για τιμωρία σε στρατόπεδα της ερήμου;».¹³²

¹³² Γεώργιος Ι. Ιορδανίδης, *Όσα θυμήθηκα....1920-1973*, Αθήνα, Νεφέλη, 1997, σ. 90.

ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ
 Περιοχή Συγκροτήσεως Ελληνικών Μονάδων
 και δράσεως I Ελληνικής Ταξιαρχίας

Κλίμακα 1:4.000.000

0 40 80 120 χιλ.μ.

⊙ Περιοχές, πόλεις και στρατόπεδα
 συγκεντρώσεως οργανώσεως και
 εκπαίδευσεως Ελληνικών Μονάδων

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΜΗΣΕΩΝ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

(κατά αλφαβητική σειρά)

ΑΒΕΣΜΑ	:	Αρχηγείο Βασιλικού Ελληνικού Στρατού Μέσης Ανατολής
ΑΣ	:	Αρχηγός (-γείο) Στόλου
ΑΣΟ	:	Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση
ΓΕΣ	:	Γενικό Επιτελείο Στρατού
ΓΚΕΣ	:	Γενικό Κέντρο Εκπαιδύσεως και Σχολών
ΓΣΔΜΑ	:	Γενικό Στρατηγείο Δυνάμεων Μέσης Ανατολής
ΔΙΣ	:	Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού
ε.α.	:	Εν Αποστρατεία
ΕΑΜ	:	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΑΣ	:	Ελληνικός Αντιφασιστικός Σύνδεσμος
ε.ε.	:	Εν Ενεργεία
ΕΕΔ	:	Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις
ΕΔ	:	Ένοπλες Δυνάμεις
ΕΔΕΣ	:	Ελληνικός Δημοκρατικός Εθνικός Στρατός
ΕΛΑΣ	:	Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
ΕΝ	:	Εμπορικό Ναυτικό
ΕΣ	:	Ελληνικός Στρατός
ΕΣΟ	:	Ελληνική Στρατιωτική Οργάνωση
ΕΣΣΔ	:	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΙΔΕΑ	:	Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών
ΚΚΕ	:	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΟ	:	Κατευθυντήρια Οδηγία
ΟΕΝΟ	:	Ομοσπονδία Ελληνικών Ναυτεργατικών Οργανώσεων
ΠΑ	:	Πολεμική Αεροπορία
ΠΕΕΑ	:	Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης
ΠΝ	:	Πολεμικό Ναυτικό
ΣΑΝ	:	Σύνδεσμος Αξιωματικών Νέων / Νομιμοφρόνων
ΣΞ	:	Στρατός Ξηράς
ΣΣΕ	:	Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων
ΥΠΕΠ	:	Υπηρεσία Πληροφοριών Ελληνικής Προπαγάνδας
ΦΕΑ	:	Φάλαγξ Ελλήνων Αιγύπτου
SOE	:	Special Operations Executive

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ / ΠΗΓΕΣ

1. Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας / Υπηρεσία Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας, *Ιστορία της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας*, Δ', Αθήνα, 1997.
2. Γενικό Επιτελείο Στρατού / Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Επίτομη Ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού Πολέμου 1940-1941*, Αθήνα, 1985.
3. Γενικό Επιτελείο Στρατού / Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή (1941 – 1945) (Ελ Αλαμείν – Ρίμνι – Αιγαίο)*, Αθήνα, 1995.
4. Γενικό Επιτελείο Στρατού / Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος / Η Μάχη της Κρήτης*, Αθήνα, 1967.
5. Γιώργης Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη της ελληνικής τραγωδίας (Μέση Ανατολή 1940-1944)*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1994.
6. Υποναύαρχος Κ. Α. Αλεξανδρής (Αρχηγός Στόλου 1943-44), *Το Ναυτικόν μας κατά την πολεμικήν περίοδον 1941-45*, Αθήνα, Αετός, 1952.
7. Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του Στρατού στην Ελληνική Πολιτική 1916-1936*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1983.
8. Θάνος Βερέμης κ.ά., *Στρατός και Πολιτική*, Αθήνα, Σάκκουλα, 1989.
9. Θάνος Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική*, Αθήνα, Κούριερ Εκδοτική, 2000.
10. Υποστράτηγος ε.α. Δημήτρης Γεδεών, «Οι κατευθυντήριες οδηγίες του Χίτλερ σχετικά με την Ελλάδα», *Στρατιωτική Ιστορία*, 118, Αθήνα, Νεφέλη, 2006.
11. Γεροζήσης Τριαντάφυλλος Α., *Το Σώμα των Αξιωματικών και η θέση του στη σύγχρονη Ελληνική κοινωνία (1821 – 1975)*, Αθήνα, 2004.
12. Γιώργος Γούλης-Γιώργος Μαΐλης, *Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος (βασισμένο στα έργα και απομνημονεύματα των Ουίστον Τσώρτσιλ, Ραίημον Καρτιέ, στρατηγού Αϊζενχάουερ, Χ. Χένγκερ, στρατηγού Ντε Γκωλ)*, Θεσσαλονίκη, Φιλολογική Γεωργίου Μπίμπη, 1967.
13. Γεώργιος Ι. Ιορδανίδης, *Όσα θυμήθηκα....1920-1973*, Αθήνα, 1997.
14. Αντιναύαρχος ε.α. Επαμεινώνδας Π. Καββαδίας (Αρχηγός του Στόλου 1939-42 και υφυπουργός των Ναυτικών 1942-43), *Ο Ναυτικός Πόλεμος του 1940 όπως τον έζησα (Αναμνήσεις 2 Μαρτίου 1935 – 25 Μαρτίου 1943)*, Αθήνα, Πυρσός, 1950.
15. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής / 31 Μαρτίου 1942 – 4 Ιανουαρίου 1945*, Αθήνα, 1977.

16. Ντέιβιντ Κλόουζ, *Οι ρίζες του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2003.
17. Αντιστράτηγος ε.α. Ιωάννης Κ. Μανέτας, *Μαχόμενη Ελλάς / Μέση Ανατολή 1942-1945*, Α', Αθήνα, 1980.
18. Αντιστράτηγος ε.α. Ιωάννης Κ. Μανέτας, *Ιερός Λόχος 1942-1945*, Αθήνα, 1977.
19. Βασίλης Νεφελούδης, *Η Εθνική αντίσταση στη Μέση Ανατολή*, Α' – Β', Αθήνα, Θεμέλιο, 1981.
20. Ν. Δ. Πετρόπουλος, *Αναμνήσεις και σκέψεις ενός παλαιού ναυτικού*, μέρος Γα' (Ο πόλεμος στα ξένα 1941-1944), Αθήνα, 1972.
21. Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Συνθήκες ανασυγκρότησης και πορεία του Ελληνικού Στρατού από τη Μέση Ανατολή έως τον Εμφύλιο Πόλεμο: Ο ρόλος των αξιωματικών», άρθρο στο Περιοδικό ΚΛΕΙΩ, τ.3, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2006.
22. Στρατηγός Θρασύβουλος Ι. Τσακαλώτος, *40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδος / Πως εκερδίσαμε τους αγώνες μας 1940-1949*, Αθήνα, 1960.
23. Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, 1945.
24. Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, Α', Αθήνα, Παπαζήση, 1995.
25. Αντιναύαρχος Δημήτριος Γ. Φωκάς, *Έκθεσις επί της Δράσεως του Ναυτικού κατά τον Πόλεμον 1940 – 1944 (Συνταχθείσα βάσει επίσημων στοιχείων του ΓΕΝ)*, Β', Αθήνα, 1954.
26. Στέφανος Μ. Φίλος, *Η υπόθεση του Ναυτικού 1944-1948*, Αθήνα, Φιλιππότη, 1985.
27. Στυλιανός Ι. Χαρατσής, *1023 Αξιωματικοί και 22 Κινήματα*, Β', Αθήνα, LIBRO, 1987.
28. Κ.Ν. Χατζηπατέρα – Μ.Σ. Φαφαλιού, *Ημέρες Κρήτης 1941 «Επιχείρηση ΕΡΜΗΣ»*, Αθήνα, ΕΦΣΤΑΘΙΑΔΙΣ GROUP S.A., 1992.
29. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ΙΕ' – ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000085781